

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI**

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE KALKINMA

DOKTORA TEZİ

Zekeriya Eray ESER

ARALIK 2016

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI**

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE KALKINMA

DOKTORA TEZİ

Zekeriya Eray ESER

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bayram GÜNGÖR

ARALIK 2016

TRABZON

ONAY

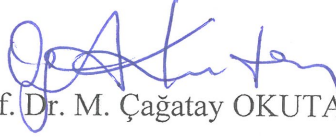
Zekeriya Eray ESER tarafından hazırlanan “Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma” adlı bu çalışma 26/12/2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Bayram GÜNGÖR

Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER

Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN

Prof. Dr. Hasan ÖZYURT

Doç. Dr. Seymur AĞAZADE

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .../.../.....

Prof. Dr. Yusuf SÜR MEN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Zekeriya Eray ESER

05/12/2016

ÖNSÖZ

Günümüzde kalkınma ile ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkinin olumlu olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte ekonomik özgürlükler içinde yer alan serbestleştirici politikaların kalkınma ile uyumluluğu tartışılmaktadır. Ekonomik özgürlükler ile kalkınma ilişkisini analiz eden bu doktora tezi ampirik kanıtlara dayalı olarak hazırlanmıştır.

Tez çalışmam süresince bana desteğini sürdüren danışmanım öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Bayram GÜNGÖR'e, tezimin analizinde bana yardımı ve desteğini hiç esirgemeyen hocalarım öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Harun TERZİ ve öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER'e bütün değerli yardımları ve yol göstericiliklerinden dolayı minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Öğrencilik yıllarımdan beri desteğini esirgememiş olan ve benim bu noktaya gelmemde büyük payı ve yol göstericiliği olan değerli öğretim üyesi sayın Prof. Dr. Alkan SOYAK'a ve bütün değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Tezimin ampirik çalışması süresince destek ve yardımlarından dolayı değerli arkadaşım öğretim üyesi sayın Yard. Doç. Dr. Banu TANRIÖVER'e, çalışmamın düzenlenmesi konusunda yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım sayın Yeşim GENÇAY'a teşekkür ederim.

Hayatım boyunca sürekli yanımda olan ve bu günlere gelmemin başlıca nedeni olan annem Nuray ESER ve babam Murat ESER'e sonsuz minnet ve sevgilerimi sunarım. Hayatımın son yıllarında bana sevgi ve desteğini hiç esirgemeyen ve daima yanımda olan eşim Sanaz MEHRAN ESER'e ve hayatıma girerek motivasyon kaynağı olan oğlum Özgür Alpin ESER'e teşekkür ve sonsuz sevgilerimi sunarım.

Trabzon, Aralık 2016

Zekeriya Eray ESER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar LİSTESİ	X
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
KISALTMALAR LİSTESİ	XIII
GİRİŞ.....	1-6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKTİSADİ BÜYÜME ve KALKINMAYA DAİR TEORİK ÇERÇEVE.....	7-35
1.1. Temel Kavramlar	7
1.2. Ana Akım İktisadi Büyüme ve Kalkınma Yaklaşımları	10
1.2.1. Klasik İktisat	10
1.2.2. Keynesyen İktisat.....	12
1.2.3. Neo-Klasik İktisat.....	13
1.3. Ana Akım Dışı İktisat: Büyüme ve Kalkınma Yaklaşımları	16
1.3.1. Marxist İktisat	16
1.3.2. Yapısal İktisat	18
1.3.3. Neo-Marxist İktisat (Bağımlılık Okulu)	20
1.3.4. Evrimci İktisat	25
1.3.5. Kurumsal İktisat ve Yeni Kurumsal İktisat	29
1.3.6. Sürdürülebilir Kalkınma	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER ve KALKINMA İÇİN GENEL ÇERÇEVE ve LİTERATÜR.....	36-80
2.1. Tarihsel ve Teorik Çerçevede Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma	36
2.2. Kalkınmanın Ölçülmesi	46
2.2.1. Kişi Başına Milli Gelir.....	46
2.2.2. Gelir Dağılımı	48
2.2.3. Satınalma Gücü Paritesi.....	50
2.2.4. Yaşamın Fiziki Niteliği (PQLI).....	50
2.2.5. İnsani Gelişme Endeksi	51
2.2.6. Mutluluk Endeksleri	52
2.2.6.1. Gallup Endeksi.....	52
2.2.6.2. Dünya Mutluluk Endeksi	53
2.2.6.3. Mutlu Gezegen Endeksi (Happy Planet Index)	54
2.2.7. Yoksulluk ve Yoksulluk Endeksleri	54
2.2.7.1. İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE).....	56
2.2.7.2. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE).....	57
2.2.7.3. Kafa Sayısı Endeksi (KSE).....	58
2.2.7.4. Yoksulluk Açığı Endeksi (YAE)	58
2.2.7.5. Sen Endeksi (SE)	58
2.2.7.6. Foster, Greer, Thorbecke Yoksulluk Endeksi (FGTE).....	59
2.3. Ekonomik Özgürlüklerin Ölçülmesi	59
2.3.1. Fraser Institute Endeksi	59
2.3.2. Freedom House Endeksi	63
2.3.3. Heritage Foundation Endeksi	66
2.4. İktisadi Kalkınma, Büyüme ve Ekonomik Özgürlükler Üzerine Literatür.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN İKTİSADİ KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ	81-121
3.1.1. Panele Katılan Ülkeler Arasındaki Yatay Kesit Bağımlılığı	83
3.1.2. Pesaran (2006) Birim Kök Testi	84
3.1.3. Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme Testi	85

3.1.4. Kao Eşbütünleşme Testi	88
3.1.5. Pedroni (2000) FMOLS ve Pedroni (2001) DOLS Panel Eşbütünleşme Yöntemleri.....	91
3.2. Çalışmanın Veri Seti ve Modeli.....	93
3.3. Panel Veri Analizi Sonuçları	98
3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılık ve Birim Kök Testi Sonuçları	98
3.3.2. Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	106
3.3.2.1. Kontrol Değişkenli Model için Eşbütünleşme Sonuçları	106
3.3.3.2. Kontrol Değişkensiz Model için Eşbütünleşme Sonuçları	110
3.3.3. FMOLS ve DOLS Sonuçları.....	114
3.3.3.1. Kontrol Değişkenli Model için FMOLS ve DOLS Sonuçları	114
3.3.3.2. Kontrol Değişkensiz Model İçin FMOLS ve DOLS Sonuçları.....	118
3.3.4. Analiz Sonuçları: Özet Tablolar	119
SONUÇ ve ÖNERİLER	122
YARARLANILAN KAYNAKLAR	129
ÖZGEÇMİŞ	144

ÖZET

Günümüzde Gelişmiş ülkeler, Gelişmekte olan ve Azgelişmiş ülkelerle karşılaştırdığında dünyada çok daha az sayıdadırlar. Pek çok ülke ise gelişme ya da kalkınma çabası içerisinde. Kalkınma için ekonomik büyüme en temel gerekliliklerden biridir. Böyle eşitsiz bir dünyada hiç kuşkusuz ki gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler de kendi içlerinde farklı gelişmişlik düzeyindedirler. 1980 sonrasındaki dönemde dünyada serbestleştirici politikalar ağırlık kazanmışlardır. Küreselleşme ve serbestleşme dalgası gelişmiş ülkelerden başlayarak pek çok ülkeyi etkisi altına almış, gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkeler de hızla bu politikaları uygulamaya koyulmuşlardır. Serbestleştirici politikalar genel olarak ekonomik özgürlük olarak ifade edilmekte ve gelişmiş ülkelere, uluslararası kuruluşlarca ve pek çok akademisyen tarafından bu ülkelere önerilmektedir.

Bu çalışmanın araştırma sorusu gelişmekte olan ve azgelişmiş ülkelere ısrarla önerilen ve büyüme ile kalkınma için reçete gibi görülen bu serbestleştirici politikaların, kalkınma üzerinde gerçekten etkisinin olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda geniş bir teorik temel incelenmiştir. Büyüme ve kalkınma için temel iktisadi yaklaşımlar incelenmiş ve ilgili literatür araştırılmıştır. Çalışmanın ampirik bölümünde ise, ekonomik özgürlük endeksi'nin kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmada gelişmiş 27 gelişmiş, 25 gelişmekte olan, 10 azgelişmiş ülke ve hepsinin toplamı 62 ülke için ayrı ayrı analizler yapılmıştır. Çalışmada mümkün olduğunca uzun bir zaman diliminin kapsanması için 1995-2013 arasındaki 19 yıllık dönem ele alınmıştır.

Çalışmanın sonucunda tüm ülkeler için ekonomik özgürlüklerin, kalkınma için tek başlarına yeterli olmamakla birlikte pozitif etkisinin olduğu; gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler için de bu etkinin pozitif olduğu görülmüş; ancak, azgelişmiş ülkeler açısından uzun dönemde değişkenler arasında bir ilişki saptanamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Özgürlük, Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, Kalkınma, Büyüme, Panel Veri, Yatay Kesit Bağımlılığı.

ABSTRACT

Today, comparing with the developing and underdeveloped countries, there are very few developed countries around the world. Certainly, all countries try to make progress and get accounted among the developed countries. As a major element, economic growth seems highly essential in order to make it come true. In an unequal world, the whole countries are in truly different levels of development and consequently share the wealth discriminatingly as well. In the 1980s, the liberal economic policies were implemented and started to draw attentions. Rising from the developed countries, globalization and liberalization wave hit the developing and underdeveloped countries and encouraged the implementation of these policies. These releasing economic policies are generally referred as “economic freedom” and are recommended by international institutions, academicians and the developed countries.

The main focus of the current study is to know whether the releasing policies, which are considered as the insistently recommended solutions in developing and underdeveloped countries, have an effect on these countries or not. For this reason, large theoretical framework and the basic economic statements were investigated; the empirical part of the research was studied in literature and the impact of some economic freedom indices on GDP per capita was analyzed by using the panel data method. The total countries of 62 countries as 27 developed countries, 25 developing countries and 10 underdeveloped were closely analyzed in the period of time starting 1995-2013.

Based on the documented data, it was concluded that the economic freedom doesn't have as much positive effect on the development. Furthermore, it was revealed that the positive effects can specifically attributed to developed and developing countries and the underdeveloped countries share no direct advantage with GDP per capita.

Keywords: Economic Freedom, GDP Per Capita, Development, Growth, Panel Data, Cross-Sectional Dependency.

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Ekonomik BüyümeYi Teşvik Etmekte Doğru Davranış Kuralları.....	43
2	Gallup Endeksi Anket Soruları.....	52
3	Fraser Institute Endeks Bileşenleri	62
4	Freedom House Siyasi Özgürlük Endeks Bileşenleri.....	64
5	Freedom House Sivil Özgürlük Endeks Bileşenleri	65
6	Heritage Foundation Endeks Bileşenleri	67
7	Panel Veri Analizi ile Yapılan Çalışmalar.....	77
8	Zaman Serileri ile Yapılan Çalışmalar	79
9	Değişkenler ve Açıklamaları	94
10	Tüm Ülkeler Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları	98
11	Tüm Ülkeler İçin CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları	99
12	GÜ'ler İçin Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları	100
13	GÜ'ler için CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları.....	101
14	GOÜ'ler için Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları.....	102
15	GOÜ'ler için CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları	103
16	AGÜ'ler için Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları.....	104
17	AGÜ'ler İçin CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları.....	105
18	Tüm Ülkeler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları.....	106
19	GÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları	107
20	GOÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları	108
21	AGÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları	109
22	Tüm Ülkeler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Baz Model).....	111
23	GÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Baz Model).....	112
24	GOÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Baz Model).....	113
25	AGÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi sonuçları (Baz Model).....	114
26	Tüm Ülkeler İçin FMOLS ve DOLS tahminçileri.....	115
27	GÜ'ler İçin FMOLS ve DOLS Tahminçileri Sonuçları	116
28	GOÜ'ler İçin FMOLS ve DOLS Tahminçileri Sonuçları	117

29	Tüm Ülkeler İçin FMOLS ve DOLS Tahmincileri Sonuçları (Baz Model).....	118
30	Tüm Ülkeler Özet Tablo	119
31	GÜ'ler Özet Tablo	120
32	GOÜ'ler Özet Tablo	120
33	AGÜ'ler Özet Tablo	121

ŞEKİLLER LİSTESİ

<u>Şekil Nr.</u>	<u>Şekil Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	Latin Amerika Ülkeleri, Yapısal Reform Endeksi	45
2	Ekonomik Refah Ölçüsü Bileşenleri	47
3	Lorenz Eğrisi	49
4	İnsani Gelişme Endeksini Oluşturan Öğeler.....	51

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AGÜ	:	Az Gelişmiş Ülke
DB	:	Dünya Bankası
WTO	:	Dünya Ticaret Örgütü
ECLA	:	Latin Amerika Ülkeleri Ekonomik Komisyonu
GOÜ	:	Gelişmekte Olan Ülke
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hâsıla
GÜ	:	Gelişmiş Ülke
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
GDPPC	:	Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
NAFTA	:	Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	:	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

GİRİŞ

İktisat, bir bilim olarak ortaya çıkmadan önce bile ülkeler ve toplumlar için hedef zenginleşmekti. Coğrafi keşifler, sanayi devrimi vb. pek çok gelişme bu doğrultuda yaşandı. İktisat biliminin ortaya çıkmasıyla birlikte, bu hedef iktisadi büyüme olarak değişti. İktisat bir bilim olarak geliştikçe hedefleri de gelişti. Bugün geçmişte var olan pek çok sorun artık olmaktan çıkmış ancak geçmişte olmayan pek çok başka soruna çözüm yolları aranmaktadır. İktisat bilimi de yaşadığımız dünya gibi gelişmekte ve değişmektedir. Günümüz ekonomisinin temel lokomotifini iktisadi büyümedir. Dolayısıyla bunun sağlanması en temel iktisadi hedef haline gelmiştir. Bu, büyüme iktisadını doğuran temel nedendir. Ampirik verileri de kullanan bir sosyal bilim olan iktisat bilimi içerisinde, sosyal bilimlerin doğası gereği, pek çok iktisatçı farklı görüşlere sahiptir. İktisadi büyümenin nasıl sağlanacağı, hangi dinamikler ile mümkün olabileceği sorununa da pek çok iktisatçı farklı yanıtlar vermektedir. Ancak büyümenin yeterli olmadığı görüşünü savunan iktisatçılar da vardır. Büyüme yani milli gelirdeki oransal artışın günümüz ekonomisindeki pek çok soruna çare olmaktan yetersiz kaldığı görüşü de kalkınma iktisadının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kalkınma iktisadı hala bazı iktisatçılar açısından tartışmalı ve soyut olarak kabul edilse de farklı ve ekonomi dışı verileri de hesaba katarak gelişmişlik düzeyinin nasıl artırılabilirliğini araştırmaktadır. Sosyal bir bilim olan iktisat biliminde hiç kuşkusuz ki sosyal, tarihi ve siyasi faktörler de etkilidir. Pek çok iktisatçı farklı öneriler, teoriler ve modeller ortaya koymuştur. Her birinin kapitalist sisteme ve ekonominin dinamiklerine bakış açısı farklı olmakla birlikte temel bazı noktalarda çatışmalar daha da yoğunlaşmaktadır. Ortaya atılan büyüme ve kalkınma teorileri her iktisatçının kapitalizmin dinamiklerine dair fikirlerinin ve büyüme için gereken anahtarın farklılığına dayanmaktadır. Bazı iktisatçılar iktisadi büyümenin serbest piyasa ekonomisi veya liberalizm olarak da adlandırılan klasik/neo-klasik iktisadi düşünce temelli politikalarla gerçekleştirilebileceğini ifade etmektedirler. Bazı iktisatçılar (Yapısal iktisatçılar, Kurumsal iktisatçılar) ise büyümenin yetersiz kalacağını ve kalkınma ya da gelişme için stratejik bir

devlet politikası gerekliliğine işaret ederler. Bu farklı düşüncelerin temel çatışma noktası ise ekonomik özgürlüklerin ve piyasa serbestliğinin ekonomik büyüme ve kalkınma ile ilişkisinin pozitif ya da negatif olması ile ilgilidir. Ekonomik özgürlükler ise sivil ve siyasi özgürlükler dışında üçüncü bir özgürlük alanını teşkil etmektedir. Ekonomik özgürlüklerin tam olarak sağlanması veya büyük ölçüde sağlanması için ekonomiye devlet müdahalesinin minimum düzeyde kalması gerekmektedir. Öte yandan, devletin etkisizleştirilmesi sonucunda serbest piyasa ekonomisinin ekonomik kalkınma için etkilerinin pozitif olup olmayacağı tartışılan bir konudur. Daha derine inerek açıklamak gerekirse ekonomik özgürlüklerin, devlet etkinliğinin minimum düzeye indirildiği durumda kalkınma hedefine bir ülkeyi taşıyıp taşıyamayacağı önemli bir tartışma konusudur. Ekonomik özgürlükler, literatüre bakıldığında iktisadi büyüme ve kalkınma anlamında pozitif bir etki bırakmakla birlikte kalkınma hedefi için bir ön koşul teşkil edip etmediği önemli bir sorudur. Ekonomik özgürlüklerin sağlanmasının ve devlet müdahalesinin minimum düzeyde olmasının kalkınma hedefi doğrultusunda etkisinin anlaşılması gerekmektedir.

İktisadi büyüme ve kalkınmaya yol açan veya bir başka ifadeyle olumlu etkisi bulunan başka değişkenler de vardır. Bu değişkenlerin etkilerinin pozitif oldukları tartışmasız kabul edilmektedir. Ancak ekonomik özgürlüklerin böyle açık bir etkisi yoktur. Bu çalışmada da kullanılan doğrudan yabancı yatırımlar, ileri teknoloji ihracatı ve işgücü miktarındaki artışların büyüme için olumlu etkileri vardır. Ekonomik özgürlüklerse oldukça tartışmalı ve politik bir noktada durmaktadır. Bu noktada vatandaşlardan vergi alan devletin serbest piyasanın neden olabileceği aksaklıklara ve gelir kaybına karşı devlet müdahalesinin kısıtlanması pek çok iktisatçı açısından eleştirilmektedir. Hatta bazı iktisatçılara göre ekonomik özgürlüklerden bazıları doğrudan gelir kaybına yol açmakta ve az gelişmişliğin nedeni konumunda bulunmaktadır. Literatürdeki çoğu çalışmaya göre ise tersi bir sonuç görülmektedir.

Her iki görüşün de yanıt veremediği soru ise ekonomik özgürlüklerin tek başlarına ele alınıp alınamayacağı sorusudur. Daha da önemlisi ekonomik özgürlükler farklı ülkelere farklı etkilerde bulunabilirler. Gelişmiş Ülkeler (GOÜ'ler) için faydalı olabilen ancak Gelişmekte olan Ülkeler (GOÜ'ler) ve Az gelişmiş Ülkeler (AGÜ'ler) için faydasız olabilen bir özellik gösterebilir. Bütün bu tartışma ortamında dünyadaki bütün ülkelere

reçete olarak serbest piyasa ekonomisi sunulmaktadır. Özellikle Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) politikaları yoluyla ekonomik özgürlükler yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu süreç özellikle GOÜ'ler ve AGÜ'ler açısından gerçekleştirilirken, ekonomik özgürlüklerin kalkınmaya olumsuz etki edeceğini savunan çoğu iktisatçı için tartışmaları daha da alevlendirmektedir.

Dünyada özellikle 1980 sonrası serbestleşme süreci ile birlikte yaşanan küreselleşme akımı, neo-klasik iktisadi düşünceye dayalı serbestleştirici politikaları yeniden popüler hale getirmiştir. Her ne kadar eleştiriler olsa da bu politikalar günümüze kadar etkinliği ve yaygınlığı devam etmiştir. Söz konusu serbestleştirici politikalar o denli kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır ki, farklı okulların yaklaşımları ve bu politikalara karşı çıkılması olanaksız hale gelmiş ve adeta bir tabu halini almıştır. GÜ'lerce benimsenen bu politikalar uluslararası kurumlar vasıtasıyla GOÜ'ler ve AGÜ'ler için de reçete olarak sunulmaktadır. Her ne kadar GÜ'lerin hedef ve amaçlarıyla GOÜ'ler ve AGÜ'lerin hedef ve amaçları farklılıklar gösterse de serbestleştirici politikalar bütün amaçlara ve hedeflere yönelik olumlu etkilere neden olur algısı hakim hale gelmiştir. Bu algının ötesinde ekonomik özgürlüklerin artırılması yoluyla gerçekleştirilen serbestleştirici politikaların, sağlıklı bir ekonomi için ön koşul olarak kabul edilmesi söz konusudur. Ekonomik özgürlükler bir paket olarak ele alınarak sunulmakta ve bu paketin içinde yolsuzlukların azaltılması, gümrük tarifelerinin düşürülmesi, devletin para piyasalarına müdahalesinin sınırlı olması (parasal özgürlük), hükümet harcamalarının sınırlı kalması gibi pek çok farklı serbesti bulunmaktadır. 1980'li yıllarda başlayan bu serbestleştirici akım, 1990 yılında John Williamson'un Washington Mutabakatı adını verdiği 10 maddelik bir dizi reform paketi ile zirveye ulaştı. Daha sonra genişletilmiş olarak sunulan pakete 10 yeni madde daha eklendi. Bu paket aslında bir reçete niteliği taşımaktaydı. GÜ'lerle birlikte IMF, DB ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) de tam destek verdiği paketin maddeleri tamamen neo-liberal politikaları içermekteydi (Rodrik, 2009: 16-23).

Daha önce de belirtildiği gibi, büyüme hedefi önemli bir hedef olmakla birlikte bunun özellikle GOÜ'ler ve AGÜ'ler açısından kalkınma ile sonuçlanması amaçlanmaktadır. Bu hedefler doğrultusunda izlenecek politikaların bu amaçlara hizmet etmesi gerekmektedir. Ancak Washington Mutabakatı gibi bir yol haritasının bütün ülkeler için önerdiği ve hatta kimi iktisatçılara (Neo-Marxist İktisatçılar) göre dayattığı

serbestleştirici politikaların bu amaca hizmet ettiği tartışma konusudur. Bununla birlikte bazı iktisatçılara (yapısal iktisatçılar ve kurumsal iktisatçılar) göre ekonomik özgürlüklerin büyüme ve kalkınma için olumlu etki edebilmesi için her ülkenin bazı koşulları yerine getirmeleri ve kendi durumlarına göre bir yapısal hazırlık aşamasını tamamlamaları gerekmektedir. Ana akım iktisadi görüş olan neo-klasik iktisadi görüşe göre ise ön koşul neo-liberal politikaların uygulanmasıdır. Bu politikalar sonucunda büyüme ve kalkınma hedefleri gerçekleşecektir. Daha radikal bir durumda bulunan (Marxist ve Neo-Marxist) kimi iktisatçılara göre ise ekonomik özgürlükler ve serbestleştirici politikalar, bırakın ön koşul olmayı aksine az gelişmişliğin nedenidir. Bu iktisatçılara göre, serbestleştirici politikalar kalkınmanın önündeki engeldir.

Son yıllarda GATT-Uruguay roundunda WTO'nun kurulmasıyla başlayan, fikri ve ticari mülkiyet hakları üzerine olan tartışmalar ve Doha görüşmelerindeki anlaşmazlıklarla devam eden tartışmaların temel eksenini ekonomik özgürlükler ve serbestleştirici politikalarlardır. GÜ'ler ve uluslararası kuruluşların neo-klasik iktisadi görüş temelli tezleri GOÜ'ler ve AGÜ'lerce şüphe ile karşılanmaktadır. Bu doğrultuda ve Washington Mutabakatını referans alan modeller, her ne kadar popülerliğini korusa da, serbestleştirici politikalar konusunda ciddi anlaşmazlıklar söz konusudur. Tartışmaların politik zemini bir yana, iktisadi ve teorik temelleri açısından da görüş farklılıkları söz konusudur.

Bütün bu tartışmalar ve yaklaşımlar ışığında bu çalışmanın amacı; ekonomik özgürlüklerin kalkınma için olumlu bir etkisinin olup olmadığının anlaşılmasıdır. Ekonomik özgürlüklerin olumlu bir etkisi varsa ülke gruplarına göre bu etkinin gücünün değişip değişmediğinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada temel olarak büyüme, kalkınma, milli gelir gibi kavramların ardından iktisadi büyüme ve kalkınmaya dair bazı teorilere yer verilmiştir. Literatürde var olan çok sayıda teoriden önemli olarak kabul edilen bazıları açıklanmıştır. Teorik çerçeve içerisinde teorilerin tekil olarak ele alınmalarının yanı sıra daha sonra çatışma noktası olan ekonomik özgürlüklere dair bakış açıları ayrıca değerlendirilmiştir. Farklı görüşlerin bir arada değerlendirilmesinin ardından ekonomik özgürlüklerin ortaya çıkışı ilk nasıl gerçekleşmiş ve ekonomik değişim sürecindeki rolü ne olmuştur sorusuna yanıt aranmıştır. Ekonomik

değişim süreci içerisinde ekonomik özgürlüklerin rolü elbette pek çok iktisatçının teorilerini ve yaklaşımlarını etkilemiştir.

İktisatçıların ekonomik özgürlüklere yaklaşımları bu ekonomik değişim sürecinin yanı sıra kendi buldukları durumdan ekonomiye bakış açılarıdır. Bir başka ifadeyle pek çok iktisatçı çeşitli ekonomik sorunlara yanıt ararken öncelikle kendi toplumlarının içinde bulunduğu sorunlara yanıt aramaktadır. Söz konusu iktisadi sorunlar ise ülkeler ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. GÜ'ler açısından hakim olan neo-klasik iktisadi düşünce uluslararası kuruluşlar tarafından da benimsenmekte ve GOÜ'ler ve AGÜ'lere bu doğrultuda ekonomi politikaları önerilmektedir. Söz konusu politikaların temel hareket noktası ise ekonomik özgürlüklerin yaygınlaştırılması doğrultusundadır. Serbestleştirici politikalar, reformlar için GÜ'ler ve uluslararası kuruluşlar tarafından diğer ülkelere sürekli bir teşvik söz konusudur. Bu çalışmanın hipotezi ise Neo-Klasik yaklaşımın bütün ülkeler için geçerli olamayacağı ve ülke grupları açısından ekonomik özgürlüklerin olumlu etkilerinin en azından aynı olamayacağı yönündedir.

İktisadi yaklaşımların oluşturduğu teorik temel doğrultusunda önce kalkınmanın gösterge ve ölçütleri sonra da ekonomik özgürlüklerin neler oldukları ve hangi kurumlar tarafından nasıl sınıflandırılıp değerlendirildikleri araştırılacaktır. Böylelikle kalkınma ölçütleri ve ekonomik özgürlük ölçütleri arasındaki ilişkinin incelenmesi için gereken zemin sağlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın yöntemi teorik çerçeve sonrası ekonometrik bir model yardımıyla kalkınma kriterlerinden kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla (GDPPC) ile ekonomik özgürlük endeksi (EFI) analizlere karşılaştırılacaktır. Bu analizlerin daha sağlıklı olabilmesi için çeşitli kontrol değişkenler kullanılacaktır. Kullanılacak olan kontrol değişkenler sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, ileri teknoloji ihracatı, işgücü miktarı ve kırsal nüfus miktarı olacaktır. Ekonometrik model yardımıyla ekonomik özgürlükler ve kalkınma ilişkisine dair olan teoriler sınanacak ve aralarında bir ilişki olup olmadığı ya da varsa bu ilişkinin pozitif olup olmadığı ve etkileşimin hangi düzeyde ortaya çıktığı anlaşılmasına çalışılacaktır.

Kalkınmanın meydana gelmesi için ekonomik özgürlüklerin ön koşul olup olmadığı, ülke grupları açısından ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda yorumlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın sonucunda elde edilen ampirik bulgular ışığında sadece kalkınma ve ekonomik özgürlükler arasındaki ilişki değil, kontrol değişkenlerin etkileri ile birlikte bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmada bu metodun uygulanmasının nedeni ekonomik özgürlüklerin tekil etki gücünün ölçülmesinin yanı sıra gelişme düzeylerine göre farklı konumdaki ülkelerde ekonomik özgürlükler dışındaki etkenlerin de etkilerinin belirlenebilmesidir. Uygulanan metodun bir diğer avantajı ise farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelere ekonomik özgürlüklerin ve diğer kontrol değişkenlerin hangi ölçüde etki ettiğinin anlaşılması olacaktır. Bu amaç doğrultusunda ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan, AGÜ'ler olmak üzere gruplara ayrılacak ayrıca bütün ülkeler birlikte de analize tabi tutulacaktır. Böylece ekonomik özgürlükler ve kalkınma arasındaki genel ilişkiyi görme olanağı elde edilmeye çalışılacaktır. Bu çalışma 27 GÜ, 25 GOÜ ve 19 AGÜ'den oluşacak ve 62 ülkeyi ve 19 yıllık bir süreci kapsayacaktır. Çalışmada Heritage Foundation'un ekonomik özgürlük endeksinden yararlanılacak ve ekonomik özgürlükler bu sınırlar dahilinde ele alınacaktır.

Sonuç olarak ekonomik özgürlüklerin kalkınmaya etkisi açısından hem ülke gruplarının gelişmişlik düzeylerine göre etki gücü hem de bu etkinin kontrol değişkenlerden bağımsız olarak etkili olup olmadığı ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKTİSADİ BÜYÜME ve KALKINMAYA DAİR TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Temel Kavramlar

İktisadi Büyüme: İktisadi büyüme kavramını anlamak için öncelikle “büyüme” kelimesinin anlamına odaklanmak gereklidir. Büyüme bir yapının fiziki olarak ele alındığında boy, hacim, ağırlık ve genişlik olarak artışı anlamına gelmektedir. Bu kavramı iktisadi olarak ele aldığımızda ise üretim faktörleri açısından daha fazla olanak yaratılması sonucunu elde ediyoruz. Diğer bir deyişle üretim olanakları eğrisinin sağa doğru kayması ve emek, sermaye, işgücü, doğal kaynak, girişimci ve teknoloji açısından bir artışın söz konusu olması anlamına gelmektedir (Acar, 2008: 9). İktisadi büyüme kavramı diğer bir tanımlamayla ise mal ve hizmet üretme kapasitesindeki gelişme ve bunun neden olduğu milli gelirdeki artışın sayısal olarak ifadesinden ibarettir (Parasız, 2008: 9).

Milli Gelir: İktisadi büyüme kavramı eğer milli gelirdeki artışa dayanıyorsa milli gelirin ne olduğunun da tanımlanması gerekmektedir. Bir ekonomide bir yıllık dönemde üretim faktörlerinin, prodüktif hizmetler karşılığı elde ettikleri gelirler toplamı olarak ifade edilebilir.

Gayri Safi Milli Hâsıla: Bir ekonomide o ülke vatandaşlarının gerçekleştirdiği toplam üretim değerini gösterir. Diğer bir ifadeyle bir yıl içerisinde bir ekonomide oranın öz kaynaklarıyla üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin parasal karşılığıdır.

Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla bir ülkede bir yıl içerisinde ülke sınırları dahilinde üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin karşılığıdır.

Nominal Hâsıla: Bir ülkenin sınırları içinde belirli bir yılda üretilen nihai malların, üretildikleri piyasa fiyatları üzerinden değerine denilir.

Reel Hâsıla: “Bir ülkenin sınırları içinde belirli bir yılda üretilen nihai malların temel bir yılın piyasa fiyatları üzerinden değerine denilir.” Reel hâsıla bir yılı baz yılı olarak onun fiyatlarıyla hesap yapar yani bir başka ifadeyle Nominal Hâsılanın enflasyondan arındırılmış halidir.

Kalkınma Kavramı ve Ortaya Çıkışı: Kalkınma kavramı en geniş anlamda birçok ülke için ulaşılmak istenen bir “amaç” ve bu amaca doğru işleyen iktisadi olan ve iktisadi olmayan bir “süreç” olarak tanımlanabilir (Mıhçı, 1996: 65). Kalkınma kavramını anlamadan önce bu kavramın nasıl doğduğuna ve iktisadi büyüme kavramının neden yetersiz kaldığına değinmek gerekmektedir:

İktisadi büyüme Klasik İktisatçıların en çok üzerinde durdukları konuların başında gelmektedir. Klasik İktisatçılara göre iktisadi büyüme için çeşitli dinamikler gerekmektedir ancak gayri safi milli hâsıla veya gayri safi yurtiçi hâsıla artışından ibaret olarak ifade edilebilir. Klasik İktisat teorisinin devleti dışlayan ve ekonominin bir görünmez el tarafından kendiliğinden dengede olduğunu varsayan yaklaşımına göre zaten milli gelir artışı büyümeyi sağlayacaktır. Bu da gerekli gelişmelerin kendiliğinden oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bu görüşü savunan iktisatçılar çıkarıcı bireye dayanan bu yaklaşımla, milli gelir artışıyla yani iktisadi büyüme ile yetinmişlerdir. Öte yandan Klasik iktisatçılar bu yaklaşımlarıyla tarihsel ve kültürel koşulları göz ardı etmektedirler. Elbette bütün klasik iktisatçılar büyüme kavramını iyimser bakış açısına sahip bir yaklaşım içerisinde ele almamışlardır. Thomas Malthus gibi kötümser bakış açısıyla büyüme kavramını inceleyen Klasik İktisatçılar da söz konusudur. Günümüzde geçerliliğini yitirmiş olsa da o dönem için önemli olan Malthus’un nüfus teorisi uzun dönemde büyümenin yaratacağı sorunları ifade etmeyi amaçlamıştır. Elbette teknolojik gelişme ve bilimsel gelişme gibi konuları klasik iktisadın geçmişten gelen tutumuyla “dışsal” olarak ele almaları bu teorinin de geçerliliğini yitirmesine neden olmuştur. Teoriye göre nüfus geometrik olarak artarken kaynaklar aritmetik olarak artacağı için kıtlık kaçınılmaz olacaktır. Malthus bu şekilde ekonomik büyümenin doğal sınırlarını aşacağını ve ekonominin herkesi besleyemeyecek bir noktaya geleceğini ifade etmiştir. Sonuç olarak ekonominin kendiliğinden arz ve talep

dengesi ile yeniden dengeye geleceği bir döngü söz konusudur. Nüfus teorisinin temelinde ise azalan verimler kanunu yattığı söylenebilir (Öztürk, 2007: 85).

Aynı şekilde Karl Marx da (her ne kadar Klasik İktisat okulundan olmasa ve karşı akımı temsil etse de) oldukça karamsar bir tablo çizmiştir. Sonraları gelen Marjinalistler ve Neoklasik İktisatçılar da ekonomik büyüme odaklı olarak çalışmışlardır. Fakat Klasik İktisat kökenli olan okulların temel hareket noktaları ekonomik özgürlüğün ekonomik sorunları çözeceği varsayımıdır ki bu da 17. yy. düşünürlerinin etkisinden kaynaklanmaktadır. Bunlar Thomas Hobbes, David Hume, John Locke gibi klasik iktisat teorisinin felsefi temellerini oluşturan düşünürlerdir. Bu bağlamda Kalkınma İktisadı kavramına duyulan ihtiyacın, bu felsefi temel üzerine inşa edilen Klasik İktisat okulunun yaklaşımındaki yetersizlikten kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır (Gönel, 2013: 7-8).

Kalkınma kavramı ekonomik büyümenin tek başına bazı gelişmeleri karşılamada yetersiz kalmasından dolayı ortaya çıkmıştır. Kalkınma kavramının ortaya çıkmasındaki ilk adımlardan biri 1943 yılında Paul Rosenstein Rodan'ın "Doğu ve Güney-Doğu Avrupa'daki Endüstrileşme Sorunları" (Problems Of Industrialisation of Eastern and South-Eastern Europe) adlı çalışmasıyla olmuştur (Hoff, 2001: 147). Bu çalışmada Rodan, Avrupa içindeki gelişme eşitsizliğinin nedenlerini incelemiştir (Rodan, 1943). Dar tanımıyla ekonomik koşulların değişimi sonucunda insanların daha mutlu ve iyi yaşamaları için nelerin yapılması gerektiğini anlamaya yönelik bir tanımlamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda iyi ve mutlu yaşam sadece iktisadi bir yaklaşımla ifade edilememektedir. Elbette ekonomik koşulların da etkin olduğu fakat bunların yanı sıra insanlara ait sorunlar, açlık, hastalıklar, eğitim, hak ve özgürlükler, kültürel gelişmişlik düzeyi, toplumsal adalet, gelir dağılımı adaleti gibi insanlara ait pek çok kavram bir arada değerlendirilmelidir. Bu kriterler bir ülkenin kalkınmış olup olmadığı açısından belirleyici rol oynamaktadır (Gönel, 2013: 5). Todaro ve Smith'in tanımlamasına göre ise ekonomik kalkınma sosyal süreçleri, toplumu, politik değişimleri de içine alacak şekilde iktisat politikası veya geleneksel Neo-Klasik iktisada göre çok daha geniş bir çerçeveyi ele almaktadır (Todaro, Smith,2009: 8).

Kalkınma kavramı pek çok farklı perspektiften ele alınmaktadır. Bu perspektifler şöyle sıralanabilir; Batılılaşma ve modernleşme, iktisadi büyüme, ekonomideki yapısal değişiklik, gelir dağılımı ve yoksulluk, insani gelişme ve sürdürülebilirlik (Mıhçı, 1996:65-80). Bu anlamda genel bir değerlendirme yapmak ve tanımlamak oldukça güçtür. Bu nedenle kalkınma kavramı ele alınırken bütün perspektiflerin değerlendirilmesi gerekmektedir.

1.2. Ana Akım İktisadi Büyüme ve Kalkınma Yaklaşımları

İktisat bilimi ilk ortaya çıkışından bu yana en temel amaçlardan biri iktisadi büyümenin ve kalkınmanın sağlanması olmuştur. Bu doğrultuda pek çok iktisat okulu da büyüme ve kalkınma hedefine ulaşılması için çeşitli iktisat politikaları önermiştir. İktisat biliminin ilk ortaya çıkışından bu yana bir diğer tartışma konusu ise özgürlükler olmuştur. İktisadi büyüme ve kalkınma hedefi doğrultusunda, özgürlüklerin sınırlandırılması ve sınırlandırılmamasını öneren pek çok iktisatçı ve onların oluşturdukları iktisat okulları vardır. Bu bölümde bu iktisatçılar ve okullarının, iktisadi büyüme ve kalkınma için ortaya koydukları görüşler açıklanmaya çalışılmıştır.

1.2.1. Klasik İktisat

Klasik İktisat bilindiği üzere İktisat biliminin ilk iktisadi akımı olarak kabul edilir. Daha önceki pek çok yaklaşımda olduğu gibi bu Klasik İktisadın önde gelen ismi Adam Smith de zenginliğin kaynağını sorgulamıştır. Burada sözü edilen zenginlik kavramı devlet için söz konusu olan bir zenginliktir. Buna ulaşmanın yolunu da Adam Smith üretimin artırılması ve bu amaca yönelik olarak da işbölümü ve uzmanlaşmanın sağlanması olarak göstermiştir. Bu yolla üretim artışı sermaye birikimi artışı ve beraberinde gelen milli gelir artışı aslında büyüme kavramı söz konusu olmaktadır. Henüz sanayi devriminin etkilerinin yaşanmadığı, ülkeler arasında gelişmişlik farklarının bulunmadığı bir dünyada elbette kalkınmadan söz edilmesi güçtür. Daha önce de ifade edildiği gibi kalkınma kavramı sadece zenginlik artışı ve ekonomik büyüme ile ifade edilememektedir. Kalkınma için iktisadi büyüme en önemli gerekliliktir ancak onu tamamlaması gereken başka etkenler söz konusudur. Dolayısıyla Klasik İktisat teorisi büyüme hedefi çerçevesinde şekillenmiştir. Adam Smith iş bölümü ve uzmanlaşmayla ekonomik büyümenin ve

sermaye birikim sürecinin yaşanacağını söylemiştir. Ancak zamanla azalan verimler yasasına göre ekonomik büyüme doğal sınırlarına gelecek ve duracaktır (Smith, 2005: 539-561).

Klasik iktisat her ne kadar Adam Smith öncülüğünde olsa da David Ricardo ile Klasik İktisat teorisi bir bütünlük kazanmıştır. David Ricardo kendi döneminin analizini yapmış olmakla birlikte iktisat bilimine rant teorisi, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, bölüşüm ve büyüme ilişkisi gibi çok ciddi katkıları olmuştur. Bununla birlikte döneminin fotoğrafını çekmesinin ötesinde iktisadi büyüme kavramına olan katkısı, teknolojinin getirdiği işsizlik kuramı, karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ve tarım ürünleri fiyatlarının düşürülmesi yoluyla ekonomik büyümeye ivme kazandırması iktisat biliminde çığır açmıştır (Ricardo, 2013: X).

Smith'e göre ülke içinde üretilen bir ürün, bir yabancı mal kadar piyasaya ucuza getirilebiliyorsa o ürünü ülke içinde üretmek gereksiz ancak daha pahalıya mal oluyorsa zararlıdır (Smith, 2005: 486). David Ricardo işte bu yaklaşımı daha derin ve teorik bir çerçeveye oturmuştur.

David Ricardo, üç değişik gelir grubunun üretim faktörlerini paylaştığını söylemiştir. İşgücü, müteşebbis ve toprak sahipleri. Bunların gelirleri de sırasıyla ücret, kar ve ranttır. Ricardo da Smith gibi işbölümü ve uzmanlaşma ile birlikte üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanımıyla büyümenin sağlanacağını ifade etmiştir. Bu süreçte artan karlar nedeniyle işgücü talebi artacak bu da ücretleri yükseltecektir. Artan ücretler Malthus'un nüfus kanunu gereği nüfus artışına ve bu da ürünlere olan talebin artışına neden olacaktır. Bu da üretimi daha fazla teşvik edecektir. Bu aşamada toprak rantı yüksektir zira artan nüfus ve gıda ihtiyacı söz konusudur. Ancak daha sonra verimli topraklar azalacağından toprak rantı artsa da verimlilik azalacaktır. Bu da maliyetleri yükseltecektir. Emek ve sermaye açısından azalan verimler yasası gereği karlılık azalacaktır. Bu da aşırı kardan normal kara geçişe yani durgunluğa neden olacaktır (Berber, 2011: 53).

David Ricardo ile birlikte aynı dönemde Malthus da büyüme konusunu ele almıştır. Ancak Malthus'un yaklaşımı oldukça karamsardır. Malthus nüfusun geometrik ancak gıdaların aritmetik olarak arttığını öne sürmüştür. Bu anlamda ona göre ekonomik büyüme

nüfus artışını beraberinde getirecektir. Malthus'a göre ekonomik genişleme döneminde insanlar refah içindedir. İşgücü arzı işgücü talebinin altında kalana kadar ücretler yüksek seyrederek bir başka ifadeyle doğal ücretin üzerine çıkacaklar¹ ve refah içinde olan insanlar daha fazla üreyecektir. Bu da nüfus artışını beraberinde getirecek, nüfus artışı geometrik olduğundan artan nüfus sayesinde işgücü arzı işgücü talebini aşacaktır. Bununla birlikte aritmetik olarak artan gıdalarını artan nüfusu besleyemeyecek, sonuçta hem ücretler düşecek hem de kıtlık yaşanacaktır. Ekonomi artık genişlemesinin sınırlarına ulaşmıştır. Daha fazla genişleyip büyüyemez. Sonuç olarak nüfus yine azalır ve ekonomi dengeye gelecektir.

Bir felaket senaryosu çizdiğinden dolayı Malthus ve ondan çokça etkilenen Ricardo "kötümser" iktisatçılar olarak anılmışlardır. Öte yandan daha sonra söz edileceği gibi çok fazla eleştiri almışlardır ve teknolojik gelişmeleri hesaba katmamışlar daha doğrusu güvenilir bir dışsal değişken olarak düşünmüşlerdir.²

1.2.2. Keynesyen İktisat

Keynesyen büyüme teorisi aslında tasarruf ve yatırım ilişkisi üzerine kurulmuştur. Bu anlamda hane halkının yaptığı tasarrufların yatırıma dönüşmesi yoluyla büyümenin gerçekleşeceği varsayımından hareket edilmiştir (Arısoy, 2005: 63-80). Keynes, çalışmasında durgunluğa giren bir ekonominin bu durumdan nasıl çıkarak yeniden büyüebileceğini açıklamaya çalışmıştır. Çarpan etkisiyle otonom yatırım harcamalarındaki (milli gelirden bağımsız olan yatırım harcamaları) artışın toplam talebi arttıracığını bunun da yatırımları teşvik edeceğini ifade etmiştir (Acar, 2008: 80-81). Keynes, toplam talep politikaları açısından yaklaşmış ve kriz durumundan çıkmayı hedefleyen kısa dönemli bir analiz yapmıştır. Sermaye birikimi ve iktisadi büyümeyi Genel

¹ Thomas Malthus'un Klasik Nüfus Kuramına dayanan ve birim ücretin birim gelir içindeki payını açıklayan bir kuramdır. Birim ücret düzeyi ile nüfus arasındaki doğrusal ilişkiyi ifade etmektedir. David Ricardo'ya ait olan bu kuram bir ekonomide ücret seviyesi işgücü piyasasında serbest piyasa ya da tam rekabet piyasası koşullarına göre oluşmalıdır. Yani işgücü arzı işgücü talebinden az olursa arz talep dengesine göre cari ücretler doğal ücret düzeyinin üzerinde seyrederek. Doğal ücretin belirlenmesindeki kriter ise; "bir birim işgücünün fiziksel varlığını sürdürmeye yetecek gıda maddelerinin miktarı" ile ölçülür.

² Teknolojik gelişmelerin öngörülemez gelişmeler olduğu görüşü uzun süre iktisatçılar arasında yaygın bir örüş olmuştur. Teknoloji ekonomi tarafından kontrol edilemeyen ekonomi dışı bir değişkendir. Fakat bu anlayış ileride de belirtileceği üzere daha sonra değişmiştir.

Teori’de ihmal etmiştir (Ünsal, 2007: 83). Bir başka ifadeyle durgunluğun olmadığı dinamik bir ekonomide iktisadi büyüme ve mekanizması anlamında yeterli bir açıklama yoktur. Keynes’in bu statik analizi ve dinamik bir ekonomiyi hesaba katmamasındaki eksiklik daha sonra Harrod ve Domar tarafından tamamlanmıştır (Güvel, 2011: 37).

Harrod ve Domar’ın teorileri ekonomik büyümeyi dinamik modellerle ifade etme anlamında etkili olmuştur. İki iktisatçı da matematiksel yöntemleri kullanarak büyümenin lokomotifini anlamaya çalışmışlardır. Temel fark ise Domar’ın büyüme için çarpan etkisini ele alırken ve Harrod ise hızlandırıcı etkisini ele almasıdır. Domar’a göre büyüme için arzın artması bunun için de yatırımların artması gerekmektedir. Tasarruf yatırım eşitliğine göre bu durumda tasarrufların da yüksek olması gerekmektedir. Bu anlamda tasarruf eğilimi önem arz etmektedir. Tasarruf eğilimi yüksek olursa çarpan etkisiyle yatırımlar da daha da artacak ve ekonomi büyüyecektir. Domar’ın kurduğu modelde tasarruf eğiliminin yanı sıra sermaye hâsıla oranı ve sermayenin ortalama verimliliği de önemli determinantlar olarak yer almaktadır (Acar, 2008: 83-91). Domar modeline göre yatırımlar yoluyla büyümenin dengeli olabilmesi için yatırımların her sene artış göstermesi ve bu artış oranının talep artış oranına eşit olması gerekmektedir (İnce, 2006).

Harrod, daha çok gelirin tasarruf yapmaya uygun olup olmadığı ile ilgilenmiştir. Keynes’in söylediği eksik istihdamda ve dengede olan ekonominin tam istihdam seviyesine çıkmasının nasıl mümkün olabileceğini araştırmıştır (Acar, 2008: 83). Harrod, sermaye verimliliği katsayısı yerine onun tersi olan sermaye hâsıla katsayısını denkleminde dahil etmiştir. Çalışmasında ise fiili, gerekli ve doğal büyüme hızı olmak üzere üç önemli kavramı kazandırmıştır (Ünsal, 2007: 191-251).

1.2.3. Neo-Klasik İktisat

Klasik iktisatçıların oluşturdukları temel dinamikler üzerine kurulan Neo-Klasik büyüme modelleri ise temel teorinin geliştirilip matematiksel olarak ifade edilmesiyle güçlenmiştir. Neo-Cambridge (Kaldor’un büyüme modeli, Pasinetti Paradoksu, Solow modeli ve içsel büyüme) modelleri bu anlamda önemli olarak ifade edilebilirler.

Neo-Klasik modellerden Kaldor'un fonksiyonel bölüşüm ve ekonomik büyüme ilişkisinde hareket noktası ise tasarruf eğilimindeki esnekliktir. Modelin temel varsayımları arasında sermaye sahiplerinin çalışanlara göre daha fazla tasarruf eğilimine sahip olmaları yatmaktadır. Bir başka ifadeyle Kaldor'a göre ekonomik büyüme, bölüşümde sermaye sahiplerinin daha fazla pay almalarına bağlıdır (Parasız, 2008: 111).

Pasinetti ise Kaldor modelini baz alarak işçilerin son derece pasif durumda tutulduklarını ancak girişimci gibi davrandıklarını ifade etmiştir. Ona göre bu durum çok zor ve istisnaidir ve ücretlilerin tasarruf eğilimlerin Kaldor'un modelinde açıklanamadığını bunun da bir paradoksa neden olduğunu ortaya koymuştur (Parasız, 2008: 115-116).

Neoklasik büyüme modellerinin en son ve en önemlilerinden biri olan Solow büyüme modeli kendinden sonraki pek çok modeli etkilemiş ve büyüme alanında derin etki bırakmıştır. Kararlı denge ya da büyüme süreci, sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojik değişimin karşılıklı etkileşimi ortaya konularak açıklanmaktadır. Buna göre nüfus artışı büyümeyi etkiler ama büyüme nüfusu etkilemez. Teknolojik gelişme büyüme oranını etkiler fakat büyüme teknolojik gelişmeyi etkilemez. Teknolojik gelişme ve nüfus dışsal birer değişken olarak ele alınmıştır (Yeldan, 2011: 112). Solow modelinde işçi başına çıktı düzeyi ve sermaye stokunun fazla olması, zenginliği ifade etmektedir dolayısıyla kamu otoritesi bunu sağlamaya çalışmaktadır. Öte yandan bireyler ise kendi harcama düzeylerini maksimum yapmak istemektedirler. Tasarruf oranının toplam gelirdeki toplam kar payına veya sermaye geliri payına eşit olması, sermayenin altın kuralıdır. Diğer bir ifadeyle sermayenin altın kuralı hem kişi başına toplam çıktı düzeyini maksimum hem de bireylerin toplam harcama düzeylerinin maksimum olduğu noktada gerçekleşir (Yeldan, 2011: 128). Solow modeline göre üretimdeki artışlar eğer girdi artışlarıyla açıklanamıyorsa, faktör verimliliğindeki artışlar nedeniyle gerçekleşmektedir. Bu da Solow artışı olarak ifade edilmektedir. Fakat bu artışlar beceri birikimi ve tecrübe gibi pek çok sebeple de gerçekleşebilmektedir. (Jones, 2007: 48-65).

Öte yandan içsel büyüme modeli durağan büyüme hızını ekonominin kendi içinde belirlemeye çalışan bir modeldir. Bunu, teknik gelişme hızını içselleştirilerek ya da biriktirilebilecek üretim faktörlerinde ölçüğe göre sabit getirinin söz konusu olduğunu farz ederek yapar. İçsel büyüme modellerinde, sermaye yatırımlarının oluşturduğu dışsallıklar

iki başlık altında incelenirler; ilk olarak yatırımlar ve bilginin yayılması, ikinci olarak sermaye stoku ve uzmanlaşma. İçsel büyüme yaklaşımına göre her yeni yatırım, bilgi yayılmasına yol açacağı için, sermaye stoku ile bilgi stoku arasında pozitif bir ilişki bulunacaktır (Yülek, 1997). Sermaye stoku ve uzmanlaşma ile ilgili modelde, sermaye stokunun üretime katkısı, sermaye miktarının yanında sermayenin uzmanlaşması ile de ilişkilidir. Bu durumda artan sermaye stoku makinelerde uzmanlaşmayı uyaracaktır. Böylece, sermaye stokunun genişlemesi halinde artan verimler ortaya çıkacaktır (Ateş, 1998).

İçsel Büyüme fikrini ilk ortaya koyan iktisatçı P. Romer, K. Arrow'un daha önce 1962 yılında "Yaparak Öğrenme" fikrinden yararlanmıştı. Arrow'a göre firmalar üretime devam ettikçe uzmanlaşma yoluyla daha verimli olmaktadır. Bu fikirden hareket eden Romer "Teknik Bilgi Üretimi"ni, mal ve hizmet üretiminde bedelsiz girdi olarak kabul etmiş hatta bu bilginin diğer firmalara ulaşması yoluyla ekonominin geneline olumlu yansıdığını ifade etmiştir (Acar, 2008, s.89). Sonuçta teknolojik gelişme bir tür bileşik mal olan bilgi yatırımları sonucu ortaya çıkmakta, bilinçli ve doğrudan teknoloji üretimi için modelde herhangi bir mekanizma bulunmamaktadır (Yardımcı, 2006). Bilgi sınırları kestirilemeyecek şekilde yayılabilir ancak Romer modelinde bu sabit kabul edilir (Jones, 2007: 158).

İçsel büyümenin bir diğer temsilcisi Lucas'a göre ise beşeri sermaye büyüme sürekli olarak olumlu etkiler kısaca beşeri sermaye'nin büyüme etkisi vardır (Ünsal, 2007: 83-98). Modelin öngörülerinden bir diğeri de, farklı beşeri sermaye ve fiziksel sermaye sahip ekonomiler arasındaki geçiş dinamiklerine ilişkindir.

Kamu harcamalarının büyüme sürecinde katalizör etkisi yarattığını ileri süren Barro'nun 1990 ve 1991 yıllarındaki çalışmaları, içsel büyüme modellerinin son grubuna örnek olarak verilebilir. Hükümetin uygulayacağı politikalar yoluyla büyüme performansı üzerindeki etkisi, tamamen kendi amaç fonksiyonuna bağlıdır (Ercan, 2002). Barro modeli için heterojenik ve/veya sınıfsal çatışmalarını ağır matematiksel hesaplamalara terk ettiği yönünde ve tek tip insan-tek tip toplum anlayışına sahip olduğu için eleştirilebilir (Yeldan, 2011: 211-216).

1.3. Ana Akım Dışı İktisat: Büyüme ve Kalkınma Yaklaşımları

1.3.1. Marxist İktisat

Karl Marx, sadece ekonomik büyüme veya kalkınma kavramları açısından ele alınamaz çünkü Marx bütünüyle bir kapitalist sistem eleştirisi ortaya koymuştur. Ancak Marx'ın kapitalizmi algılayış biçimi ve sistem üzerine yaptığı analizler kapitalist sistemin doğası adına çok ciddi tespitler içermektedir. Marx'ın kapitalist sistem eleştirisini yaparken sermaye birikim sürecini dolayısıyla büyümenin ve gelişmenin temel dinamiklerini incelediği de gözden kaçmaması gereken bir konudur. Marxist teori sistem dışı hatta sistem eleştirisi olsa da büyüme ve kalkınma iktisadına çok ciddi katkılarda bulunmuştur. Özellikle Marx sonrası Marxist iktisatçıların beslendikleri bu analizler daha sonra sistemin farklı algılanış biçimlerini, ekonomik büyüme ve kalkınma adına yeni teorilerin doğuşuna sebebiyet vermiştir.

Marx, detaylı bir şekilde kapitalizmin analizini yapmakta ve eleştirmektedir. Marx, kapitalist sistemin artı değer üzerine kurulu olduğunu ifade etmektedir. Artı değer³ işçinin ya da emekçinin yarattığı değerın kapitaliste kalan kısmıdır. Bu artı değerlerin birikmesi sonucu sermaye birikimi gerçekleşmektedir (Marx, 2003a: 165-183). Bu nedenle sıfırdan bir değer yaratmak mümkün değildir. Değerler kümülatif olarak ilerlerler (Marx, 2003a: 486). Marx, sanayi kapitalistinin değeri yaratan emekçiden kopardığı artı değerın ilk sahibi olmakla birlikte son sahibi olmadığını ve bunu sistemin diğer kapitalist unsurlarıyla artı değeri paylaşmak durumunda olduğunu ifade etmiştir. Artı değerın parçaları ise gider, kar, tüccar karı, faiz, toprak rantı gibi diğer kapitalist unsurlara ayrılan parçalarıdır (Marx, 2003a: 486). Üretim koşulları aynı zamanda yeniden üretimin de koşullarıdır (Marx, 2003a: 487). Kapitalist eğer elde ettiği ya da Marx'ın ifadesiyle el koyduğu artı değeri yeniden üretime aktarmazsa ve tüketirse sahip olduğu görünürdeki özellikleri yitirir. Dolayısıyla elde edilen artı değer parçalanmalı ve yeniden üretim sürecine aktarılmalıdır (Marx, 2003a: 491). Marx sermaye birikim sürecini sermayenin dolaşım süreci ile açıklar.

---

³ Marx, emeğin üretim sürecinde metalaşması yoluyla onun yeniden üretimi için biçilen değer üzerinden ücretlendirildiğini ifade etmektedir. Üretilen metalara değer katanın içlerindeki emek olduğundan hareketle bu oluşan değerın çok az bir kısmının işçilere verildiğini ve bunun sadece emeğin kendini yenilemesine yettiğini artı kalan kısma ise kapitalist tarafından el konulduğunu belirtir. Bu el konulan kısım ise artı değerdir (Marx, 2003a: 160-165).

Ona göre sermayenin dairesel bir hareketi vardır. Farklı biçimlere bürünen ve bunlardan ayrılan sermaye ise Marx'a göre sanayi sermayesidir. Sanayi kapitalist temele göre yürütülen bütün sanayi kollarını kapsayan bir anlamdadır (Marx, 2003b: 51).

Marx, analizini yaparken sosyolojik bir analiz ortaya koymakla birlikte sistemin dinamiklerini batılı olan dünya üzerinden incelemiştir. Bu anlamda determinist ve evrimci bir yaklaşımı vardır. Topluları sınıfsal ve tarihsel olarak ayırmıştır. Marx'ın bu anlamdaki ünlü önermesinde söylediği “endüstriyel olarak daha gelişmiş bir ülke az gelişmiş olana yalnızca kendisinin gelecekteki imajını gösterir” sözü, onun yaklaşımını özetler niteliktedir. Ayrıca Marx'a göre “İngiltere'nin Hindistan'da yerine getireceği biri yıkıcı biri yapıcı olmak üzere iki farklı misyonu vardır. Bir taraftan eskimiş Asya toplumunu ortadan kaldırırken, diğer taraftan batılı bir toplumun temellerini atmaktadır” sözü de Marks'ın bu yaklaşımını göstermektedir (Ercan, 2009: 144).

Kısacası Marx, Avrupa merkezli ve evrimci bir niteliğe sahip olmakla birlikte gelişmeyi daha çok aydınlanma ve modernizme bağlamıştır. Yani kapitalizm ile birlikte modernleşme ve gelişmenin olacağını öngörmüştür. Bu yaklaşımı özellikle son dönemlerindeki eserlerinden çok gazete makalelerinde görülmektedir. Ancak Marx kapitalist gelişmeyi daha geç yaşayan toplumlara ilişkin çok fazla bir şey söylememiş ve doğu toplumlarını analiz etmek için ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) analizini geliştirmiştir. Bu da ethnocentric (budun merkezli-kavimiyetçi) bir ele alışı ifade eder (Ercan, 2009: 145). Marx'a göre Asyatik toplumlarda batıdaki sınıfsal mücadele görülmez. Bunu ifade ederken oldukça ağır bir dil kullansa da dayandığı temel nokta bireyin mülkiyetsiz oluşudur. Bunun nedeni ise doğudaki uygarlık düzeyinin çok düşük ve toprakların çok geniş olmasıdır. Bu da beraberinde devletin düzenleyici rolünü getirmiştir. Devlet, bütün sayısız alt toplulukların babası gibidir. Bütünün ortak birliğini gerçekleştirir ve emek yoluyla gerçek mülk edinme yani artı ürün bu en üst birliğe aittir. Dolayısıyla bu toplumlar monoton ya da durağandırlar. Dolayısıyla batı toplumlarında görülen sınıflar burada belirmediği gibi burada bir sınıfsal mücadele de görülmez. Dolayısıyla bu dinamik ilişkinin ve çatışmanın olmaması bu topluları durağan kılar. Bu toplumlar kabullenilmiş kuralların kölesi konumdadırlar. Bunu bir bitkisel hayat olarak tanımlayan Marx, Asya toplumlarını genel olarak ifade eden fakat Hindistan özelinde şöyle bir vurgu yapar; “Hindistan'ın tarihi yoktur aslında; hiç olmasa bildiğimiz bir tarihi yoktur” (Ercan, 2004:

214-215). Kısaca Marx, kapitalist sistemin ve serbest piyasa mekanizmasının özünde sömürü düzenine dayalı olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan batılı üretim biçimi gelişmeyi de tetiklemektedir. Ancak bu gelişmenin lokomotifi serbest piyasa veya ekonomik özgürlükler değil sınıflı toplumdur. GÜ'ler için geçerli olan bu durum diğer ülkeler için toplumsal sınıf söz konusu olmadığından geçerli olmamaktadır.

1.3.2. Yapısal İktisat

Yapısal İktisat Okulu, Neoklasik İktisat'ın başta karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan uluslararası ticaret yaklaşımına ve ekonomik algılama biçimine karşı çıkmıştır. Bu anlamda ana akım iktisata karşı çıkan bir ana akım dışı okul görüntüsü vermekte yani bir anlamda analiz bir antitez olarak geçerlilik kazanmaktadır. Özellikle Prebisch başta olmak üzere Furtado, Sunkel ve Singer gibi yapısalcı iktisatçıların ampirik çalışmaları gerçekten de farklı bir bakış açısının ötesine geçmiş geçerli bulgular ortaya koymuşlardır. Birleşmiş Milletlerin (BM) bölgesel bir kuruluşu olarak kurulan Latin Amerika Ekonomik Komisyonunun (ECLA) bir dönem başkanlığını yapan Raul Prebisch'in bir raporu ile yapısalcı analiz ilk kez gündeme gelmiştir (Ercan, 2009: 126). Prebich, AGÜ ve GOÜ'ler ile GÜ'ler arasındaki ticaret sonucunda, dış ticaret hadlerinin sürekli olarak GÜ'ler lehine geliştiğini ve GOÜ'ler ile AGÜ'ler aleyhinde seyrettiğini ortaya koymuştur. Buna göre daha çok hammadde ihraç eden GOÜ'ler veya AGÜ'ler zamanla dış ticaret hadleri açısından dezavantajlı konuma gelmişlerdir (Kaynak, 2011: 153).

Neoklasik yaklaşıma göre söz konusu olması gereken bir verimlilik artışına bağlı fiyatların dengelenmesi durumu olmalıdır. Fakat bu gerçekte olmamıştır. Bunun nedenini ise Prebisch, verimlilik artışlarından AGÜ'lerin yararlanamadıklarını çünkü gelişmiş merkez ülkelerin yapısal olarak AGÜ veya GOÜ olarak nitelendirdiği çevre ülkelere göre daha farklı bir ekonomiye sahip olduklarını ifade etmiştir. Prebisch ise bunu açıklarken GÜ'lerdeki işçi hareketlerinin ve sendikal hakların gücüyle açıklamıştır. Ona göre gelişmiş merkez ülkelerde sendikalar durgunluk ve kriz dönemlerinde bir taraftan ücretlerin azalmasını engellerken diğer taraftan da verimlilik artışı ve artan karların ücretlere yansıtılmalarını sağlamışlardır. Prebisch'e göre gelişmiş merkez ülkelerde ücretler ve fiyatlar aşağıya doğru kesinlikle güçlü bir şekilde katıdır. Ancak bu durum çevre ülkeler açısından böyle değildir. Prebisch temel yaklaşım olarak bunun sebebini ise merkez ve

çevre ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olmasına bağlamıştır. Prebisch'in analizinde merkez ve çevre ülkelerin sadece yukarıda belirtilen işçi hareketleri ve sendikal haklar açısından fark yoktur, genel anlamda arz yapıları da oldukça farklıdır. Çevre ülkelerdeki üretici kesim oldukça güçlüdür. Onlar daha çok oligopol veya monopol konumundadırlar. Bu da bu firmaların rekabet güçlerini arttırmaktadır. Ancak çevre ülkeler açısından durum böyle değildir. Çevre ülkelerdeki üreticiler oldukça güçsüz bir yapıdadırlar. Bu da onların rekabet güçlerinin zayıf olması anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle pek çok satıcının piyasaya girmesi durumunda bu onları zorunlu fiyat düşüşlerine itecektir (Ercan, 2009: 129).

Celso Furtado, Prebisch ile birlikte bu yapısal analizin önde gelen temsilcilerinden biridir. Furtado ve Osvaldo Sunkel emek faktörünün imalat sektörü tarafından emilmesi sonucu ve özü temeli sanayinin büyümesine dayalı olan bir kalkınma kavramını ortaya atmışlardır. Furtado ve Sunkel, sanayileşme için gerekli olan dönüşümlerin sağlanması için devlet müdahalesinin şart olduğunu vurguladılar (Kaynak, 2011, s.153). Furtado'ya göre "kapitalist gelişmenin etkileri arkaik yapılarla bölgeden bölgeye değişiklik göstermiş ve hemen hemen her seferinde sonuç melez yapıların yaratılması olmuştur" (Ercan, 2009: 131). Yani Furtado bu yaklaşımla az gelişmişliğin orijinal bir durum olmadığını ifade ederken tarihsel bir durum olduğunu ifade etmiş ve gelişme yazınındaki bir yaklaşımın sürekli yeniden tekrarlanması yerine sürecin tarihsel boyutunu ele almıştır.

Diğer bir temsilci olan Sunkel ise Furtado ile benzer şekilde tarihsel pratiklerin önemini vurgulamıştır. Ona göre modernleşme ve gelişme yazını idealize edilmiş hatta mekanikleştirilmiş bir dizi değişken içerir. Sunkel'e göre Prebisch'in analizindeki içsel ve dışsal dinamikler önemlidir fakat ona göre dışsal dinamikler daha öne çıkarılmalıdır çünkü daha önemlidirler. Sunkel, iç dinamiklerle uluslararası dinamikleri karşılaştırmış ve çevre ülkelerin uluslararası entegrasyonunun, çevre ülkelerin ulusal pazarlarında bir disintegrasyona neden olduğunu belirtmiştir. Çok uluslu şirketlerin çevre ülkelerin ekonomilerinde artan bir kontrole sahip olup bunun olumsuz etkilerine değinmiştir (Ercan, 2009: 132).

Diğer bir yapısal analiz de Hans W. Singer tarafından Prebisch ile aynı dönemde yapılmıştır. Singer, uluslararası ticaretin ve yabancı sermaye yatırımlarının, bundan önceki

Neoklasik teorinin ve karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan serbest ticaret vurgusunun aksine, AGÜ'lere pek bir yarar sağlamamasının yanı sıra onların sanayileşmelerini ve gelişmelerini engelleyeceğini ifade etmiştir. Singer ayrıca hem özel yatırımlara hem de ticari borçlanmalara karşı çıkmıştır. Özel yatırımlar ve ticari borçlanmalar çevre ülkelerin, merkez ülkelere uluslararası sistem aracılığıyla bağlanarak onların geri kalmalarına neden olacak mekanizmalardır. Modern sektörü geliştirmeyi hedefleyen kütleli yardımlar AGÜ'lerde büyümenin motoru olacak yeterliliktedir. Bugünkü dış ticaretin ise bu görevi göremeyeceğini ifade etmiştir (Kaynak, 2011: 157). Bu bağlamda Yapısal İktisat Okulu, ekonomik özgürlüklerin ekonomik kalkınmayı olumlu etkilemediği görüşü üzerine kuruludur. Burada özellikle vurgu yapılan gelişmeyi önleyici özgürlük serbest dış ticarettir. Yapısal iktisat okulu ve temsilcileri, serbest dış ticaretin iktisadi kalkınmaya olumlu etki etmemesinin ötesinde olumsuz etki ettiğini ifade etmektedirler.

1.3.3. Neo-Marxist İktisat (Bağımlılık Okulu)

Bağımlılık okulu hem Marxist hem Yapısal okuldan etkilenmiş olan bir okuldur. Genel teorileri Prebisch'in belirttiği "merkez-çevre" ülke ilişkisi üzerine kuruludur. Bağımlılık okulu azgelişmişliğin nedenlerini bu ilişkiye bağlar. Bunun için öncelikle bağımlılık kavramını şu şekilde tanımlarlar; "Bağımlılık, bir grup ülke ekonomisinin, diğer ülkelerin büyüme ve yayılmaları tarafından belirlendiği, bir belirleme durumudur". İki veya daha fazla ülke arasında veya bu ekonomilerle dünya ticaret sistemleri arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi, bazı ülkelerin kendi gelişmelerine olumlu veya olumsuz etkide bulunabilecek biçimde, ancak başat ülkelerdeki genişlemenin bir yansıması olarak genişleyebilmeleri durumunda, bağımlılık ilişkisine dönüşür (Ercan, 2009: 126).

Bu anlamda Bağımlılık Okulunun azgelişmişliği açıklarken, azgelişmişliğin gelişmişlikle ilişkisini gösterdiğini söyleyebiliriz. Temel düşünce biçimi olarak Goonahlake'nin "Sosyal bilimler çerçevesinde yer alan gelişmeci düşünce tamamıyla batıya aittir. Bu düşünce gelip bizi sömürgeleştirilenler kadar bize yabancısıdır" cümlesi bağımlılık okulunun temel yaklaşımı açısından açıklayıcı olacaktır (Ercan, 2009: 125). Bağımlılık okulu üçüncü dünyanın yükselen sesi olarak da adlandırılmaktadır. Ancak Bağımlılık Okuluna dahil olan iktisatçılar da elbette Yapısal İktisat Okuluna dahil olan

iktisatçılar gibi pek çok farklı düşünceleri savunmuşlardır öte yandan ortak noktaları ve onları bu okula dahil eden bağımlılık ilişkisi üzerinde durmalarıdır.

Bağımlılık okulunun en önemli temsilcilerinden Paul A. Baran Büyümenin Ekonomi Polisiği kitabında açıkça ifade ettiği üzere GÜ'lerle AGÜ'ler ve GOÜ'ler arasındaki ilişkiyi oldukça net bir biçimde sömürgecilik ilişkisine bağlamaktadır. Baran konuya yaklaşırken Marx'a atıflarda bulunmuş ancak ondan farklı olarak bütün toplumların kapitalizm öncesi dönemde benzer süreçlerden geçtiğini ifade etmiştir (Baran, 2007: 178-179). Fakat Baran'a göre AGÜ'lerde daha sonra bir kopma meydana gelmiştir. İşte bunu merkez-çevre ülke ilişkisiyle ya da daha doğrusu sömürgecilikle açıklamıştır. Baran'a göre "AGÜ'lerin ekonomik kalkınması, merkez ülkelerin egemen çıkarlarına kesinlikle ve temelinden ters düşmektedir. Sanayileşmiş ülkelere birçok önemli hammaddeyi gönderen, bu ülkelerin şirketlerine büyük karlar ve yatırım alanları sağlayan geri kalmış dünya, çok gelişmiş kapitalist batı için her zaman vazgeçilmez bir dayanak, iç bölge olmuştur" (Baran, 2007: 26). Bağımlılık ilişkisi her türlü yolla sağlanır ve korunur. Çünkü kapitalist gelişmenin maliyeti diğerlerinin gelişmemesidir. Bu noktada Baran'a göre temel belirleyici ise toplumsal artığı çevre ülkelere aktaran, uluslararası sermaye ile bağlantıları kuran ve bu aktarımdan belli bir pay alan kesim "Komprador Burjuvazi" olarak tanımlanır (Ercan, 2009: 131).

Andre Gunder Frank da az gelişmişliğin nedenlerini araştırmıştır. Ancak Frank'ın asıl vurgu yaptığı nokta Baran'ın aksine kontrol güçleri değil, artığa el koymanın temel mekanizması olan ticaret ve diğer değişim türleridir. Frank, bugünün GÜ'leri de evet bir dönem az gelişmiştir ancak hiçbir zaman bugünün AGÜ'lerin yaşadıkları dönemi yaşamamış olduklarını ifade eder. Frank'ın yaklaşımına göre kapitalizm, girdiği AGÜ'lere nüfuz etmiş, onları uluslararası kapitalist sisteme entegre etmiştir (Kaynak, 2004: 165). Ancak bu entegrasyon metropol ülke ve uydu ülke ilişkisi şeklinde gerçekleşmiştir (Öztürk, 2012: 42). Metropol-uydu ilişkisi merkez-çevre ilişkisiyle zaten aynı ilişkidir ancak Frank'ın adlandırması bu şekildedir. Frank'ın söz ettiği bu entegrasyon süreci merkez-çevre ilişkisi gibi adaletsizdir. Uydulardaki en yoksul tarım işçileri metropollerdeki büyük şirketlere zincirlenmişlerdir. İşte bu Frank'ın tanımladığı değişim ilişkileri ve ağını ifade eder ve eşitsizlik bir piramit gibidir. Latin Amerika ülkelerinin 1930 ve 1940'lı yıllarda ithalatlarını karşılayabilmek için yeterince dövize sahip olmadıklarını ve ithal

ikameci politikalarını sürdürebilmek adına sermaye malı ithalatı yaptıklarını ancak bunun onları daha da borçlu hale getirdiğini ifade etmiştir (Arslan, 2006). Bu mekanizma ile bağımlılık ilişkisi kurulmaktadır. Sonuç olarak Frank'a göre bu bir fetih doğurmuş ve uydu ülkelerin toplumları sermayeden yoksun bırakılmış yani az gelişmiş olarak kalmaya mahkum edilmişlerdir. Metropol-uydu ilişkisi karmaşıktır. GÜ'lerin uydusu konumunda olan bir ülke kendinden daha az gelişmiş bir ülkenin metropolü olabilir. Uydu konumunda olan ülkelerin gelişmelerine metropoller izin verdiği ölçüde olanak sağlanır. Öte yandan metropollerle ilişkileri zayıflayan uydu ülkeler gelişmeye en uygun koşullara sahip olurlar. Bu nedenle Frank'ın AGÜ'lere kalkınmaları için sunduğu temel reçete, GÜ'lerle bağlarını koparmalarıdır. Uluslararası kapitalist sistemden ve dünya pazarlarından kopuşun en iyi kalkınma stratejisi olduğunu söyler. Ancak bunun komprador kapitalistler tarafından desteklenmeyeceği açıktır. Çünkü ülkenin artıklarının ülke dışına aktarımından bu çevreler pay almaktadırlar. Bu nedenle Frank'a göre sosyalizm kurulmalıdır. Buna bir gerekçe de tıpkı Baran'ın dediği gibi GÜ'lerin, AGÜ'lerin kalkınmalarını istememeleridir (Kaynak, 2011: 168).

Samir Amin'i diğer bağımlılık okulu iktisatçılarından ayıran temel nokta üretim koşulları ve ilişkileri üzerindedir. Her iktisatçı belli bir yaklaşım içerisindedir bağımlılık okulunda ama Samir Amin, merkez-çevre ilişkisini üretim koşulları ve ilişkileri düzleminde ele alır. Mısırlı iktisatçı Avrupa'nın sömürgeci dönemini incelemiş ve bu dönemin özellikle Afrika'da az gelişmişliğe neden olduğunu ileri sürmüştür. Üretim süreçlerinin yapısı önemlidir ve bu anlamda iki ayrı toplum modeli oluşturmuştur (Amin, 1997: 147).

Samir Amin ülkelerin hiyerarşik bir şekilde merkez-çevre ilişkisi içinde sıralandıklarını ifade eder. Kapitalizmin ilk başlangıç aşamasından itibaren böyle bir uluslararası boyut kazanmıştır (Amin, 1997: 146). Bu ilişki hiyerarşinin doğası gereği yüksek payı alanların merkez ülkeler yani sermaye birikimi açısından güçlü olan GÜ'lere gider. Elbette çevre ülkeler de pay alırlar ve zaten bu yüzden bir kümelenme gerçekleşir fakat bu pay hem daha azdır hem de çevre ülkeler ucuz işgücü ile merkez ülkelere hizmet ederler, bu şekilde de merkez ülkelerin geliştirdiği yani ithal teknolojileri kullanırlar. Samir Amin'in oluşturduğu şema Rostow'un yoğun kütleli tüketim aşamasında yer alan sanayileşmiş ülkelerin sahip oldukları özelliklere benzer niteliktedir. Kendi kendinin

merkezi olan ülke bir ekonomik eklemlenme yaşamıştır. Bu şekilde her sektör diğerinin büyümesini destekleyecek şekilde hareket eder. Bu bir karşılıklı bağımlılık doğurur. Bu ekonomiler kendilerine güvenleri olan ekonomiler olarak tanımlanırlar (self-reilant). Fakat bu kendine yeterlilik (self-sufficient) anlamına gelmez aksine kapitalistleşmiş ülkeler uluslararası kapitalist sisteme entegre olmuş, yaygın bir ticaret ve uluslararası finans ilişkisi barındıran ülkelerdir. Onları merkez kılansa sektörel bağlantıların temel yeniden üretim süreçlerini şekillendirmesi ve bunlara hakim olmalarıdır. Özetle onların temel gelişme imkanlarını içsel dinamikleri belirler (Amin, 1974: 10-12).

Bu anlamda ele alacak olursak merkez ülkelerin Doha görüşmelerindeki tutumunu da hatırlamak gerekir. Gelişmiş merkez ülkeler Doha müzakereleri sırasında çevre ülkelerden tarım ürünlerindeki gümrük tarifelerini düşürmelerini istemişlerdir. Başta BRIC ülkeleri olmak üzere oldukça sert tepkilerle karşılaşmışlar ve görüşmeler halen sonuçsuz olarak devam etmektedir (Eser, 2011: 120-126). Kendi merkezi olan merkez ülkelerin kendi tarım sektörleri ile sanayi sektörlerinin arasındaki ilişki ve içsel dinamikleri açısından yani Amin'in yaklaşımıyla ele alacak olursak bu şaşkıncı değildir. Samir Amin 2003 yılındaki bir makalesinde (Amin'den aktaran Boratav) “Bugünün üç milyar köylüsünün pazara sunduğu gıda ürünlerinin otuz milyon modern çiftçi tarafından üretileceği düşünülebilir. Böyle bir seçeneğin gerçekleşmesi için verimli toprakların önemli bir miktarının şimdiki köylülerin elinden alınması; yeni kapitalist çiftçilere transfer edilmesi; milyarlarca rekabetçi olmayan üreticinin kısa bir tarih dilimi içinde ortadan kaldırılması” gerekecektir. Ve soruyor: “Bu milyarlarca insana ne olacak?” (Boratav, 2009: 9). Yani Amin merkez ülkelerin kendi içsel dinamiklerine göre çevre ülkeleri de şekillendirdiğini ve bu hiyerarşik ilişkinin sadece payın büyük bölümünü almaktan değil tamamen kendi dinamiklerine göre ekonomiyi yönlendirdiğini ifade etmiştir.

Amin çevre ülkelerin durumunu analiz ederken onların “aşırı gelişmiş” ihracat sektörleri ve lüks tüketim malları üreten sektörlerle sahip olduklarını hatta bu ekonomilere söz konusu sektörlerin hakim olduğunu vurgulamıştır. Bir başka ifadeyle çevre ülkelerin sermaye malları üreten sektörleri ya yoktur ya da kütleli tüketim için çalışan küçük imalat sektörleri vardır. Elbette bu gelişmemiş ekonomik yapıda çevre ülkelerin tarım ve sanayi sektörleri arasında bağlantılar da söz konusu değildir. Bu noktada Amin kendisini bağımlılık okuluna dahil eden tespitini yapmış ve çevre ülkelerin yoğun olarak dünya

pazarlarına ve merkez ülkelerdeki üretim ve sermaye birikim merkezlerine bağımlı olduklarını vurgulamıştır. Ona göre çevre ülkelerde hem kapitalist olan hem de kapitalist olmayan üretim biçimleri varlıklarını sürdürmektedirler. Bu çarpık yapının sorumlusu ise merkez ülkeler ve onların hakimiyetidir. Çevre ülkelerdeki ihracat sektörünün aşırı gelişmişliği merkez ülkelere ihracatın bir sonucudur. Çevre ülkelerin ucuz işgücü ve kaynaklarını merkez ülkelerin sömürüsüne açıktır. Bu da çevre ülkelerin ulusal sermaye malları sanayilerinin kurulmasının merkez ülkeler tarafından engellenmesine yol açar (Kaynak, 2011: 170). Kapitalist sistem dünyada bir değer yasası haline gelmiştir. Öyle ki bu genel kabul özgürlük ve modernleşme ile eşanlamı görülmektedir. Ancak böyle değildir. Özgürlük sadece sermaye ve ticaret için geçerli olurken, işgücü için geçerli olmamaktadır. Dolayısıyla kapitalist sisteme dair yaratılan algı kalite, miktar ve küresel kapsamda geçersizdir. Buna itibar edilmemesi gerekmektedir (Amin, 1991: 352).

Samir Amin bu noktada çözüm önerisi olarak tıpkı Frank gibi çevre ülkelerin merkez ülkelerle bağlarını koparmaları gerektiğini belirtmiştir. Çünkü merkez ülkeler bölgesel olarak bir kutuplaşma gösterirler. Bu kutuplaşma aynı zamanda bir bütünleşmeyi de ifade eder. Böylece her merkez kendine bölgesel bir ağ oluşturur ve ara ekonomiler yaratır. Buna bağlı olarak G.Kore ve Tayvan gibi yarı-çevre ülkeler meydana gelir (Kaynak, 2011: 171). Örneğin, Güney Amerika ve Çin'in bir bölümü ABD'nin, Güneydoğu Asya ülkeleri ve Çin'in başka bir bölümü ise daha çok Japonya'nın çevresinde örgütlenmişken, Türkiye, eski Doğu Bloku ülkeleri, Arap yarımadası ülkeleri ve Afrika ise Avrupa'nın çevre ülkeleri görünümündedirler (Dikmen, 2000: 287). Bununla birlikte Amin bir ekleme daha yaparak çoğu Asya ve Latin Amerika ülkesinin de gerisinde kalan Afrika ülkelerini 4. Dünya ülkeleri olarak tanımlar.

Samir Amin ayrıca merkez ülkelerle bağıni koparan çevre ülkelerin sosyalist bir kalkınma planı izlemelerini önermiştir. Ona göre küresel sistemde sermaye birikimi hem merkez hem çevre ülkelerde işlemez hale gelmiştir. Ona göre kapitalist sistem birikim krizini çözmeye yeterli değildir ve bunun temel nedeni klasik bağımlılık teorisyenlerinin söylediği merkez ülkelerin hakimiyeti ve bunların ulusal burjuvazileri değil, uluslararası mali sistem ile ulusal üretim ve büyüme-yönelimli politika ve stratejilerin temellerini zayıflatan “mali spekülasyona olan vahşi düşkünlüktür” (Kaynak, 2011: 171).

Bağımlılık Okulu, ekonomik özgürlüklerin kalkınmaya olumlu değil aksine olumsuz etki ettiğini savunmaktadır. Temsilcileri genel olarak kapitalist sistemin ekonomik özgürlükler ve serbestleştirici politikalar yoluyla yayıldığını ve merkez ülkelerin çevre ülkeleri baskı altına aldığını ifade etmektedirler. Genel yaklaşım olarak merkez ülkelerin, çevre ülkelerin gelişmemeleri eğiliminde olduğunu ve bunun için çevre ülkeleri gelişemeyecekleri bir yola sevk ettikleri görüşü hâkimdir. Bu bağlamda serbestleştirici politikaların uygulanmasının tam tersine çevre ülkelerin, merkez ülkelerle bağlarını koparmaları ve kapitalist sistemden çıkmaları gerektiği ağırlıklı bir görüştür.

1.3.4. Evrimci İktisat

Evrimsel İktisat Okulu'nun ilk temsilcisi olarak Schumpeter kabul edilmektedir. Bu noktadan hareketle öncelikle onun iktisadi görüşlerinin açıklanması gerekmektedir. Schumpeter'in iktisadi görüşü oldukça farklı dinamiklere dayandığı için büyüme ve kalkınma konusunda önce kapitalist sistem algısını anlamak gerekmektedir.

Schumpeter'e göre kapitalist sistem sadece ekonomik olarak tanımlanamaz. Ona göre sosyal yapı ve tarihsel dinamikler de oldukça önemlidir. Bu anlamda çalışmasında tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi bilim dallından da faydalanmıştır. Bir başka ifadeyle Schumpeter multidisipliner bir çalışma benimsemiştir (Dolanay, 2009). Schumpeter bireyden hareket eder onu tanımlarken “homo economicus” tanımını reddetse de birey Schumpeter'e göre faydacıdır. Birey sürekli gözlem yapar ve bir neden-sonuç ilişkisi kurar. Ancak Schumpeter'e göre gözlemler ve beklentilere göre tepki verenlerin verdikleri tepkiler “uyarlamalı tepki” olarak adlandırılmaktadır. Toplumun büyük çoğunluğu da bu tür tepkiler veren takipçilerden oluşmaktadır (Tuncel, 2009).

Schumpeter'e göre toplumun daha az bir kesimi olan liderler uyarlamalı tepki vermezler. Onlar yaratıcı tepki verirler. Geçmiş kararlara ya da sistemin kurallarına uygun olmayan bu tepkiyi veren liderler sayesinde kapitalist sistem varlığını sürdürmektedir. Schumpeter, kapitalist sistemin lokomotifinin liderler olduğunu ifade eder. Liderlerden de girişimciler doğar, girişimci kendisine direnç gösteren sosyal gruplara karşı çıkar. Döneminin kalıplarıyla hareket etmez ve yeni kalıplar yaratır. Bu da onun liderlik özelliğinin bir getirisi (Witt, 2002: 7–22). Schumpeter diğer iktisatçılardan çok

etkilenmiş olmasına rağmen kapitalizmi ve iktisadi büyüme farklı açılardan ele almıştır. Statik denge analizi yapan Walras'ın aksine kapitalist sistemin dengesizlikler üzerine kurulu olduğunu ifade etmiş ve bunu açıklarken Kondratieff dalgalarını, Arthur Spiethoff'un iktisadi devreler analizini, Gustav von Schmoller'in çalışmasını yeniden yorumlamış ve analizine katmıştır. Bütün bunları yaparken de kapitalist sistemi anlamak için sosyolojik metodolojiden yararlanmışır (Basılğan, 2011: 27-56).

Schumpeter, kapitalist sistemin Walrasyan bir statik dengede olmadığını, sadece dışsal faktörlerin, savaş, siyasi dalgalanmalar vb. faktörlerin bozduğu bir denge olmadığını ifade etmektedir. Kapitalist sistem sürekli yeniliklerle dengesi bozulan ve üretim fonksiyonu yeniden biçimlenen dinamik bir yapıdır. Kapitalizm'in sürekli büyümesini sağlayan da bu "yaratıcı yıkım" sürecidir. Marx'ın sistemin uzun vadede başarısızlığa uğrayacağı ve emperyalizm sürecinin oluşacağı en sonunda da kızgın proletarya sınıfı tarafından yıkılacağı varsayımı Schumpeter'e göre geçersizdir. Kapitalizmin başarısızlıktan değil başarısından dolayı yıkılacağını öngörmüştür. Kapitalizm bugünkü uygarlığın temelidir. Acılar içinde karanlıklarda zincirlerini sallayan kitleler kapitalizmi yıkmayacaktır aksine bütün insanlığın yaşam şartları kapitalizm ile iyileşmiş ve iyileşecektir (Schumpeter, 2010: 101-108). Kondratieff'in uzun devreler yaklaşımı Schumpeter'in "Business Cycles" isimli çalışmasının iskeletini oluşturmaktadır. Schumpeter, uzun devreleri benzer bir analiz yoluyla ele almış olmasına ve analizlerindeki benzer noktalara rağmen, temel farklılıklar iktisadi devrelerin nedenleri konusunda ortaya çıkmaktadır. Schumpeter'in analizinde yenilikler en önemli etken olarak ele alınmaktadır (Schumpeter, 2012: 62).

Girişimci risk almayı sever ama asıl riski alan kapitalisttir zira parasını yatıran odur. Girişimciyi mucitten farklı kılan en önemli özellik de buluşları ya da yenilikleri üretime geçirebilmesidir. Bir buluş ticarileştirilemediği süreci ekonomik açıdan konu dışıdır. Aynı şekilde yöneticiler de sadece var olan kuralları uygularlar yani lider özelliği taşımazlar yeni kurallar koymazlar. Girişimci bütün bu açılardan benzersizdir ve dalgalara ya da ekonomik devrelere neden olan yenilikler böyle ortaya çıkar (Dolanay, 2009, s. 174). Girişimci eğer sistem tarafından içselleştirilir ve pasifize edilirse kapitalist sistem başarılı olmasına rağmen sonu gelecektir. Bunun için sistemin monopolleşmesi gerekmektedir. Bir başka ifadeyle kapitalist sistem sürekli büyüyecektir. Ancak başarının gelmesi kapitalizmin

ve kapitalistin de gelişmesi anlamına gelmektedir. Gelişen kapitalist zamanla monopolleşme eğilimine gidecektir. Monopolleşme ise yeni girişimcileri bünyesine katacaktır. Bu durum girişimcinin doğasına aykırıdır. Girişimci kendi krallığını yaratma güdüsüyle hareket eder ancak monopolleşen bir ekonomide sadece bir çalışan olacaktır. Bu süreç girişimciyi bir yönetici pozisyonuna sokacaktır. Liderlik özelliğini kullanamayacak ve kurallara göre hareket etmek zorunda kalacaktır. Firma için ikame edilebilir bir çalışan haline dönüşecektir. Kısacası kapitalist sisteme sürekli büyümesinin enerjisini veren, başarısının sırrı olan yenilikler ve girişimci başarıları sonucu kapitalist sistem tarafından pasifleştirileceklerdir (Schumpeter, 2010: 147-160).

Schumpeter'den sonra bu görüşler evrimci iktisat ekolünün önde gelen isimlerinden Richard R. Nelson ile yeni bir boyut kazanmıştır. Nelson ve Winter, Schumpeter gibi multidisipliner çalışılması gerektiğini ve Evrimci İktisat yaklaşımının pek çok fırsat için sınırları açtığını ifade etmektedirler (Nelson ve Winter, 2002:42) Nelson bu bağlamda üç noktaya dikkat çekmiştir; ilk olarak teknolojik ilerlemenin yüksek derecede belirsizlikler getireceği ve sonrasında uzun süren düzeltmeleri içeren dengesiz süreç oluşacağıdır. İkinci olarak, büyüme teorisinin firma yetenekleri üzerine yoğunlaşması gerekliliğidir. Son olarak ülkeler arasındaki gelişme farklılıkları, kurumsal yapılar yardımıyla açıklanmalıdır (Oğuztürk, 2003: 265).

C. Freeman ve Bengt-Aeka Lundvall'ın öncülük ettiği bir yaklaşım da yenilikte sistem yaklaşımıdır. Yeniliklerin ekonomide bir evrimsel süreç olduğunu ifade etmektedirler. Freeman ve Lundvall'a göre yenilik ve onu üreten bütün iktisadi aktörler bir etkileşim halindedir. Bu açıdan Nelson'ın görüşleri ile paralel olarak, yenilikleri ortaya çıkaran firmalar kadar bu yeniliklere destek olan kamu kuruluşları da önem arz etmektedir (Oğuztürk, 2003: 267). Ekonominin uzun dönemdeki evriminin hukuksal ve politik etkenlerle birlikte gelişen ve evrimleşen bir yapıda olduğu ifade edilebilir ve bunun için kurumların da bir itiş etkisi yapmaları gerekmektedir (Dosi ve Nelson, 1994: 169).

Evrimci iktisatçılar yeniliklerin ve özellikle teknolojik yeniliklerin ekonomi açısından en merkezi konu olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak burada yine Schumpeter'in de ifade ettiği gibi söz konusu yeniliklerin ekonomik ve ticari hayata geçmiş olması gerekmektedir. Bu yaklaşım Evrimci İktisat adına oldukça önemlidir. Neo-Klasik iktisat

tarafından önemsenmeyen ülkeler, sektörler, firmalar arasındaki gelişmişlik farkları üzerinde durmaktadır. Bu anlamda Neo-Klasik teoriye enformasyonun simetrik dağılımı varsayımı noktasında karşı çıkmaktadır. Evrimci İktisat, bilginin asimetrik dağılıma sahip olduğu görüşünü savunmaktadır (Gökten, 2016:37). İşte bu bilgi farklılıkları da farklı ekonomik büyüklükleri doğurmaktadır (Karagöz ve Albeni, 2003: 9).

Chris Freeman ve Luc Soete, “Yenilik İktisadı” adlı eserleriyle oldukça önemli katkılarda bulunmuşlardır. Geleneksel teknoloji değerlendirmesi ile veya sadece maliyet fayda analizi ile değil, daha dinamik bir yaklaşımla teknolojinin hem sosyal alandaki bütünleşmesinin hem de toplumsal ihtiyaçlar için uyarlanmasının gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Teknoloji politikasının incelenmesi için merkezi olarak toplumsal deneyler bulunmaktadır. Bu bağlamda bu deneylerden elde edilen bilgilerin geri besleme yoluyla hem iktisadi hem de sosyal sistemi etkilediği ve dolayısıyla da evrimleştirdiği gerçeği söz konusudur. Bu bağlamda Nelson’ın görüşlerine karşı çıkmışlar ve normatif hedefler doğrultusunda gelişme için belirlenen optimum hedeflerin, kurumsal düzenlemeler ile belirlenmeye çalışılması başarısızlıkla sonuçlanacak bir yaklaşımdır. Teknik yeniliklerdeki belirsizlikler ve ekonominin dinamik yapısı hesaba katıldığında hedeflerin daha makul ve mütevazı olması gerekmektedir. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınma ve eşitsizlik gibi çok daha karmaşık sorunlara odaklanılması gereklidir (Freeman ve Soete, 2004: 487). Teknolojik değişimin “gökten düşmüş cennet meyvesi” değildir, gelişim için gereklidir ancak teknolojik değişimin toplumla bütünleşmesi gerekmektedir. Burada kastedilen teknolojik değişimin ticarileşmesi onu yenilik kılmakla birlikte, teknolojik değişimin tek başına iktisadi bütünleşmesinin yetersiz kalacağıdır (Freeman ve Soete, 2004: 484-485).

Bugünün iktisadi dünyasını en iyi yansıtan ve anlayan modellerden biri şüphesiz ki evrimci iktisat teorisidir. Ekonomideki dinamizm ve sürekli hale gelen değişimle birlikte yeniliklerin bu değişimlerin temel nedeni olduğu görüşü oldukça açıklayıcıdır. Evrimci İktisat Okulu, ekonomik özgürlüklere karşı çıkmamaktadır. Büyüme ve kalkınmanın yenilikler yoluyla gerçekleştiği görüşü bu yaklaşımın temel dayanağını oluşturmaktadır.

1.3.5. Kurumsal İktisat ve Yeni Kurumsal İktisat

Kurumsal iktisat okulu temel yaklaşım olarak multidisipliner bir yaklaşım sergilemektedir. Yeni Kurumsal iktisat da temel olarak aynı noktaları baz almaktadır. Yeni kurumsal iktisadın sadece yaklaşımı daha ılımlıdır ve kurumsal iktisat gibi bir meydan okuma niteliği taşımamaktadır (Güler, 2012: 58). Bu nedenle burada kurumsal iktisat ve yeni kurumsal iktisat birlikte ele alınacaktır. Kurumsal iktisatçılara göre iktisat bilimi, tarih, sosyoloji, siyaset gibi diğer sosyal bilimlerden ayrı ve bağımsız düşünülemez. Ortaya çıktığı dönemde Neo-Klasik iktisadi düşüncenin en güçlü olduğu 1900'lü yılların başında, bu görüşü sert bir şekilde eleştirmiştir. Neo-Klasik iktisat görüşünün aksine devlet müdahalesi taraftarıdır. Kurumsal iktisat, devlet müdahalesi taraftarı olmakla birlikte anti kapitalist bir yapıyı daha açık ifade etmek gerekirse sosyalist bir yapıyı hedeflememektedir. Kurumsal iktisat devrimci değil reformcu özelliklere sahiptir. Kurumsal iktisat okulu, Alman tarih okulundan etkilenmiştir ancak milliyetçi öğeler barındırmaması, daha özgürlükçü ve demokrasi taraftarı olmasıyla farklı bir okul olarak ön plana çıkmaktadır (Bocutoğlu, 2012: 235).

Kurumsal iktisat okulunun belli temel ilkeleri vardır. Bu ilkeler adını aldığı, kurumlara vurgu ile başlamaktadır. Kurumsal iktisat, öncelikle kurumlara önem vermektedir. Buradaki kurumlar mutlaka merkez bankası, sendikalar vb. gerçek kurumlar değildir. Bu kurumları da kapsayacak bir şekilde toplumsal algıları ve inanışları da bir kurum olarak kabul etmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi multidisipliner bir yaklaşıma sahip olmakla birlikte bilimsel disiplinler dışında örf, adet ve gelenek gibi toplumsal gerçeklerin de değerlendirilmesi gerekir ki bu onu sosyoloji bilimine de yakınlaştırır (Yılmaz, 2012: 8). Bu yaklaşımı aslında bütüncül bir yaklaşımdır. Kurumsal iktisat okulunun en temel özelliklerinden biri evrimci bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Toplum ve ekonomi, statik değil dinamik bir yapıdadır. Bu nedenle zaman ve mekandaki değişimler mutlaka dikkate alınmalıdır. Ekonomi genel geçer ilkelere göre değil, dinamik sürekli değişen koşullara göre hareket etmektedir (Kama, 2011: 185). Ekonomide bir normal denge söz konusu değildir. Keynes gibi normalin dengesizlik olduğunu da ifade etmezler. Kurumsalcılara göre her iki durum da normaldir. Çünkü ekonomi birikimli bir şekilde değişim göstermektedir. Yaklaşım olarak bütüncül olduğundan bugünkü dengesizlik durumunu yaratan önceki bir etki söz konusudur. Kurumsal iktisatçılar

ekonominin çıkar uyumu üzerine değil aksine çıkar çatışması üzerine kurulu olduğu görüşündedirler. Bu yüzden bu çatışmaların devlet müdahalesi ile önüne geçilebilmesi gerektiğini ifade ederler. Daha önce de ifade edildiği gibi devrimci değil reformist bir görüşe sahiptirler ve bu nedenle devletin reformlar yoluyla serbest piyasaya müdahale ederek toplumsal gelirin dağılımın adil olmasını sağlaması gerektiğini ifade ederler.

Kurumsal iktisatçılar ve yeni kurumsal iktisatçılar açısından en önemli konu kurumlardır. Kurumların yapısının kalkınma/kalkınamama için en önemli neden olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Örneğin Daron Acemoğlu ve James Robinson, “Ulusların Düşüşü” adlı eserlerinde sıklıkla kapsayıcı ve sömürücü siyasal ve ekonomik kurumlar olmak üzere iki çeşit kurumdan söz etmektedirler. Tarihsel ve siyasal olarak kalkınamama sorununun ele alındığı eserde dünyanın pek çok ülkesinden ve farklı zaman dilimlerinden örnekler verilmektedir. Bu örnekler yoluyla kalkınmak için kurumsal düzenlemelerin önemi vurgulanmaktadır. ABD gibi ülkelerde kapsayıcı kurumların varlığı nedeniyle serbest piyasanın aksaklıklarının giderilebildiği pek çok çok anti tröst yasasının olduğu belirtilmekte ancak AGÜ’lerde sömürücü siyasal ve ekonomik kurumlar nedeniyle kalkınma sorununun olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu vurgu yapılırken de ülkelerin tarihleri derinlemesine incelenmiş ve kurumsal iktisadın birikimli yaklaşımı izlenmiştir (Acemoğlu ve Robinson, 2014).

Bir başka temsilci olan Dani Rodrik, “Tek Ekonomi, Çok Reçete” adlı eserinde ekonomide kurumların işleyişine dair detaylı bir analiz yapmıştır. Rodrik, sanayi politikasının gerekliliğini ifade ederken, amacının bu politikaların israf ve rant arayışı yaratma riskini aza indirirken diğer taraftan ekonomik büyümeye neden olacağını göstermek için bir çerçeve oluşturmak olduğunu ifade etmektedir (Rodrik, 2009: 108). Buradaki israf vurgusu kurumsal iktisadın kurucusu olarak kabul edilen Veblen’in Aylak Sınıflar Teorisi ile örtüşmektedir. Veblen’e göre aylak sınıfın üç önemli özelliğinden birisi gösteriş tüketimidir. Diğer iki özelliği ise faydalı işlerden kaçınmaları ve muhafazakar olmalarıdır (Bocutoğlu, 2012: 235-236). Rodrik, aynı şekilde reformist yaklaşımını, devlet müdahalesinin çok fazla olduğunda da çok az olduğunda da işlev bozukluğu yaratacağını ifade ederek göstermektedir (Rodrik, 2009: 154).

Kurumların doğru kurgulanmaları gerekmektedir. Doğru kurgulanan kurumların olmadığı durumda teşvikler işe yaramayacaktır. Dolayısıyla kurumların varlığının önemi tartışmaya açık değildir. Tartışılması gereken hangi kurumların önemli olduğu ve bu kurumların nasıl oluşturulması gerektiğidir (Rodrik, 2009: 158). Serbest piyasa mükemmel işlediği ve “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” düşüncesinin (laissez-faire, laissez-passer) etkin olduğu durumlarda bile bunun sağlanması için bir yasa ve mahkeme sistemi gerekmektedir. Yani yine kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla temel olarak sağlıklı bir piyasanın işlemesi için piyasa dışı kurumların varlığı ön koşuldur.

Piyasa istikrarsızlıklarının giderilmesi için Rodrik, beş kurumdan söz etmektedir. Mülkiyet haklarının sağlanması ve düzenlenmesine ilişkin kurumlar bunlardan ilkidir. Ancak burada yine kurumsal iktisadın yaklaşımı önemlidir. Mülkiyet hakları korunurken bunun her toplumun kendi gelenekleri ve pozisyonu göz önüne alınarak korunması gerekmektedir (Rodrik, 2009: 160).

İkinci olarak düzenleyici kurumlar gelmektedir. Bu da piyasada tekelleşmelerin olmamasını ve istikrarsızlıkları önleme amaçlı olmalıdır. Bu kurumların yokluğu kar amacı güden şirketlerin ekonomik krizlere neden olmasına yol açmıştır. Başarılı ülkelerin başarılarının sırrı ise bu kurumlara sahip olmalarıdır (Rodrik, 2009: 161).

Diğer bir kurum ise makroekonomik istikrar kurumlarıdır. Mali piyasaların ve bankaların düzenlenmesi gerekmektedir. Burada söz edilen merkez bankalarıdır. Ancak bu düzenlemeler her ülke ve toplum için farklı olabilir. Aynı uygulama bir ülkede başarılı olurken bir başkasında başarısız olabilmektedir (Rodrik, 2009: 162).

Rodrik’in söz ettiği diğer bir kurumsa sosyal sigorta kurumlarıdır. Sanayi devrimini ve kapitalizm sonrası bilindiği üzere sosyal yapı da değişmiştir. Geleneksel yapı yerini modern bir toplum ve aile yapısına bırakmıştır. Ancak bu, insanların geleneksel yapıdaki risk paylaşım güvencelerini de ortadan kaldırmıştır. Bu da sosyal sigorta sisteminin önemini ortaya çıkartmaktadır (Rodrik, 2009: 163).

Daha önce de ifade edildiği gibi kurumsal iktisat, ekonominin çıkarlar uyumu değil çıkar çatışmasına dayalı bir yapı olduğunu ifade etmektedir. Bu durum özellikle etnik, dini

veya mezhepsel açıdan homojen olmayan toplumlarda önemli bir risk teşkil etmektedir. Son kurum olan çatışma yönetimi kurumları da bu çatışmaları azaltıp uzlaştırıcı kurumlar olarak ön plana çıkmaktadır. Sağlıklı toplumlar iyi bir koordinasyona ve hatalarının ortaya çıkmasını önleyen bir dizi kuruma sahiptir. Burada hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, temsile dayalı siyasi kurumlar, serbest seçimler, bağımsız sendikalar, toplumsal ortaklıklar, azınlıkların temsilini sağlayan kurumlar da bu tip kurumlara örnek olarak gösterilebilir (Rodrik, 2009: 165).

Kurumsal iktisat yaklaşımına göre kurumlar sağlıklı bir yapıya kavuşmadan kalkınma gerçekleşemez. Kapsayıcı kurumlar oluşmalıdır. Bunun için kurumların tek bir model örnek alınarak değil her ülke, toplum ve kültüre uygun olarak dizayn edilmesi gerekmektedir. Kurumlar oluşturulurken ne başka modeller birebir kopyalanmalı ne de dışa kapalı olarak toplum kendi geleneklerine göre kurumlar oluşturmalıdır. Her iki yaklaşımın ortasında bir yol izlenmelidir. Siyasal yapı katılımcı olmalıdır ve bir üst kurum olarak işlev görmelidir. Bu noktada demokrasi kavramının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu yapı sağlanırsa üstün kaliteli bir büyüme sağlanabilir. Kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için kapsayıcı bir kurumsal yapı gerekmektedir. Bunu ifade ederken sadece ekonomik kurumların varlığı ve işleyişi değil hukuksal yapının bağımsız ve etkin olması, demokrasinin varlığı ve yolsuzlukların minimum düzeyde tutulmasını sağlayan bir yapı gerekmektedir.

1.3.6. Sürdürülebilir Kalkınma

1960'lı yıllarda yerel olmaktan çıkıp küresel düzeye ulaşan çevre sorunları, sınırları aşarak uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Bu konudaki ilk olarak Roma Kulübü, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'ne (MIT) bir rapor hazırlatmıştır. 1972 yılında "Ekonomik Büyümenin Sınırları" adıyla yayınlanan bu rapor, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan doğal kaynakların sınırlı olduğunu, mevcut büyüme hızının devam etmesi halinde büyük felaketlerin yaşanacağını altını çizmiştir (Acar, 2008). Birleşmiş Milletlerin 1972 yılında düzenlediği Çevre Konferansı ile başlayan çözüm arayışları, 2002 yılında düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesine kadar sürmüştür. Bu tartışmalar GÜ'ler ile gelişmekte olan ve AGÜ'lerin ilişkileri, kentleşme ve yönetim, çevre kirliliğinin tespiti gibi pek çok alanda sürmüştür (Altunbaş, 2004: 104).

Ancak, ulusal ve uluslararası düzeyde tartışmalar sürerken, ozon tabakası birkaç yerinden daha delinmiş, birkaç bin canlı türü daha yok olmuş, birkaç göl daha kurumuş ve yer küre birkaç derece daha ısınmıştır. 1980’li yılların sonlarında, petrol şirketlerinin temsil ettiği “bırakınız yapsınlar” cephesi ile çevreciler, bilim adamları ve sıradan insanların oluşturduğu doğanın askerleri arasında yeni bir çevre savaşı başlamıştır. Yine aynı dönemde, geçmiş yüzyıllarda yazılmış çeşitli felaket senaryoları yeniden gündeme getirilirken, gelişme literatüründe yeni bir kalkınma anlayışından bahsedilir olmuştur: Sürdürülebilir Kalkınma (Öztürk, 2007). Bu dönemde sürdürülebilir kalkınmaya ve çevre sorunlarına karşı “Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Montreal Protokolü” Eylül 1987’de kabul edilmiştir (Montreal Sözleşmesi (21.11.2014), <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/montrealptotokolu.aspx?sflang=tr>).

Felaket senaryoları diye söz edilmesi ve sadece bir senaryodan ibaretmiş gibi görünmesine rağmen ortaya konulan bilimsel veriler oldukça çarpıcıdır. Dünyadaki tropik yağmur ormanlarının %60 kadarının yok olduğu günümüzde buna ek olarak her yıl 4,5 milyon hektar ortadan kalkmaya devam etmektedir ki bu ortadan kalkmaya devam eden ormanların büyük bölümü (yaklaşık %90 kadarı) yağmur ormanlarıdır (Todaro, Smith, 2009: 494).

Ekonomik büyüme ve çevre arasındaki ilişkiye dayanan Sürdürülebilir Kalkınma kavramı ilk olarak, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu (Brundtland Komisyonu) tarafından 1987 yılında kullanılmıştır. Komisyonun Ortak Geleceğimiz isimli raporunda sürdürülebilir Kalkınma; “Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeden karşılayan kalkınma” olarak tanımlanmıştır (Asefa, Sisay, 2005).

Benzer şekilde Dünya Çevre ve Gelişme Komisyonu’nda (The World Commission on Environment and Development) Sürdürülebilir Kalkınma; “Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını ellerinden almadan; şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanabildiği gelişme sürecidir” şeklinde tanımlanmıştır (Harris, 2000:5).

Sürdürülebilir kalkınma için çeşitli zorluklar ve eşitsizlikler de göze çarpmaktadır. Örneğin önerilerin güçlü finansal araçlardan yoksun oluşu, birçok ülkeyi prensipte alınan

kararların uygulamasında bütçe olanakları ile sınırlamaktadır. GOÜ'lerin ve AGÜ'lerin pozisyonlarıyla ilgili olarak 1990'da dünya kaynaklarının dörtte üçünü nüfusun %16'sını, 2000'de %15'ini oluşturan GÜ'lerin kullandığı bilgisini vermekte fayda var (Kazgan, 2005: 267).

Ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi için enerji kaynağı olarak kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtların yoğun olarak kullanılması atmosferdeki karbondioksit (CO₂), metan (CH₄) ve nitrojen oksitler (N_xO) gibi gazların yoğunluğunu artırmaktadır. Bu tür gazlar, sera etkisi yaratarak dünyanın ısınmasına neden olmakta, dolayısıyla da iklim değişikliklerini tetiklemektedir. İklim değişikliği sıtma gibi bulaşıcı hastalıkları artırma, geleneksel gıda kaynaklarını yok etme ve insanların kitleler halinde yaşamını kaybetmesi gibi tehlikeli olasılıklar içermektedir. 1995 yılında Berlin'de başlayan görüşmeler, 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde Protokole dönüştürülerek 1998 yılında imzaya açılmıştır. Ünelere sera gazları emisyonlarını 2008–2012 dönemine kadar 1990 yılı öncesi değerlere indirme (ve %5 oranında azaltma) zorunluluğu getiren Protokol, ABD, Türkiye ve Avustralya'nın onaylamamasına rağmen 2005 yılında Rusya Federasyonunun onaylaması ile birlikte yürürlüğe girmiştir. 168 ülkenin Protokole imza koymuş olmasına rağmen, birçok ülke ya Protokolü onaylamamıştır ya da Protokolde belirlenen kısıtlamalara yeterince uymamaktadır. Ayrıca, Çin Halk Cumhuriyeti ve Hindistan gibi atmosfere yüksek oranlarda sera gazı salan ülkelerin herhangi bir azaltmayı reddetmesi protokolün başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Küresel enerji tüketiminin yaklaşık %80'inin petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil yakıtlardan karşılandığı dünyada, Protokolün başarısının alışılmış yaşamda oldukça köklü değişimlere bağlı olduğu görülecektir.

Kyoto Protokolünün başarılı olabilmesi için şu koşulları yerine getirmesi önerilmektedir: Kısıtlamaların birkaç sera gazını değil, küresel ısınmaya katkı sağlayacak bütün maddeleri kapsamalldır; standart teknolojiler ve spesifik politikalar yerine, ülkeler emisyon seviyelerini belirli düzeyde tutabilmek için kendi uygulamalarını geliştirmekte bağımsız olmalıdır; ülkelere uzun dönem amaçlara uygun olarak getirilen zaman kısıtlamalarında esnek olunmalıdır. Bir anlamda ölü doğan Kyoto Protokolü, başarılı sayılan Montreal Protokolü ile karşılaştırıldığında iki temel farklılık göze çarpmaktadır, bunlar; Kamuoyu baskısındaki yetersizlik ve ABD'nin Protokole karşı aldığı olumsuz

tavırdır (United Nations Framework Convention on Climate Change-Kyoto Protocol Refferance).

Sürdürülebilir Kalkınma, bir yaklaşım olarak ekonomik özgürlüklerin sınırlandırılmasını öngörmektedir. Bu yaklaşımın temel perspektifi kalkınmanın çevre kirliliği maliyetine katlanmadan da gerçekleştirilebileceğidir. Bu nedenle ülkelerin ve uluslararası kuruluşların müdahaleleriyle ve yapılacak bir planlamayla kalkınmanın şekillenmesi gerekmektedir. Bu müdahaleler elbette ekonomik özgürlüklerin bazılarının sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Özellikle devlet müdahalesinin yoğun olduğu, kontrol ve denetimlerin olduğu bir yapı ile kalkınma hedeflerine ulaşılması amaçlanmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER ve KALKINMA İÇİN GENEL ÇERÇEVE ve LİTERATÜR

2.1. Tarihsel ve Teorik Çerçeve Ekonomik Özgürlükler ve Kalkınma

Büyüme ve kalkınmaya dair teoriler genel olarak iki ana yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşımlar temelde serbest piyasa dinamikleriyle birlikte büyümenin ve kalkınmanın sağlanacağını savunan teoriler ve serbest piyasayı dışlayan bunun büyüme ve kalkınma önünde engel oluşturduğunu ifade eden politikalar. Temel olarak Klasik İktisat, Neo-Klasik İktisat, Keynesyen İktisat ve Evrimci İktisat serbest piyasayı ve içsel dinamikleri dikkate alırlar. Bununla birlikte Marx sonrası yapısal iktisat okulu ve bağımlılık okulu ise dışsal olarak GÜ'lerin serbest piyasa şartlarında AGÜ'ler ve GOÜ'leri baskı altında tuttuklarını bu yüzden bu ülkelerin büyüme ve kalkınmalarının serbest piyasa şartlarıyla mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Bir başka ifadeyle güç dengesizliği nedeniyle serbest piyasada güçlü olanın etkisi söz konusudur. Kurumsal İktisat farklı bir açıdan yaklaşmakla birlikte ekonomideki düzenleyici kurumları ön plana çıkarmakta ve tam bir serbestiye karşıdır. Bütün bu teorik tartışmanın yanı sıra son yıllarda dünyada kaynakların azalması nedeniyle yeni bir kavram olarak "sürdürülebilir kalkınma" kavramı da gündeme gelmiştir. Bu kavram da aslında çeşitli müdahalelerle kaynakların korunmasını öngörmektedir.

İktisadi gelişim süreci tarihsel olarak ele alındığında ilk olarak zenginliğin kaynağının araştırıldığını ve Merkantilist dönemi görülmektedir. Söz konusu dönemde zenginliğin kaynağı değerli madenler olarak görülmekte bunun için ekonomiye devletin yoğun müdahalesi söz konusu olmakla birlikte temel kaygı gelişme değil zenginliktir. Değerli madenlerin ele geçirilmesi için ülkeler tarafından ihracatı teşvik edici ve ithalatı kısıtlayıcı politikalar güdülmektedir. Daha sonra Fizyokraziyle birlikte zenginliğin kaynağı tarım olarak görüldü ve ekonomide tıpkı ekolojide olduğu gibi doğal bir denge olduğu yani

ekonominin üzerinde Tanrının eli olduğu düşünölmüştür. Bu devlet müdahalesine karşı olmak anlamını taşımaktadır. Klasik ve Neo-Klasik İktisat Okulları da “Tanrının eli” kavramını “görünmez el” olarak kendi literatürüne geçirerek devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmışlardır (Bocutoğlu, 2012, s.51). Daha önce belirtildiği gibi çeşitli okulları da içine alan ana akım ve ana akım dışı olarak ayrılan fakat her iki yaklaşımın da asıl keskin çizgilerle devlet müdahalesine bakış açısından ayrıldığını söylemek mümkündür. Bu dönemde ortaya çıkan gelişmeler sadece iktisadi gelişmeler değildir. İktisadi düşünceyi besleyen temelinde felsefi bir yaklaşım da söz konusudur. Avrupa’da aydınlanma çağına denk düşen bu dönemde devletin ekonomiye müdahalesi özgürlük ihlali olarak ele alınmıştır. Bir başka ifadeyle söz konusu dönemde ortaya çıkan özgürlük kavramı ekonomik hayatta serbest piyasa kavramıyla karşımıza çıkmıştır.

Ekonomideki serbestleşmenin özgürlüğün bir boyutu olduğu ifade edilmektedir. Bu anlamda ele alındığında ekonomik özgürlük pek çok düşünöre göre siyasi ve sivil özgürlüklerin ayrılmaz bir parçasıdır (Yalman, 2011: 432). Bununla birlikte ekonomik özgürlüklerin sosyal özgürlükle doğrudan bağlantılı olduğu da ifade edilebilir. Ekonomik özgürlük yoksunluğu diğer özgürlüklerin yoksunluğuna neden olabilir (Sen, 2004: 23).

Ekonomik özgürlüklerin sivil ve siyasi özgürlüklere bağlı olduğu görüşüne katılmayan iktisatçılar da bulunmaktadır. Bu görüşe göre bir ülkede ekonomik özgürlükler olmadan sivil ve siyasi özgürlükler olabilir veya sivil veya siyasi özgürlüklerin olmadığı bir ülkede ekonomik özgürlük söz konusu olabilir. Ancak ilk yaklaşımın yani üç özgürlüğün de birbirine bağlı olduğu yaklaşımın temel nedeni tarih boyunca özgürlüklerin devlet otoritesini elinde bulunduran siyasi iktidarlara karşı savunulmasıdır. Yani verilen siyasi özgürlük mücadelesi geçmişte ekonomik ve sivil özgürlüklerin doğuşuna da genellikle neden olmuştur (Yalman, 2011: 433).

Bu yaklaşımın nedeni daha önce de ifade edildiği gibi tarihsel süreçle ilgilidir. Feodal sistemden kapitalist sisteme geçiş bilindiği gibi burjuvazi ve serbest ticaretle gerçekleşmiştir. Yükselen burjuva ve orta sınıf eski feodal sistemi ekonomik özgürlükler yoluyla ortadan kaldırmıştır. Yaşanan ticari devrimle birlikte eski sistem tarihe karışmış bunun sonucunda toplumdaki sınıf sistemi değişmiş, feodal beyler ortadan kalktığı gibi

kilisenin de etkisi ortadan kalkmış yeni bir toplumsal modele geçilmişti. Bu değişimin ilk ateşini yakan ise ekonomik özgürlüklerdir (Huberman, 2003: 105).

Ekonomik özgürlük kavramı serbest piyasa kavramını temel olarak besleyen kavramdır. Buna göre devlet otoritesi ya da hükümet pek çok faaliyetten uzak durmalıdır. Kişisel tercihlere, gönüllü mübadeleye, emek ve mal piyasalarına giriş, çıkış ve rekabete devlet tarafından müdahale edilmemelidir. Devletin düzenleyici rolü tamamen reddedilmemekle birlikte vergilerin ve bu düzenlemelerin dolayısıyla müdahalelerin azaltılması gerekir. Ekonomik özgürlüğü siyasal özgürlük ve sivil özgürlük kavramlarıyla birlikte ele alan düşünürlere göre ekonomik özgürlük kendi başına bir amaç olmakla birlikte aynı zamanda siyasal özgürlüğe ve sivil özgürlüğe ulaşmada hayati bir araçtır. Burada demokratikleşme kavramındaki siyasi rekabetin ekonomideki rekabete benzetilmesi söz konusudur. Bir başka ifadeyle demokrasi gereği nasıl vatandaşlar adil bir şekilde siyasi düşünceleriyle özgürleşse bu ekonomik olarak da böyle olmalıdır. Öte yandan bir ülke siyasi ve sivil özgürlükler anlamında özgür olabilir. Ülkede sivil özgürlükler, adil yargılanma hakkı, toplanma hakkı, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi özgürlükler bulunabilir ama ekonomik özgürlük olmayabilir. Bunun tam tersi de mümkündür (Yalman, 2011: 433).

Ekonomik özgürlüğü bireysel tercih, özel mülkiyet ve değişim özgürlüğü olarak ifade etmek mümkündür. Bunu Adam Smith de benzer şekilde ifade etmiştir. Bu ifade ise kurumsal yapıların ekonomik politikaların temel belirleyicisi olarak ele alınmasıdır ki bu da serbest piyasayı ifade etmektedir (Yalman, 2011: 434).

Ekonomik özgürlük kavramı sadece girişimciler için değil emeğini satarak geçinen için de geçerlidir. Serbest piyasa kavramı içerisinde ele alınan bütün ekonomik unsurları kapsar. Özet olarak tanımlamak gerekirse insanların ekonomik faaliyetlerde özgürce bulunabilmesi ve kazançlarını dışarıdan herhangi bir müdahale olmadan özgürce kullanabilmeleridir (Yalman, 2011: 433-434). Freedom House'un 2005 yılında çıkardığı yıllık raporunda ekonomik özgürlüğün temel belirleyicileri şöyledir;

- Kolektif tercihten ziyade kişisel tercih
- Politik süreç yoluyla dağıtımdan ziyade, piyasalar tarafından koordine edilen gönüllü mübadele
- Piyasalara girişte ve rekabette özgürlük
- Diğerlerinin saldırılarına karşı kişilerin ve mülkiyet haklarının korunması

Görülebileceği gibi ekonomik özgürlük serbest piyasa kavramını desteklemektedir. Ekonomik özgürlük kavramının genişlemesiyle birlikte önceleri ihtiyaç diye tanımlanan bazı kavramlar (teşebbüs özgürlüğü, değişim özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü ve tercih özgürlüğü) zamanla insan hakkı ya da özgürlük olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Öte yandan herkesin üretim araçlarına sahip olmak hakkı olmakla birlikte bunun herkes için geçerli olması mümkün değildir. Bu açılardan ele alındığında ekonomik özgürlüğün aslında sivil ve siyasi özgürlükten farklı olduğunu söylemek mümkündür (Yalman, 2011: 435).

Genel olarak iktisadi yaklaşımların kalkınma ve özgürlüklere dair görüşlerinin şekillenmesinde etkili olan elbette GÜ'lerin gelişme nedenleridir. Pek çok iktisatçı, kıta Avrupa'sının gelişiminde etkin rol oynayan özgürlüklerin bu gelişimdeki rolüne değinilmektedir. Bu nedendir ki batılılaşma ve modernleşme bir kalkınma perspektifi haline gelmiştir. Öte yandan bu yaklaşıma eleştiriler de mevcuttur. Avrupa'nın geliştiği dönemin sosyal, politik ve ekonomik koşulları arasındaki farklar nedeniyle bu perspektif ciddi eleştiriler de almaktadır (Mihçı, 1996: 81).

Toplumlar geçmişten bugüne kadar pek çok değişim yaşamıştır. İlk olarak avcı-toplayıcı toplumdaki tarıma geçişle yani tarım devrimiyle birlikte başlayan bu süreç zaman zaman hızlı zaman zaman da daha yavaş bir tempoda insan ihtiyaçlarına doğru orantılı olarak devam etmiştir (Basalla, 2000, s. 15). Tarihten bugüne kadar gelen bu değişim sürecinin hiç kuşkusuz temel belirleyici faktörü ekonomi olmuştur. Bugün GÜ'lere bakıldığında bunların büyük çoğunluğunun erken kapitalistleşen ülkeler olduklarını görülmektedir. Feodal sistemden kapitalist sisteme ilk entegre olan toplumlar bugün hala gelişmiş toplumlar olarak göze çarpmaktadırlar. Bu sürecin günümüz ekonomik düzenine uzanan temel kırılma noktasıysa 15. yy. sonrası Avrupa'da yaşanan gelişmelerdir. Söz konusu gelişmeler ticari kapitalizmin ortaya çıkışı ve sonrasında sanayi devrimiyle devam

etmektedir. Sanayi devrimiyle yaşanan değişim öyle büyük boyutlara ulaşmıştır ki ilk çağlardaki Neolitik devrimlerle ve kent devrimlerinin eş değeri olarak derin sonuçlara neden olmuştur (MacClellan III, Dorn, 2008: 323).

Rostow'a göreyse toplumların beş evresi söz konusudur. Bunlar (Rostow, 1970: 244-246);

1. Geleneksel Toplum Evresi
2. Harekete Geçme Hazırlığı Evresi
3. Harekete Geçme Evresi
4. Olgunluk Evresi
5. Kitle Tüketimi Çağı Evresi

Rostow'un buradaki yaklaşımında dikkat çekense her toplumun bu evreleri aynı sırayla yaşamayacağıdır. Rostow'a göre toplumlar kendi iç dinamiklerine göre bu evreleri farklı sıralarla da yaşayabilirler. Öte yandan toplumların ve ülkelerin coğrafi konumları da önem taşımaktadır. Toplumların gelişmelerinin evrelerinde toplumsal değişimler ön plana çıkmaktadır. Burada dikkat çektiği iki temel nokta toplumsal elitlerin ortaya çıkması ve milliyetçilik kavramıdır. Ona göre toplumdaki yeni elitler (burjuvazi) eski elitlerin (toprak sahipleri) ellerinden bir dereceye kadar siyasal ve sosyolojik otoriteyi devralmalıdır. Rostow, milliyetçilik kavramıyla birlikte ideolojik bir dayanakla kalkınma için motor gücü oluşacağından ve toplumların birlikte hareket etmelerini sağlayacağından söz eder. Sonraki evrelerde de devletin rolünü bu yaklaşımına ekler. Bu anlamda karşımıza Rostow, iktisadi olduğu kadar siyasal ve sosyolojik kavramlar da çıkarmaktadır. Bu açıdan gelişme sadece iktisadi olarak ifade edilemez. Söz konusu olan bir toplumsal değişim/dönüşümdür.

Değişim süreci tesadüf değildir. Rostow teknolojik gelişmeleri, gelişmenin bir nüvesi olarak ele alır ve bu değişimin neden bu çağa ve neden kıta Avrupa'sına denk geldiğini tartışır. Rostow sanayi devrimiyle ilgili olarak örneğin söz konusu uygarlıklarda da icatlar varken neden Roma'da ortaya çıkmadı neden antik Yunan'da ortaya çıkmadı neden Çin'de veya Hindistan'da ortaya çıkmadı da 1780'lerde Avrupa'da ortaya çıkmıştır sorusunun cevabını aramakta olduğunu ifade etmektedir. Bu dinamikler neden bazı bölgelerde birden ortaya çıkmaktadır ve nasıl toplumsal dönüşümlere neden olmaktadır

diye sormaktadır (Rostow'un 11.06.1973'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesindeki konuşma metni). Bunu açıklarken de toplumsal dönüşümleri ve moda kavramını kullanır. Rostow, Avrupa toplumunda icatların ancak bu tarihte moda olduğunu ifade eder. Dolayısıyla yenilikler süreklilik arz etmiş, eski toplumlarda olduğu gibi tekil kalmamıştır. Öte yandan aynı dönemde sanayi devriminin neden İngiltere'de olup Fransa'da olmadığını da yine iktisadi değil toplumsal bir nedenle açıklıyor ve cevabın dinde olduğunu ifade ediyor Rostow (Rostow'un 11.06.1973'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesindeki konuşma metni).

Rostow, "İktisadi gelişmenin merhaleleri" adlı eserindeyse ülkeleri sınıflandırmaktadır. Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve kısmen ABD için gelişmenin daha kolay olduğunu ifade etmektedir. Rostow'a göre birinci evredeki geleneksel toplum evresi bu ülkelerde söz konusu değildir. Bu nedenle yeniliklere ve gelişime bir direnç de söz konusu değildir. Dolayısıyla bu toplumlar doğrudan altyapı yatırımlarını yapıp, gerekli toplumsal düzenlemeleri hayata geçirebilme lüksüne sahiptiler (Rostow, 1970: 247).

Teknolojik gelişmelerin en yoğun yaşandığı 18. yy. İngiltere'sinin milli gelir düzeyinin 1740-1800 arası döneme göre 1800-1860 arası dönemde iki kat arttığı tahmin edilmektedir. Öte yandan İngiltere ekonomik değişme için gereken bütün ortamı sağlamıştır. İcatların sermaye yatırımıyla yeni makinelerde kullanılması sanayi devrimini başarılı kılmıştır. Bununla birlikte bu dönemin başlangıcında Adam Smith'in işbölümü ve uzmanlaşmayı öneren iktisadi düşüncesinin olduğunu da hatırlamak gerekmektedir (Freeman, Soete, 2004: 39).

Ergun Türkcan da dönüşüm sürecini açıklarken daha önceden yapılmış olan teknolojik yeniliklerin dahi yanlış rafta bulunduğunu bir başka ifadeyle kullanıma uygun olmadığını ancak 18. yy. İngiltere'sinde uygun ortamı bulunduğunu ifade etmektedir. Bu uygun ortamın da ekonomik ve sosyal faktörlerden kaynaklandığını dile getirmektedir (Türkcan, 2009: 99).

Kıta Avrupa'sındaki özgürlük hareketlerinin ortaya çıktığı dönem yeniliklerin hızlanarak ortaya çıktığı dönemle çakışmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan özgürlük kavramı en temel olarak kiliseden, feodaliteden kaynaklı baskılardan kurtulmaktır ancak

bu yaklaşım bir felsefi akıma da neden olmuş ve David Hume ile birlikte başlayan bu süreç Adam Smith'i etkilemiştir. Ekonomik özgürlük kavramının temel felsefi zeminini oluşturmuştur. Bu zemin üzerinde yükselen ülkeler için gelişme ile ekonomik özgürlük kavramlarının iç içe geçmesi ve birlikte ele alınmasının nedeni bu olabilir.

Kapitalist sistemin ortaya çıkışı hiç kuşkusuz ki sadece ekonomik değil toplumsal bir değişimi de ifade ediyordu. Toplumsal yapı kırdan kente pek çok alanda değişim göstermekteydi. Toplumsal değişme ise sistematik olarak ilk defa evrim kuramıyla açıklanmaktaydı (Ercan, 2009: 71). Daha önce belirtildiği gibi Marx dahi ethnocentric bir yaklaşım göstermiştir. Bu anlamda ele alındığında, bu dönemde değişim süreci eğer bir evrimse, evrimsel sürecin gerisinde olan ekonomiler ve toplumlarda daha ileride olan toplumların yolunu izlemesi gerektiği fikri yaygınlaşmıştır.

18. yy. sonrasında 20. yy.'a gelene kadar gelişme daha çok ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmekteydi. 20. yy.'a gelindiğindeyse pek çok farklı kriter ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha önce ifade edildiği gibi kişi başına milli gelir, gelir dağılımı gibi parametreler gelişmeyi ölçmek için birer kıstas olurken, makroekonomik veriler olarak işsizlik, enflasyon, faiz, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, sermaye stoku, tasarruf ve yatırım oranları gibi pek çok başka kıstas da devreye girmiştir. Erken kapitalistleşen ülkeler ekonomik büyümeyi gerçekleştirmişler ve bunu sağlarken serbest piyasa onların gelişimine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle erken kapitalistleşen GÜ'lerin reçeteleri GOÜ'lerce uygulanmaya başlanmıştır. Gelişmek için en iyi yol gelişmiş olanın yolunu takip etmek olarak görülmüştür. Bununla birlikte ana akım iktisadi görüş de bu yolu önermektedir. Fakat AGÜ'ler ve GOÜ'lerin durumunu açıklarken ana akım iktisat genellikle tasarruf ve yatırım düşüklüğünü ana etken olarak ifade etmektedir. Buna karşılık sorun gelirin düşük olmasıdır. Geliri düşük olan ülkelerin tasarrufları da buna paralel olarak düşük olmaktadır. Geliri arttırmak için yüksek tasarruf oranına ve onun yol açtığı yüksek yatırım oranına ihtiyaç duyulmaktadır. Yüksek tasarruf için de yüksek gelir gerekmektedir. Bununla birlikte GÜ'ler, Neo-Klasik İktisat teorisi ve IMF, DB gibi uluslararası kurumlar sürekli gelişmekte olan ve AGÜ'lere ekonomilerini özgürleştirmeleri gerektiğini ve reformlar yapmaları gerektiğini söylemektedirler. Gelişmiş dünyanın kalkınma reçetesi serbest piyasa ekonomisi olarak algılanmakta ve serbest piyasa ekonomisi için devletin ekonomi üzerindeki etkinliğinin azaltılması gerektiği fikri ağırlık

kazanmıştır. Öte yandan bu reformları uygulayan AGÜ'ler ve GOÜ'ler ile GÜ'ler arasındaki uçurum bir türlü kapanmamıştır. GÜ'ler 1960-2004 yılları arasında ABD doları cinsinden GSYİH olarak %2,5 oranında büyürken, Güney Asya 1960-1980 döneminde %1,1 ve 1980-2004 döneminde %3,3, Latin Amerika 1960-1970 döneminde %2,9, 1980-1990 döneminde %-0,5 ve 1990-2004 döneminde %1,1, Sahra Altı Afrika 1960-1975 döneminde %2,2 ve 1975-2004 döneminde ise %-0,1, Doğu Asya Pasifik (Çin hariç) %3,7 oranında büyümüştür. Bu oranların bazıları GÜ'lerin oranlarından yüksek görünse de ekonomik büyüklük olarak düşünüldüğünde aradaki uçurumun iyice arttığını söylemek mümkündür (Rodrik, 2009: 16).

Ana akım iktisadi düşüncenin hakimiyeti 1950 ve 1960'lı yıllarda planlama ve ithal ikamesi düşünceleriyle zedelense de 1970'li yıllarda bu düşünceler yerlerini fiyat sistemi ve dışa açılma fikirlerine bırakmıştır yani ana akım iktisadi düşünce yeniden hâkim olmuştur. Bu süreç 1980'li yıllar boyunca hızlanmış ve 1990'lı yıllara gelindiğinde John Williamson'un "Washington Mutabakatı" adını verdiği bir dizi ilke etrafında toplanmıştır (Rodrik, 2009: 19).

Tablo 1: Ekonomik Büyümei Teşvik Etmekte Doğru Davranış Kuralları

Orijinal Washington Mutabakatı		Genişletilmiş Washington Mutabakatı (Yapılan Ekler)	
1	Mali Disiplin	11	Kurumsal Yönetim
2	Kamu Harcamalarının Yeniden Yönlendirilmesi	12	Yolsuzluklarla Mücadele
3	Vergi Reformu	13	Esnek Emek Piyasaları
4	Faiz Oranlarının Serbest Bırakılması	14	WTO Otoritesine Bağlılık
5	Standartlaştırılmış Rekabetçi Döviz Kurları	15	Uluslar arası Finansal Kural ve Standartlara Bağlılık
6	Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi	16	Ölçülü Sermaye Hareketleri Hesabı
7	Doğrudan Yabancı Yatırımlara Açılma	17	Serbest Döviz Rejimi
8	Özelleştirme	18	Bağımsız Merkez Bankaları/Enflasyon Hedefi Belirlenmesi
9	Kuralsızlaştırma	19	Sosyal Güvenlik ağları
10	Mülkiyet Haklarının Korunması	20	Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Hedeflerin Belirlenmesi

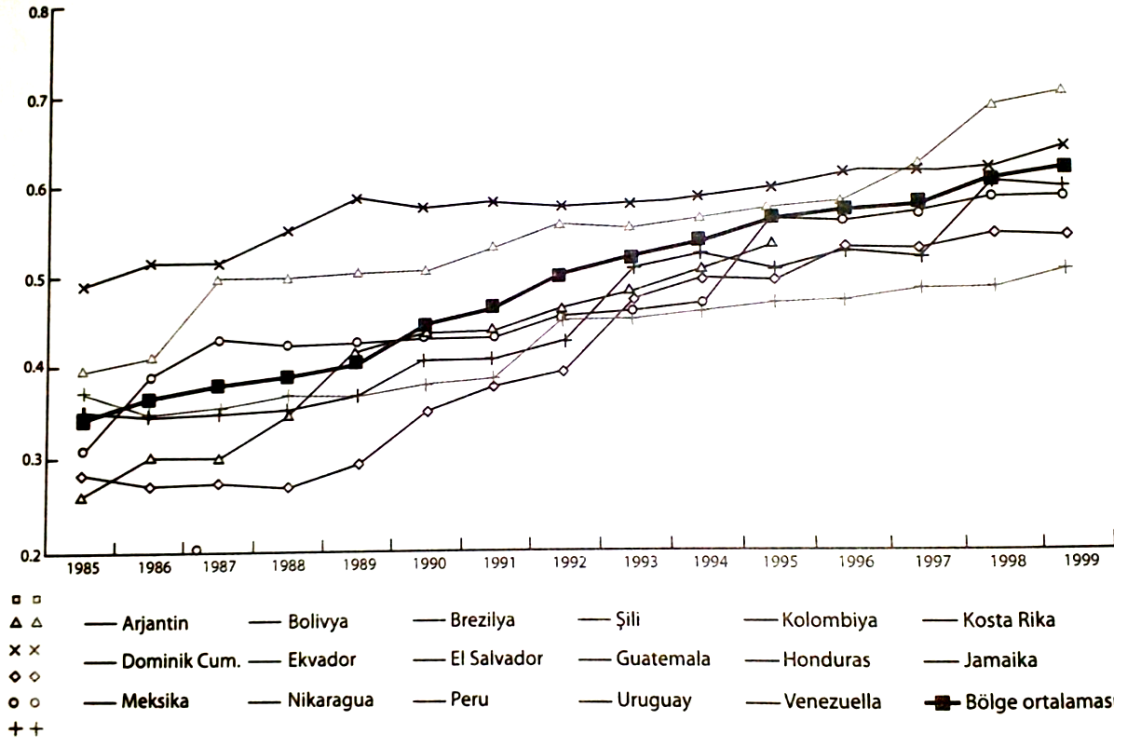
Kaynak: Rodrik, 2009, s.19

Günümüzün hakim Neo-Klasik İktisat teorisine göre ekonominin serbestleştirilmesi gerekmekte ve bunun için çeşitli reformlar yapılmalıdır. Washington Mutabakatı incelendiğinde ilk 10 madde ve daha sonradan eklenen 10 madde açısından bu reçetenin son derece serbest piyasa ekonomisi yaratma amaçlı olduğu açıktır. Öte yandan sunulan reçete bir standartlığı ifade etmektedir ve ekonomide söz konusu reformların yapılması halinde büyümenin ve gelişmenin sağlanacağı düşünülmektedir.

Şekil 1’de Latin Amerika ülkelerinin 1985-2000 arasındaki dönemde ekonomilerinde yaptıkları serbestleştirme endeksleri karşılaştırılmıştır. Görüldüğü gibi listedeki ülkeler yapısal reformlar anlamında birbirleriyle yarışacak şekilde yapısal reformlar yapmışlardır. Ancak bu reformlara rağmen bu ülkelerin 1980-1990 döneminde %-0,5 ve 1990-2004 döneminde %1,1 oranlarında büyümeye sahip olduğu yukarıda belirtilmiştir. Görüldüğü gibi söz konusu standart reçetelerin içerdiği reformların büyümeyi sağlama konusunda yeterliliği oldukça tartışmalı bir konudur (Rodrik, 2009: 16-23).

Ekonomide yapılan reformlarla büyüme ve gelişme arasındaki ilişkinin zayıflığını Daron Acemoğlu ve James Robinson, “Ulusların Düşüşü” adlı eserlerinde kurumların kapsayıcı nitelikte olmamasına bağlamaktadırlar. Ülkelerin kurumlarının kapsayıcı bir nitelikte değil sömürücü bir nitelikte oluşları bu ülkelerde yapılan reformları etkisiz kılmaktadır. Acemoğlu ve Robinson, sömürücü siyasal ve ekonomik kurumların tasarruf, yatırım ve yenilik için yeterli teşvikleri sağlamadığını ifade etmişlerdir. Reformların etkisiz kalmasının temel nedeni detayları farklı koşullar altında olsa ve farklılıklar gösterebilir de kurumsal yapıyla ilgilidir. GÜ’lerin son 300 yıl içerisinde kapsayıcı kurumlar oluşturmuş olmaları onların başarılarının sırrıdır. Yaratılan iklimde yeniliklerin ekonomiye uyarlanmasının yolu açılmakta ve yaratılan zenginliğin de küçük çıkar grupları arasında dağılımı engellenmektedir (Acemoğlu ve Robinson, 2012: 249-257).

Şekil 1: Latin Amerika Ülkeleri, Yapısal Reform Endeksi

Kaynak: Rodrik, 2009, s.24

Ülkelerin kalkınamama ya da gelişememe sorununun temel nedeni tartışmalı bir konu olmakla birlikte pek çok iktisatçıya göre bu bir sermaye birikimi sağlayamama sorunudur ve bu sorun da uluslararası iktisadi sistemde diğer ülkelerle olan tarihsel ilişkilerle de ilgilidir. Diğer bir ifadeyle bu sorun ülkelerin kendi kısır döngülerine indirgenemez (Karagöz, 2012: 312). Özellikle Neo-Klasik İktisat teorisinin önerdiği standart reçeteler (buna dış yardımlar da dahil) bu sorunu çözmek konusunda tartışmalıdır. Öte yandan küreselleşme olgusunun yani serbest piyasa ekonomisinin küresel boyutlara taşınmasının ülkelerin büyüme ve gelişmelerine neden olacağı varsayımı söz konusudur. Bu varsayım da hakim olan ana akım iktisadi düşünce olan Neo-Klasik İktisat teorisinin bir unsurudur. Ekonomide uyum önemlerinin ve serbestleştirici reformların büyüme yoluyla yoksulluğun kendiliğinden ortadan kalkacağı görüşüne tezat olarak bu süreçte yoksulluğun derinleştiği görülmektedir (Ongan, 2012: 365).

Neo-Klasik İktisat teorisinin hakim olduğu günümüzde bu düşünce sadece GOÜ'lerin ya da AGÜ'lerin GÜ'lerin yolunu izlemesinden ya da gönüllü bir şekilde taklit

etmesinden geçmemektedir. Ekonomik krizlerle ve darboğazlarla boğuşan ülkeler IMF'den kredi talebinde bulduklarında kredi alabilmeleri için bir stand-by anlaşması yapmaları gerekmektedir. Bu anlaşmanın şartlarından en önemlileri ise ekonomide serbestleştirici reformların yapılmasıdır. Yani ülkeler gönüllü olarak olmasalar da bu yolla serbestleştirici politikaları uygulamak durumunda kalmaktadırlar (Kazgan, 2005: 116). GOÜ'ler ya da AGÜ'ler bütçe dengesi sağladıkları ve enflasyon oranını kontrol altında tuttukları sürece IMF'den tam not alabilirler ancak bu araçlarla sonuçların çoğu zaman birbirine karışmasıdır. Krize giren ülkeler krizden çıkmak ve büyüme ile gelişme yoluna girmek istemektedirler ancak Neo-Klasik İktisat teorisine dayalı serbestleştirici politikalar buna yol açmadığı gibi çoğu zaman önem de vermemektedir (Stiglitz, 2006: 49). Bu bakış açısının temel nedeni Neo-Klasik İktisat teorisinin makine düzenine ve kusursuz bir matematiksel işleyişe var olduğuna inandığı serbest piyasa ekonomisidir. Serbest piyasa söz konusu olduğunda Adam Smith'in ekonomik adamının çıkar peşinde koşacağı ve serbest piyasa dinamiklerinin doğru reformlar yapıldığı takdirde yani iyi işleyen bir serbest piyasanın, büyüme ve kalkınma sorunlarını çözeceği varsayımdır (Nelson, 2008: 32-33). Adam Smith'in mükemmel adamına ve onun çıkar peşinde koşarak mükemmel serbest piyasayı kuracağına dair olan düşünceler son yıllarda oldukça eleştiri almıştır. Pek çok iktisatçı serbest piyasanın ekonomik adamının o kadar da ekonomik olmamasından mükemmel işlemeyeceğini, büyüme ve gelişmeye neden olmayacağını ifade etmektedir (Akerlof, Shiller,2010: 210-212).

2.2. Kalkınmanın Ölçülmesi

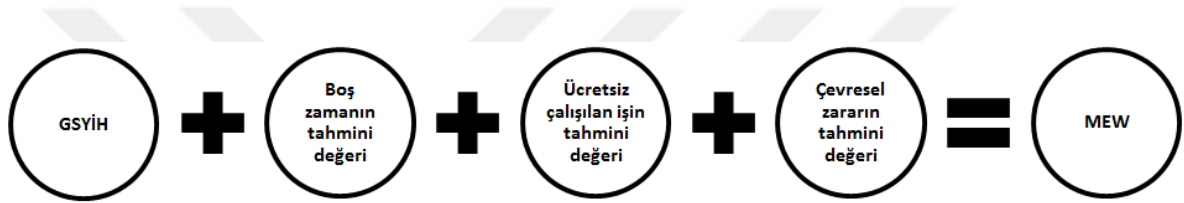
Kalkınma kavramı sadece iktisadi bir kavram olmamakla birlikte hem iktisadi hem de sosyal bazı kriterlere göre değerlendirilmekte ve ölçülmeye çalışılmaktadır. Bu kriterler kalkınmaya dair birer gösterge görevi görmektedir ve bu göstergelerin hesaplanması ile ülkelerin kalkınmışlık ya da gelişmişlik seviyeleri anlaşılmasına çalışılmaktadır.

2.2.1. Kişi Başına Milli Gelir

Milli gelir GSMH ve GSYİH ile iki farklı şekilde ele alınmaktadır. Ekonomik büyüme de bu değerlerden hangisi ele alınırsa, o değerdeki artış oranıdır. Kalkınma kavramı çok daha geniş bir perspektifi kapsar ancak kalkınmanın olabilmesi için öncelikle

büyüme mutlaka olmalıdır. GSMH veya GSYİH, eğer ülkedeki nüfusa oranlanırsa ortaya kişi başına milli gelir çıkar. Bu yöntem matematiksel bir açıklık ifade eder ancak kesinlik ifade etmez. Özellikle AGÜ'ler ve GOÜ'lerde var olan gelir dağılımı adaletsizliği bu yöntemin güvenilirliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Milli gelir ile ölçüm için Nordhaus ve Tobin GSMH göstergesi için bazı düzenlemeler yapmışlar ve Ekonomik Refah Ölçüsünü (Measure of Economic Welfare-MEW) ortaya çıkarmışlardır. Buna göre sağlık ve eğitim harcamalarını yeniden tanımlamışlar ve sınıflandırmışlardır ve tüketim olarak değil yatırım olarak ele almışlardır (Alataş, 2014: 11).

Şekil 2: Ekonomik Refah Ölçüsü Bileşenleri

Kaynak: Alataş, S. Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz, YL Tezi, Aydın, 2014, s.12

Ülkeleri gelişmişlik olarak değil, gelir durumuna göre ayırmak gerekmektedir. DB'ye göre gelir düzeyi ile yapılan sınıflandırma aşağıdaki gibidir (Dünya Bankası Veri Tabanı - <http://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-2016>).

Düşük gelirli ülkeler: Kişi başına 1025 dolar ve daha az GSYİH' ya sahip ülkeler.

Düşük orta gelirli ülkeler: Kişi başına 1026 dolar ile 4035 dolar arası GSYİH'ya sahip ülkeler.

Yüksek orta gelirli ülkeler: Kişi başına 4036 dolar ile 12475 dolar arası GSYİH'ya sahip ülkeler.

Yüksek gelirli ülkeler: Kişi başına 12476 dolar ve daha üstü GSYİH'ya sahip ülkelerden oluşmaktadır.

DB'nin sınıflandırması her yıl temmuz ayında bir yıl önceki veriler kullanılarak güncellenmektedir. Yukarıda verilen sınıflandırma 2015 yılındaki veriler kullanılarak 1 Temmuz 2016 tarihinde açıklanan verilerdir. Kişi başına düşen milli gelir sayısal olarak en somut göstergedir ve analizler için en uygun veridir. Bununla birlikte derinlik açısından yeterli değildir.

2.2.2. Gelir Dağılımı

Gelir dağılımı elde edilen milli gelirin üretim faktörleri veya kişiler arasında nasıl bölüştüğünü gösterir. Bu gösterge ekonomik kalkınmanın temel göstergelerinden biridir. Gelir dağılımı adaletin olmadığı ülkelerde mutlak ve göreceli yoksulluk oluşmaktadır. Bu da toplumsal mutlusuzluğa, sosyal uyum ve dayanışmanın azalmasına neden olmaktadır (Alataş, 2014: 12).

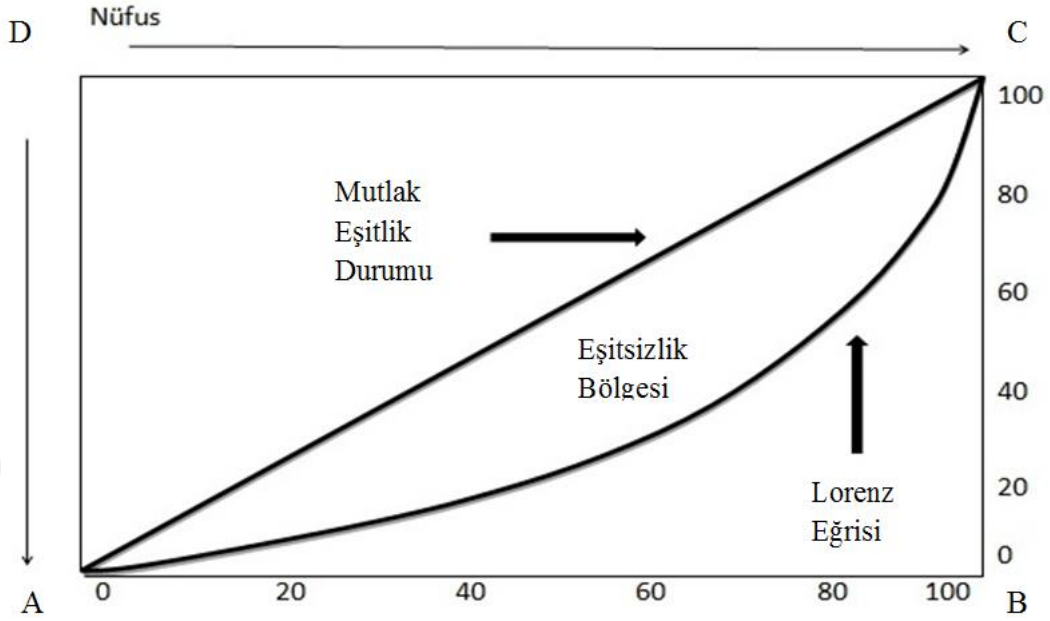
Gelir dağılımı iki temel ayrıma göre hesaplanır.

a) Fonksiyonel Gelir Dağılımı: Burada milli gelirin üretim faktörleri arasında nasıl dağıldığı ölçülür. Milli gelirin ücret, faiz, kar ve rant arasında nasıl bölüşülmekte olduğu hesaplanır.

b) Kişisel Gelir Dağılımı: Buradaysa nüfus grupları arasında milli gelirin nasıl dağıldığı ölçülmektedir.

Gelir dağılımı denildiği zaman genellikle anlaşılan ve bu kavram kullanıldığında genelde kast edilen kişisel gelir dağılımıdır. Kişisel gelir dağılımını ölçmek için Lorenz eğrisi ve Gini Katsayısı kullanılmaktadır. Nüfus %20'lik gruplara ayrılır. Sonra milli gelir yine her biri toplam milli gelirin %20 kadarını temsil eden gruplara bölünür. Bir grafik yardımıyla nüfus ve gelir yatay ve dikey eksenlerde gösterilir (Eğilmez ve Kumcu, 2007: 126).

Şekil 3: Lorenz Eğrisi

Kaynak: Eğilmez ve Kumcu, Ekonomi Politikası, s. 126

Şekil. 3’de Lorenz eğrisi gösterilmektedir. Grafiğin, AC arasındaki diyagonal çizgi mutlak ya da mutlak eşitlik durumunu göstermektedir. Eğer Lorenz eğrisi grafiği çaprazlama olarak ikiye ayıran bu diyagonal çizgi üzerinde olsaydı nüfusun ilk %20’si gelirin ilk %20’sini ikincisi %20’si gelirin ikinci %20’sini alacağı ifade edilebilirdi. Yani böyle bir tablo olsaydı tam bir adil gelir dağılımı söz konusu olacaktı. Öte yandan Lorenz eğrisi zaten AC diyagonal çizgisinin üzerinde değildir. A noktasıyla C noktası arasında bir yay çizecek şekildedir. Bu alan ise eşitsizlik bölgesini yani eşitlikten sapmanın boyutunu gösterir. Bu alanın ABC üçgenine oranı veya AC doğrusunun altında kalan yayın (Lorenz Eğrisi) integrali ise Gini katsayısını verir. Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değişen bir değer alır. Gini katsayısı sıfıra ne kadar yakınsa eşitsizliğin az olduğu durumu yani eşitlik durumuna yakınlığı ifade eder. Tersisi durumda ise yani Gini katsayısı bire ne kadar yakınsa bu da eşitsizliğin büyüklüğünü ifade eder (Eğilmez ve Kumcu, 2007: 127). OECD tarafından basılan bir yayında, OECD ülkeleri için 2012 yılı için yapılan sınıflandırmada Kuzey Avrupa ülkeleri 25 Gini puanı civarında olmakta ve Danimarka bu anlamda en az eşitsizliğe sahip ülke olarak görülmektedir. Listede Türkiye ve Meksika ise OECD ülkeleri arasında 40 Gini puanı üzerinde ve en fazla eşitsizliğe sahip ülkeler olarak görülmektedir (Keller, 2015: 23).

2.2.3. Satınalma Gücü Paritesi

Satınalma gücü paritesi ülkeler arasındaki fiyatların farklılık göstermesi ve kurda farklılıklar barındırması nedeniyle önemli bir ölçüttür. Ülkelerin milli gelirleri yakın veya aynı olsa bile satınalma gücü paritesi ölçümüne göre bir toplum daha refah durumda olabilir. Bunun için mal bazında fiyat oranlaması da yapılabilir bir Big Mac endeksi gibi endeks de oluşturulabilir. Satınalma gücü paritesinin dahil edilmesi ile milli gelir olarak 2015 yılı verilerine göre üçüncü sırada olan Çin, bu hesaplama ile birlikte birinci sıraya çıkmaktadır. Bu sıralamalar hem WB hem IMF hem de cia world factbook açısından geçerlidir. Üç kuruluş farklı hesaplamalar yapsalar da sonuçlar birbirine yakın çıkmakta ve ülke sıralamaları da çoğunlukla aynı şekilde olmaktadır. WB sınıflandırma olarak bazı eşik değerler hesaplamıştır. Buna göre 1,049,836 dolar düşük, 18,803,606 dolar orta-düşük, 40,031,440 dolar orta yüksek ve 53,062,628 dolar ise yüksek değerler olarak hesaplanmıştır (World Development Indicators Database, 2016).

2.2.4. Yaşamın Fiziki Niteliği (PQLI)

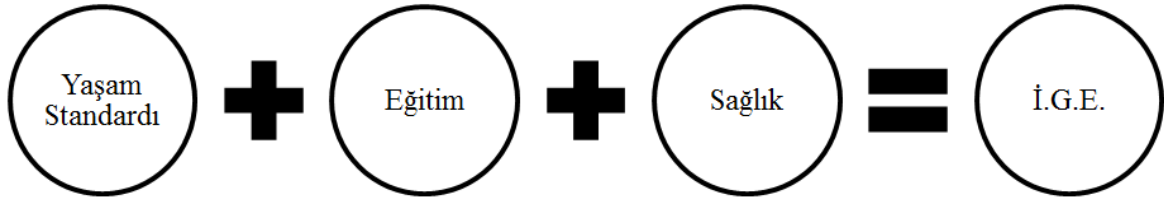
Ekonomik büyüme ile yaşam kalitesi her zaman örtüşmemektedir. Diğer bir ifadeyle büyümenin gerçekleşmesi yaşam kalitesinin artış göstereceği anlamını taşımamaktadır. Benzer ekonomik koşullara sahip iki ülkenin yani milli gelirleri, nüfusları ve dolayısıyla kişi başına milli gelirleri yakın olan iki ülkenin aynı dönemlerde büyüme göstermeleri mümkündür. Öte yandan yaşam kalitesi açısından aralarında ciddi farklılıklar bulunabilir. Bu farklılıklar çocuk ölümleri, yoksulluk, eğitim gibi alanlarda ortaya çıkabilir. Denizaşırı Kalkınma Konseyi yaşamın fiziki niteliği endeksi için üç gösterge önermiştir. Bunlar bebek ölüm hızı, yaşam süresi beklentisi ve yetişkinlerdeki okuryazarlık oranıdır. Bu endeks 150 ülke için 1979 yılında Morris David Morris tarafından yayınlanmıştır (Alataş, 2014: 9). Günümüzde Numbeo.com adlı veri tabanı bu endeksi kullanarak ülkeler arası sınıflandırma yapmaktadır. 2015 verileriyle 222,94 puanla İsviçre bu endekse göre 86 ülke arasında ilk sırada yer almaktadır. Venezuela -53,04 puanla sonuncu konumdadır. Türkiye ise 82,55 puanla 50. Sırada yer almaktadır. Dünya sıralamasının yanı sıra bu endeks bölgesel olarak da kıtalar ya da kıtalardaki bölgeler için ayrı şekilde sınıflandırma için kullanılmaktadır (http://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2015).

2.2.5. İnsani Gelişme Endeksi

İnsani Gelişme Endeksi (İ.G.E.), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılından beri hesaplanmaktadır. Bu hesaplamada farklı parametreler kullanılmaktadır. Bunlar eğitim, sağlık ve yaşam standardı gibi ölçütlerdir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı bu ölçütlere dayanarak ülkeleri sınıflandırmakta ve sıralamaktadır. Elde edilen endeks ülkeleri sıfır (0) ile bir (1) arasında bir değer içerisinde ele almaktadır. Sıfır düşük insani gelişme ve bir de yüksek insani gelişmeyi temsil etmektedir. Yani bir ülkenin endeksi sıfıra ne kadar yakınsa insani gelişme açısından geride, ne kadar bire yakınsa bu anlamda ileridedir.

Şekil 4: İnsani Gelişme Endeksini Oluşturan Öğeler

Kaynak: UNDP, Human Development Report 2013, The Rise of South, Human Progress in a Diverse World, ss. 144.

Yukarıdaki şekilde de görüldüğü gibi İnsani Gelişmişlik Endeksi temel üç öğeden oluşmaktadır. Yaşam standardı kişi başına milli gelir değerlerine göre satınalma gücü paritesine göre hesaplanmıştır. Eğitim endeksi içinse ortalama eğitim süresi ile beklenen eğitim süresi dikkate alınmıştır. Sağlık endeksi açısından doğumda beklenen yaşam süresi baz alınmıştır. Hesaplama yapılırken her bir değer için en yüksek ve en düşük değerler belirlenmektedir. Son olarak da aşağıdaki denklem yardımıyla nihai olarak İ.G.E.'i hesaplanmaktadır (Development Report 2013, Technical Notes: 2).

$$\text{İnsani Gelişme Endeksi} = \sqrt[3]{\text{Yaşam Standardı} \times \text{Eğitim} \times \text{Sağlık}}$$

İnsani gelişme endeksi hesaplandıktan sonra ülkeler puanlarına göre sıralanmaktadır. Bu sıralamaya göre ilk 49 ülke çok yüksek insani gelişmişlik, 50-105 arası yüksek insani gelişmişlik, 106-143 arası orta insani gelişmişlik ve 145-188 arası

düşük insani gelişmişlik olarak sınıflandırılmaktadır. Son 2015 raporuna göre 0,944 puanla Norveç birinci sırada yer alırken, Nijer 0,348 puanla 188. Yani sonuncu sırada yer almıştır. Türkiye ise daha önce 69. sıradayken 3 sıra gerileyerek 0,761 puanla 72. sırada yer almıştır (Human Development Report, 2015: 208-211).

2.2.6. Mutluluk Endeksleri

Toplumların ne kadar mutlu yaşadıkları günümüzde çeşitli endekslerle ölçülmeye çalışılmaktadır. Oluşturulan endekslerde mutluluk için tek kriter ekonomik refah değildir. Güvenlik, iyi hissetmek, öfkelenmemek vb. pek çok kriter söz konusudur. Kalkınma için toplumların mutluluk düzeyleri de bir ölçüt olabilmektedir. Kültürel veya toplumların yapısal sorunları nedeniyle refah sahibi olsa da mutluluk düzeylerinin düşük olabilmektei veya tam tersi bir durumun gerçekleşebilmektedir.

2.2.6.1. Gallup Endeksi

Gallup endeksi uluslararası mutluluğun ölçülmesi için 148 ülkede yaklaşık olarak 153.000 anket ile bir endeks oluşturmaktadır. Kişi başına düşen milli gelir dışında daha çok insanların hisleri üzerine yoğunlaşan anket soruları gelir düzeyine bağımlı olmaksızın insanların güvenli, huzurlu ve mutlu olup olmadıklarını ölçmeyi amaçlamaktadır.

Tablo 2: Gallup Endeksi Anket Soruları

Pozitif Tecrübeleri Ölçen Endeks Soruları	Negatif Tecrübeleri Ölçen Endeks Soruları
Dün iyi dinlendiniz mi?	Dün farklı duygular hissettiniz mi? Fiziksel acı hissettiniz mi?
Dün size nerede bütün gün saygılı davranıldı?	Dün farklı duygular hissettiniz mi? Endişe hissettiniz mi?
Dün çok gülümsediniz ya da kahkaha attınız mı?	Dün farklı duygular hissettiniz mi? üzüntü hissettiniz mi?
Dün ilginç bir şey öğrendiniz mi?	Dün farklı duygular hissettiniz mi? Stres hissettiniz mi?
Dün farklı duygular hissettiniz mi? Eğlenceli duygular bunun neresindeydi?	Dün farklı duygular hissettiniz mi? Öfke hissettiniz mi?

Kaynak: Gallup 2016 Global Emotions Report: 2

Gallup endeksindeki ölçütler en pozitif ülkeler, en negatif ülkeler, vatandaşlarının en çok gülümsediği ülkeler, vatandaşlarının günlük öfkelenmelerinin en fazla olduğu ülkeler olarak sıralanabilir. Yapılan değerlendirmeye göre ülkeler aldıkları puana göre sıralanmaktadır. 2016 raporuna göre dünyanın en mutlu ülkesi 84 puan ile Paraguay ve en mutsuz ülkesi ise 36 puan ile Suriyedir (Gallup, 2016 Global Emotions Report: 2).

Gallup endeksi özellikle diğer mutluluk endekslerinde de kullanılmakta olan bir endeks olduğundan ayrıca önem taşımaktadır.

2.2.6.2. Dünya Mutluluk Endeksi

İlk olarak 2012 yılında Birleşmiş Milletlerin desteği ile oluşturulan Dünya Mutluluk Raporu (Happiness World Report), 150'den fazla ülkede 3000 kişiyle yapılan anketlere dayanmaktadır. Rapor altı farklı değişken üzerinden oluşturulmaktadır. Bunlar; kişi başına gayri safi yurtiçi hâsıla, sağlıklı yaşam beklentisi, sosyal destek, güven (kamu ve özel sektördeki yolsuzlukların durumu ve toplumdaki yolsuzluk algısı), hayata dair karar alma özgürlüğü algısı, cömertlik (son bağışlar) olarak ifade edilebilir. Endeks oluşturulurken keyif, gurur gibi pozitif duygular ile endişe, öfke, acı gibi negatif duygular açısından değerlendirme yapılmaktadır. Bu endekse göre ülkeler sıfır ve on aralığında puanlandırılmakta ve en mutlu ülkeler ile en mutsuz ülkeler buna göre sıralanmaktadır (Happinees World Report 2016: 3-4). Söz konusu olan 6 değişken için bir distopya oluşturmaktadır. Buna göre bir hipotez bir hayali ülke oluşturularak değişkenlerin minimum seviyede olduğu varsayılır. Ülkeler puanlanırken de bu alt düzey ile farkları son olarak puanlamaya eklenir. Bu istatistiksel yöntem Gallup endeksinde de kullanılan yöntemdir. 2013-2015 yılları arasını gösteren sıralamada bu dip nokta 2,33 olarak hesaplanmıştır. 2016 dünya mutluluk raporunda Danimarka 7,526 puanla en mutlu ülke olurken, Burundi 2, 905 puanla 157. Mutlu yani en alt eviyedeki ülke konumundadır. Bununla birlikte rapora göre 2005-2007 dönemi ile 2013-2015 dönemi arasındaki değişimler açısından Güney Amerika ülkeleri ön plana çıkmaktadır((Happinees World Report 2016: 16-22). En büyük değişim 1,285 puan ile Nikaragua'da gerçekleşirken, Yunanistan -1,294 puan gerileyerek mutluluk düzeyi en fazla gerileyen ülke olmuştur (Happinees World Report 2016: 25-27).

2.2.6.3. Mutlu Gezegen Endeksi (Happy Planet Index)

Mutlu gezegen endeksi hesaplanırken 4 değişken baz alınmaktadır. Bu değişkenler iyi hissetme, yaşam beklentisi, eşitlik ve ekolojik ayak izi olarak sıralanabilir. Bu değişkenlerden iyi hissetme daha önce ifade edilen Gallup Endeksinden alınmaktadır. Yaşam beklentisi ise Birleşmiş Milletler veri tabanından elde edilmektedir. Eşitlik ise ilk iki değişken üzerinden yapılan bir hesaplama ile yüzdelik bir oran olarak hesaplama dahil edilmektedir. Son olarak hesaba katılan ekolojik ayak izi değişkeni, ülkelerin ortalama olarak doğal çevrelerinin nasıl etkilendiğini Global Footprint Network'den (<http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/>) elde edilen veriler hesaba dahil edilmektedir. Bu hesaplama standardize edilmiş insanların etkilediği kişi başına düşen hektar üzerinden yapılmaktadır. İlk değişken olan iyi hissetme Gallup Endeksinde olduğu gibi 1-10 aralığında puanlandırılmakta ve 6 üzerinde puan alan ülkeler iyi, 5-6 aralığındakiler ortalama ve 5'den düşük olanlar için düşük düzey olarak sınıflandırılmaktadır. Yaşam beklentisi 75'den yüksek olanlar iyi, 65-75 aralığında olanlar ortalama ve 65 altında olanlar düşük olarak sınıflandırılmaktadır. Eşitlik değişkeni için ters bir sıralama söz konusu olmakta ve %15 altında eşitsizlik olan ülkeler iyi, %15-%30 aralığında olanlar ortalama ve %30 üzerinde olanlar düşük seviye olarak sınıflandırılmaktadır. Son olarak ekolojik ayak izi için kişi başına düşen hektar olarak dünya biokapasitesi olarak belirlenmiş olan 1,73 seviyesinden aşağıda olan ülkeler iyi, 1,73-3,46 aralığında olan ülkeler ortalama ve 3,46 seviyesinden yüksek olanlar düşük olarak sınıflandırılmaktadır. Endeks 140 ülke için 9 düzeyde sınıflandırma yapmaktadır. En üst seviye olarak 44,6 seviyesi ve üzeri ele alınmakta ve sırasıyla, 40,7-44,6 aralığı, 36,7-40,6 aralığı, 32,7-36,6 aralığı, 28,7-32,6 aralığı, 24,8-28,7 aralığı, 20,8-24,7 aralığı, 16,8-20,7 aralığı, ve en düşük seviye olan 16,8 ve altında kalan ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Bu 9 seviye içinde son 2016 verilerine göre en alttaki 140. Ülke olan Çad 12,8 puan almıştır. 44,7 puanla Kosta Rika ise en mutlu ülke olmuştur (Happy Planet Index Database, 2016).

2.2.7. Yoksulluk ve Yoksulluk Endeksleri

Kalkınmanın sağlanması için bir ülkedeki yoksulluğun da minimum düzeyde olması gerekmektedir. Bu durumda öncelikle yoksulluk kavramının anlaşılması

gerekmektedir. Yoksulluk için yapılacak tanımlamalar da çeşitli sınıflandırmalara ihtiyaç duymaktadır. Çünkü yoksulluğu hangi sınırlar içerisinde tanımlamak gerekeceği belirlenmelidir. Bu anlamda yoksulluk, mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk, öznel yoksulluk ve insani yoksulluk olacak şekilde 4 farklı sınıfta değerlendirilmektedir ve her biri farklı tanımlanmaktadır.

Mutlak Yoksulluk: Yoksulluk tanımlamalarından en yaygın kullanılan iki kavramdan biri olmakla birlikte iktisat yazınında egemen olan tanımlamadır (Gönel, 2013: 30). Mutlak yoksulluk bir insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan kalori miktarı üzerinden hesaplanmaktadır. Yani hayatta kalabilmek için yapılması gereken gıda harcaması hesaplanır ve bu harcama miktarı kadar gelir elde edemeyenler mutlak yoksul olarak tanımlanırlır. BM hesaplamalarına göre 1985 yılı satınalma gücü paritesi fiyatları baz alınarak 370 dolar olarak hesaplanmıştır. Bu da günde 1 doların altında gelir elde edenleri kapsamaktadır. Ancak bu durum 2009 yılında güncellenmiş ve günlük 1,25 dolar altında gelir elde edenleri kapsar hale gelmiştir. Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agricultural Organization) günlük kalori miktarının %80 kadarını ancak karşılayabilenleri aşırı yoksul veya ultra yoksul olarak ifade etmektedir (Gönel, 2013: 30-31).

Görelî Yoksulluk: İktisat yazınında ikinci sırada yer alan bu tanımlamaya göre sadece kalori miktarı değil insanların yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan olmazsa olmaz niteliğindeki ihtiyaçları da değerlendirilir. Buna gıda, giyim ve barınma da dâhildir. Bu tanımlamanın görelî yoksulluk olarak ifade edilmesinin nedeni toplumsal farklılıklardır. Bazı toplumlarda bir olanağa sahip olmamak yoksulluk olarak görülürken başka toplumlarda böyle görünmemektedir. Bu olanak evde bulunan televizyon, bilgisayar veya özel ulaşım aracı gibi bir mal olabilir veya boş zamana sahip olmak, bilimsel eğitim imkanına sahip olmak gibi başka ihtiyaçlar da olabilir. Böyle görelî bir durumda belirlenecek çizgi de her ülkenin kendi koşullarına göre olmaktadır. Buna göre her ülke için o ülkedeki ortalama gelirin %50'si kadar gelir elde edemeyenler görelî yoksul olarak tanımlanmaktadır. Bu oranlar Türkiye için 2011 yılının verileriyle kırsalda %13,9, kentlerde %15,7 ve toplam olarak da %16,1 şeklinde gerçekleşmiştir. Yani Türkiye'de 2011 yılı verileriyle nüfusun toplamda %16,1 kadarı görelî yoksul olarak tanımlanmıştır (Gönel, 2013: 35).

Öznel Yoksulluk: Bu tanımlama adından da anlaşılacağı üzere toplumsal kabullere göre bireysel görüşlerin anket yoluyla belirlenmektedir. Leyden Yaklaşımı olarak da bilinen bu yaklaşıma göre insanlara yoksul olmamak ve bazı özel hedeflere ulaşabilmek için ne kadar gelir elde edilmesi gerektiği sorulmaktadır. Toplanan veriler yardımıyla kritik bir refah düzeyi ve bunu sağlayacak gelir arasında bir yoksulluk çizgisi belirlenmektedir (Kaynak, 2011: 101).

İnsani Yoksulluk: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (BMKP) ortaya attığı bir tanımlama olan insani yoksulluk, herhangi bir gelir düzeyini kritik eşik olarak belirlememektedir. Buna göre gelir seviyesinden bağımsız olarak ele alınan yoksulluk, insanların yeterli sağlık, eğitim hizmetlerine ulaşmalarını, temiz su kaynaklarına sahip olmalarını ve uzun bir yaşam sürme hakkına sahip olmalarını kriter olarak alır. Bu imkanlara sahip olmayan insanlar insani yoksul olarak tanımlanmaktadır (Kaynak, 2011, 101).

2.2.7.1. İnsani Yoksulluk Endeksi (İYE)

1997 yılında BMKP'nin raporunda geliştirdiği endeks, yoksulluğun miktarını yansıtmayı hedeflemiştir. Zaten 1996 yılında insani yoksulluk tanımını yapan BMKP, daha önce belirtildiği gibi gelirden bağımsız kriterleri esas almaktadır. Endeks hesaplanırken 6 değişken kullanılmaktadır. Bunlar;

- a) 40 yaşına kadar yaşam beklentisi olmayan nüfus oranı,
- b) Okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin oranı,
- c) Sağlık hizmetlerine ulaşım olanağı olmayan nüfus oranı,
- d) Sağlıklı içme suyuna ulaşım olanağı olmayan nüfus oranı,
- e) Beş yaş altı düşük ağırlıklı çocuk sayısı,
- f) c,e ve d maddelerinin aritmetik ortalamasıdır.

Bu endeksin ikinci bir versiyonu da GÜ'ler için hazırlanmıştır. Bu versiyona ise yoksulluk ölçütü olarak göreceli yoksulluk oranı ve toplumsal yaşamdan dışlanma göstergesi olarak da uzun dönem işsizlik oranı dahil edilmiştir (Doğan, 2014: 19). Bu endekse göre ülke sınıflandırması insani gelişme endeksinin tersinedir. İnsani gelişme endeksinde ilk

grup insani yoksulluğun en az olduğu, son grup da insani yoksulluğun en fazla olduğu gruptur. Bu durum ülke bazında da geçerlidir.

2.2.7.2. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE)

ÇBYE, ölçüt olarak gelir yoksulluğunu baz almaktadır. 2010 yılıyla birlikte ÇBYE gelir yoksulluğunun yanı sıra parasal değerler dışında kalan kriterler de dikkate alınarak BMKP tarafından yeniden hazırlanmıştır. Bu değişimle birlikte BMKP İYE yerine ÇBYE'yi kullanmaya başlamıştır. ÇBYE de İYE'de olduğu gibi insani gelişme endeksinin tersi bir sınıflandırmaya sahiptir. Endekste toplam 10 gösterge yer alırken bu göstergeler 3 ana göstergenin alt başlığı olarak ifade edilmektedir (<http://hdr.undp.org/en/content/multidimensional-poverty-index-mpi>).

- 1) Sağlık**
  - a) Beslenme
  - b) Çocuk Ölümleri
- 2) Eğitim**
  - a) Okullaşma
  - b) Okula kayıt yaptıran çocuk sayısı
- 3) Yaşam Standartları**
  - a) Yemek pişirmede kullanılan yakıt cinsi
  - b) Tocalat
  - c) Su
  - d) Elektrik
  - e) Ev koşulları
  - f) Varlıklar

ÇBYE anketler yardımıyla hesaplanmaktadır. Buna göre bir aile eğer bu 10 değişkenden 3'ünden yoksunsa bu aile çok boyutlu yoksul olarak tanımlanmaktadır. BMKP'nın 2010 raporuna göre dünyada 1,44 milyar insandan daha fazla kişi ÇBYE'ye göre yoksullukla karşı karşıyadır (Kaynak, 2011:103).

2.2.7.3. Kafa Sayısı Endeksi (KSE)

Bu endeks oldukça basit ve sık kullanılan bir endekstir. Yoksulluk sınırı altında kalan nüfusun toplam nüfusa oranlanması şeklinde hesaplanmaktadır (Kaynak, 2011: 108). Bu endeks yoksulluğun boyutunu ve derinliğini göstermez. Bir başka ifadeyle yoksulluk sınırı altında kalan insanların ne derecede yoksul olduklarını veya kendi aralarındaki gelir transferlerini içermez. Aynı şekilde bu insanlardan yoksulluk sınırı üstündeki insanlara olan gelir transferini de göstermez. Bu endeks uygulanan yoksullukla mücadele politikaları sonucunda yoksulluk sınırı altında kalan insan sayısında bir azalma olup olmadığını görmek için uygun bir endekstir (Cafrı, 2009: 19-20).

2.2.7.4. Yoksulluk Açığı Endeksi (YAE)

YAE, yoksulların yoksulluk sınırının ne kadar gerisinde kaldığını ölçen bir endekstir (Kaynak, 2011:108). Diğer bir ifadeyle yoksulların yoksulluk sınırının üzerine çıkabilmeleri için ne ölçüde gelir elde etmeleri gerektiğini ölçmektedir. Batchelder tarafından 1971 yılında ilk kez kullanılmıştır. Bu endeks, KSE'den daha derin bir analiz yapmaktadır yani yoksul bir kişinin gelir kaybını hesap edebilmektedir ancak yoksul bir kişinin gelirinden, kendisinden daha az yoksul bir kişiye olacak olan gelir transferini ölçememektedir (Cafrı, 2009: 21).

2.2.7.5. Sen Endeksi (SE)

Sen endeksi Amartya Sen tarafından önerilmiştir. Bu endeksin en önemli özelliği yoksullar arasındaki gelir dağılımını da ölçmesidir. Formülüne Gini katsayısını da katmakta böylelikle yoksullar arasındaki gelir dağılımı adaletini de incelemektedir. Gini katsayısı eğer sıfıra eşit olursa Sen endeksi YAE'ye, Gini katsayısı eğer 1'e eşit olursa Sen endeksi KSE'ye eşit olmaktadır (Cafrı, 2009: 22). Bu endeksin en önemli özelliği yoksul kişilerin gelirlerindeki değişimleri, gelirlerinden olan transferleri ve gelir transferindeki değişimleri ölçebilmesidir (Sen, 1979: 228).

2.2.7.6. Foster, Greer, Thorbecke Yoksulluk Endeksi (FGTE)

Yoksulluğun ölçülmesindeki en derinlikli yöntemdir. Bu yöntem diğer yöntemlerden farklı olarak yoksulluğun yoğunluğunu ölçmeyi hedeflemektedir. Bu da yoksulların en alt tabakasındaki yoksul insanların yoksulluğunun, toplam yoksulluk üzerindeki etkisini ölçmesiyle gerçekleşmektedir. Buna göre en alt gruptaki yoksullar toplumdaki toplam yoksulluğu arttırmaktadır. Bu endeks en yoksul kesimin yoksulluğunu dikkate aldığı için yoksulluğun yoğunluğunu hesaplamaktadır. Sen endeksinde olduğu yoksul kişilerin gelirlerindeki değişimleri, gelirlerinden olan transferleri ve bu transferlerdeki değişimi ölçmekte ve ayrıca en alt gruptaki yoksulluğun toplam yoksulluğu da arttıracaklarını göstermektedir (Foster vd., 1984: 761).

2.3. Ekonomik Özgürlüklerin Ölçülmesi

Özgürlük kavramı çok geniş bir anlam ifade etmektedir. Siyasi, sivil ve ekonomik anlamda bunu ele almak mümkündür. Ekonomik anlamda ele alındığında karşımıza klasik iktisadi görüşün temel ilkeleri çıkmaktadır. Buna göre kişisel tercih, gönüllü mübadele, özel mülkiyet hakları, sözleşme özgürlüğü, rekabet serbestisi, serbest piyasa ve liberal dış ticaret rejimi ekonomik özgürlüklerin temel belirleyicileri olarak ele alınabilir. Klasik ve neo klasik iktisadi görüş bu koşulların sağlıklı bir şekilde sağlanamaması durumunda ekonomik büyümenin gerçekleşmeyeceği ya da yavaş olacağı varsayımını ileri sürmektedir. Bu anlamda ekonomik özgürlüklerin hesaplanması ve bu hesaba göre ne ölçüde gerçekleştiği önem taşımaktadır. Ekonomik özgürlüklerin hesaplanması için dünyada en yaygın olarak kullanılan veri tabanları ise Fraser Institution, Freedom House ve Heritage Foundation'ın endeksleridir.

2.3.1. Fraser Institute Endeksi

Fraser Institute'ın 1996 yılında yayınladığı "Economic Freedom of The World" raporu, ekonomik özgürlükler çalışması olarak kabul edilmektedir. Söz konusu rapor 103 ülkeyi kapsamakta ve bu ülkelerin 1975-1995 yılları arasında yani 20 yıllık bir dönem içindeki büyüme ve ekonomik özgürlükler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Rapora göre; ekonomik özgürlükler mutlaka ölçülmelidir aksi durumda ekonomik büyüme ve kalkınma

dinamikleri anlaşılabilir ve liberal ekonomik düzen güvenilir olmaktan çıkar (Oral, 2014: 48).

Fraser Institute raporunda temel olarak beş ana başlık halinde belirli kriterler ele alınmıştır. Bunlar aşağıdaki gibi sıralanabilir;

1. Kamu kesimi büyüklüğü, harcamalar ve vergiler

Kamu kesiminin büyüklüğü; kamu harcamaları, transferler, sübvansiyonlar, kamu işletmeleri ile yatırımlar ve marjinal vergi oranı olacak şekilde dört ana başlık altında sınıflandırılır. Kamu harcamalarının büyüklüğünün hane halkı ve işletmelerin harcamalarına kıyasla fazla olmasının bireylerin seçim özgürlükleri ve liberal ekonomi açısından olumsuz bir etkiye neden olabileceği görüşü hakimdir. Eğer kamu tüketim harcamaları oransal olarak toplam harcamalar içinde yüksek bir orana sahipse bu, siyasi otoritenin baskı gücünün artması ve toplumda bireysel özgürlüklerin azalması anlamını taşımaktadır. Marjinal vergi oranlarıysa düşük gelir grubu açısından test edilerek devlete olan güven ölçülmektedir (Economic Freedom of The World 2016 Annual Report: 2).

2. Hukuki altyapı ve özel mülkiyet haklarının korunması

Ticari işlemlerin hukuksal zeminde sürdürülüp hukuki bir dayanağının olmasıdır. Böylelikle özel mülkiyet hakkı, klasik ve neo klasik görüş açısından hukuki olarak koruma altına alınır. Böyle bir ekonomik yapıda ekonomik özgürlüklerin alacağı endeks değerinin de yüksek olması kaçınılmazdır (Economic Freedom of The World 2016 Annual Report: 4).

3. Güçlü piyasaya erişilebilirlik

Güçlü piyasaya erişilebilirlik, piyasadaki parasal yapının belirli ve güvenilir bir düzen içermesini ifade etmektedir. Dört alt başlığa sahiptir. Bunlar parasal büyüme, enflasyon oranı, enflasyonun standart sapması ve döviz yatırım hesabı özgürlüğü olarak sıralanabilir. Ekonomik özgürlükler için belirsiz bir ekonomik yapıdan kaçınılmalıdır. Bu anlamda yüksek enflasyon, fiyatlar gelecekle ilgili belirsizlikler doğurabileceğinden dolayı

risk unsuru olmaktadır. Döviz yatırım özgürlüğü ise yerel paranın konvertibl olması ve ülke vatandaşlarının yurt dışında ve yabancıların da yurt içinde hesap açabilmeleri gerekir (Economic Freedom of The World 2016 Annual Report: 4).

4. Dış ticaret özgürlüğü

Dış ticaretin serbestleştirilmesi Adam Smith'in mutlak özgürlükler teorisinden beri klasik ve neo-klasik iktisadi görüşün temel görüşlerindedir. Bu başlık altına konulan beş ana konu başlığı bulunmaktadır, Bunlar; dış ticaret vergileri, ticari sektörel büyüklük, karaborsa döviz kurları ve uluslararası sermaye piyasası kontrolleridir. Dış ticareti engelleyici kısıtlamalar olan tarifeler, kotalar, görünmez engeller gibi uygulamalar dış ticaret özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Bu anlamda dış ticaretin daha verimli olması ve dış ticaretin özgürce gerçekleştirilebilmesi için daha liberal politikalar gereklidir. Bu da düşük gümrük tarifeleri, etkin gümrük yönetimi ve serbest sermaye hareketinin sağlanmasıyla gerçekleşecektir (Economic Freedom of The World 2016 Annual Report: 5).

5. Kredi, işgücü ve işletme düzenlemeleri

Yerli ve yabancı sermayedarların etkinlikleri bu başlık altında incelenmektedir. Bir başka ifadeyle kamu kesiminin payının azlığı ve ekonominin ne ölçüde özel girişime dayalı olduğu ölçülmektedir. Kredi faizleri özel sektörün borçlanma maliyeti açısından önem teşkil eder dolayısıyla kredi olanaklarının kolaylıkla sağlanıp sağlanmadı ve faizler üzerindeki kontrol mekanizmasının sıklığı önemlidir. İşgücü piyasasında da asgari ücret, işten çıkarma kuralları, sendikal haklar ve zorunlu askerlik uygulamaları bu başlık altında incelenmektedir.

Fraser Institute yukarıdaki başlıklar altında ekonomik özgürlükleri 0-10 aralığında puan değeri vererek değerlendirmektedir. Örneğin 2014 değerlendirmesinde İran 5,31 gibi düşük bir seviyedeysen Hong Kong 8,88 gibi yüksek bir puana sahiptir (Economic Freedom of the World Annual Report 2014). Özetle puanlama sıfıra ne kadar yakınsa ekonomik özgürlükler o kadar az ve ne kadar ona yakınsa ekonomik özgürlükle o kadar fazla anlamını taşımaktadır (Economic Freedom of The World 2016 Annual Report: 5).

Bu endeks, alt başlıkları açısından kapsamlı bir şekilde ekonomik özgürlükleri ele almaktadır. İlgili beş ana başlık ve onların alt başlıkları Tablo 3’de verilmiştir ve Tablo 3 daha sonra sözel olarak açıklanmıştır.

Tablo 3: Fraser Institute Endeks Bileşenleri

Kamu Kesimi Büyüklüğü	Hukuki Yapı ve Mülkiyet Haklarının Korunması	Güçlü Piyasaya Erişilebilirlik	Dış Ticaret Özgürlüğü	Kredi İşgücü ve İşletme Düzenlemeleri
Genel kamu tüketim harcamalarının toplam tüketim harcamalarına oranı	Yargısal bağımsızlık	Son yıllardaki enflasyon oranı	Dış Ticarete vergiler	Kredi piyasası düzenlemeleri
Transfer ve sübvansiyonların GSMH yüzdesi	Tarafsız mahkemeler	Enflasyonun standart sapması	Düzenleyici ticaret engelleri	İşgücü piyasası düzenlemeleri
Kamusal işletmeler ve yatırımlar	Mülkiyet haklarının korunması	Parasal büyüme	Ticari sektör büyüklüğü	İşletme düzenlemeleri
Marjinal vergi oranı	Askeri müdahale	Döviz yatırım hesabı özgürlüğü	Karaborsa döviz kurları	
	Hukuki sistemlerin bütünlüğü		Uluslararası sermaye piyasası kontrolleri	
	Sözleşmelerin yasal olarak uygulanabilirliği			
	Reel mülkiyetin satışı üzerinden düzenleyici sınırlamalar			

Kaynak: Economic Freedom of the World Annual Report 2014 (<http://www.freetheworld.com/2014/EFW2014-POST.pdf>)

Kamu kesimi büyüklüğü başlıca dört kriter açısından değerlendirilmektedir. Bunlar genel kamu harcamalarının toplam tüketim harcamalarına oranı, transfer ve sübvansiyonların GSMH'ya yüzdesi, kamusal işletmeleri ve yatırımlar ve son olarak da marjinal vergi oranıdır. Bu kriterle devletin ekonomi içindeki büyüklüğü anlaşılmaya çalışılmaktadır. Hukuki yapı ve mülkiyet haklarının korunması ise yedi kriterde ele alınmıştır. Yargısal bağımsızlık, tarafsız mahkemeler, mülkiyet haklarının korunması, askeri müdahale, hukuki sistemlerin bütünlüğü, sözleşmelerin yasal olarak uygulanabilirliği ve reel mülkiyetin satışı üzerinden düzenleyici sınırlamalar. Bu kriterler doğrultusunda bir ülkedeki adalet sisteminin güvenilirliği, mülkiyet haklarının ne ölçüde teminat altına alındığı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Güçlü piyasaya erişilebilirlik kriterine göre dört kriter belirlenmiştir. Son yıllardaki enflasyon oranı, enflasyonun standart sapması, parasal büyüme ve döviz yatırım hesabı özgürlüğü. Güçlü piyasaya erişilebilirlik, bu kriterler doğrultusunda bir ülkedeki parasal sistemin dengeli ve öngörülebilir olup olmadığını ve beklenmedik finansal krizler açısından güvenilir olup olmadığını anlaşılabilmesini sağlamaya çalışılmaktadır. Dış ticaret özgürlüğü beş kriterle ölçülmektedir. Dış ticarete vergiler, düzenleyici ticaret engelleri, ticari sektör büyüklüğü, karaborsa döviz kurları ve uluslararası sermaye piyasası kontrolleri. Dış ticaret özgürlüğü ilgili beş kriter ile bir ülkedeki serbest dış ticaret ve para politikasının dış ticarete olan etkisini ölçmeye yöneliktir. Son olarak kredi, işgücü ve işletme düzenlemeleri üç kriter ile ölçülmektedir. Kredi piyasası düzenlemeleri, işgücü piyasası düzenlemeleri ve işletme düzenlemeleri. Bu üç kriter doğrultusunda devletin ilgili üç piyasa için yaptığı düzenlemelerin boyutu anlaşılmaya ve etkisi ölçülmeye çalışılmaktadır.

2.3.2. Freedom House Endeksi

Freedom House endeksi daha çok siyasi ve sivil özgürlükleri ele alır ancak özgürlükler etkileşim halindedir. Bu bağlamda siyasi ve sivil özgürlükler ekonomik özgürlükleri doğrudan etkilemektedir. Raymond Gastil'in 1972 yılında hazırladığı "Freedom in the World" raporuyla birlikte ekonomik özgürlükler de uluslararası bir boyut kazanmıştır. Raporu 190 ülke üzerinden siyasi ve sivil özgürlükleri karşılaştırması vardır. Raporun incelediği değişkenler ise siyasi ve sivil özgürlüklerin yanı sıra ekonomik veriler de içermektedir. Söz konusu değişkenler satınalma gücü paritesi, yaşam beklentisi, sermaye hareketleri, siyasal, ekonomik ve demografik etkilerdir. Rapor ülkelerdeki siyasi

özgürlükler ile ekonomi arasındaki ilişkinin incelemesi olarak ele alınabilir. Raporunda incelenen kriterlerin iş kurma özgürlüğü, istihdam özgürlüğü ve ekonomik özgürlükleri de kapsamı, klasik ve neo-klasik iktisadi düşüncenin savunduğu temel nokta olan serbest piyasaya yönelik olduğunu anlamak mümkündür. Raporunda endeks derecelendirmesi 1-7 aralığında puanlama ile yapılmaktadır ve üç derece mevcuttur; Özgür, kısmen özgür ve özgür değil. Eğer bir ülke 1 değerine ne kadar yakınsa o kadar özgür değil ve 7 değerine ne kadar yakınsa o kadar özgür olarak nitelenmektedir.

Freedom in the World 2015 raporunda siyasi hak ve sivil özgürlükler açısından 195 ülke ve 15 bölge incelenmiş ve ülkelerin endeks değerleri yayınlanmıştır. Endeks değerleri iki ana başlık altında toplanmıştır (Freedom in the World 2015). Siyasi özgürlükler ve Sivil özgürlükler. Bu ana başlıkların altında ise toplamda 27 farklı kriter bulunmaktadır. Tablo 4 ve 5’de sivil ve siyasi özgürlükler gösterilmiştir.

Tablo 4: Freedom House Siyasi Özgürlük Endeks Bileşenleri

Siyasi Özgürlükler			
Seçim Süreci	Devletin Fonksiyonu	Siyasal Çoğulculuk ve Katılım	Ek Siyasi Haklar
Hükümetin özgür ve adil seçim süreciyle seçilmesi	Seçimle gelenlerin kamu politikalarını belirleyebilme güçleri	Bireylerin özgür iradeleriyle siyasi partilerde faaliyette bulunabilmeleri	Politika tercihlerinde kamusal müzakerenin sağlanması
Yasama organı temsilcilerinin özgür ve adil seçimlerle seçilmesi	Devletin yolsuzluktan bağımsızlığı	Önemli bir muhalefet gücünün varlığı ve bunun desteklenebilme olasılığı	Devletin etnik yapıyı kasten değiştirmesi veya başka grup için politik yapıyı değiştirmesi
Seçim kanunlarının adillığı	Devletin seçmenlere karşı sorumlulukları ve seçimin şeffaflığı	Bireyin siyasi tercihlerinin dış etkilerden bağımsızlığı Kültürel, etnik grupların siyasi hakları ve seçim fırsatlarının varlığı	

Kaynak: Freedom in the World 2015 (https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf)

Tablo 5: Freedom House Sivil Özgürlük Endeks Bileşenleri

Sivil Özgürlükler			
İfade ve İnanç Özgürlüğü	Kurumsal Haklar ve Organizasyon Hakları	Hukukun Üstünlüğü	Bireysel Haklar
Basın özgürlüğü ve kültürel ifade biçimlerinin varlığı	Kongre, gösteri özgürlüğünün varlığı	Hukukun bağımsız olması	Seyahat, ikamet, istihdam ve eğitim özgürlüğü
Dini kurum ve toplulukların kendi inançlarını kamusal ve özel ortamlarda uygulayabilme özgürlüğü	Kamusal olmayan organizasyonların özgürlüğü	Hukukun üstünlüğünün sivil ve cezai konulardaki geçerliliği	İş kurma hakkı ve bunun korunması
Akademik özgürlüklerin varlığı	Serbest ticaret birliklerinin varlığı	Siyasal terör, adil olmayan hapis, sürgün ve işkenceden korunma	Cinsiyet eşitliği, eş seçimi özgürlüğü ve aile yapısının belirlenebilme özgürlüğü
Özel müzakerelerin açık ve özgürce yapılabilmesi		Kanunların herkes için eşit olarak uygulanması	Fırsat eşitliğinin olması ve ekonomik sömürünün olmaması

Kaynak: Freedom in the World 2015 (https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf)

Tablo 4 ve 5’de gösterilen siyasi ve sivil özgürlükler birlikte de ele alınabilir ancak daha spesifik bir değerlendirme amacıyla Freedom House tarafından sınıflandırılmışlardır. Dört temel başlık altında toplanmışlardır. Siyasi özgürlükler açısından seçim süreci kendi içinde 3 kritere göre değerlendirilmektedir. Bunlar hükümetin özgür ve adil seçim süreciyle seçilmesi, yasama organı temsilcilerinin özgür ve adil seçimlerle seçilmesi, seçim kanunlarının adilliyetidir. Devletin fonksiyonu olan diğer başlık da yine üç kritere göre değerlendirilmektedir. Seçimle gelenlerin kamu politikalarını belirleyebilme güçleri, devletin yolsuzluktan bağımsızlığı ve devletin seçmenlere karşı sorumlulukları ve seçimin şeffaflığı. Diğer bir başlık ise siyasi çoğulculuk ve katılımıdır. Dört ayrı kritere göre değerlendirilen bu başlık, bireylerin özgür iradeleriyle siyasi partilerde faaliyette bulunabilmeleri, önemli bir muhalefet gücünün varlığı ve bunun desteklenebilme olasılığı, bireylerin siyasi tercihlerinin dış etkilerden bağımsızlığı, kültürel, etnik grupların siyasi

hakları ve seçim fırsatlarının varlığını dikkate almaktadır. Son olarak ek siyasi haklar başlığı altında iki kriter söz konusudur. Politika tercihlerinde kamusal müzakerelerin sağlanması ve devlerin etnik yapıyı kasten değiştirmesi veya başka grup için politik yapıyı değiştirmesi.

Tablo 5’de sivil özgürlükler yine dört başlık altında sıralanmıştır. İfade ve inanç özgürlüğü başlığı da dört kritere göre belirlenmektedir. Basın özgürlüğü ve kültürel ifade biçimlerinin varlığı, dini kurum ve toplulukların kendi inançlarını kamusal ve özel ortamda uygulayabilme özgürlüğü, akademik özgürlüklerin varlığı ve özel müzakerelerin açık ve özgürce yapılabilmesi. Sivil özgürlükler için ikinci başlık kurumsal haklar ve organizasyon haklarıdır. Üç kritere göre değerlendirilen bu başlıktaki kriterler şöyle sıralanabilir; kongre, gösteri özgürlüğünün varlığı, kamusal olmayan organizasyonların özgürlüğü, serbest ticaret birlikteliklerinin varlığı. Üçüncü başlık olarak hukukun üstünlüğü de dört kritere göre değerlendirilmektedir. Hukukun bağımsız olması, hukukun üstünlüğünün sivil ve cezai konulardaki geçerliliği, siyasal terör, adil olmayan hapis, sürgün ve işkenceden korunma, kanunların herkese eşit olarak uygulanması. Sivil özgürlükler için son başlık bireysel haklardır ve dört kritere göre belirlenmektedir. Seyahat, ikamet, istihdam ve eğitim özgürlüğü, iş kurma hakkı ve bunun korunması, cinsiyet eşitliği, eş seçimi özgürlüğü ve aile yapısının belirlenme özgürlüğü ve son olarak fırsat eşitliğinin olması ve ekonomik sömürünün olmaması.

2.3.3. Heritage Foundation Endeksi

Ekonomik özgürlükler adına en kapsamlı ve spesifik endeks Heritage Foundation endeksidir. 1995 yılından bugüne kadar dört ana başlık altında ve toplamda on altı başlık altındaki endeks değerleriyle 186 ülkedeki ekonomik özgürlükleri yayınlamaktadır. İlk olarak 1973 yılında kurulan Heritage Foundation tam olarak ekonomik özgürlüklere odaklanan bir endeks oluşturmuştur. Heritage Foundation’un ana başlıkları sırasıyla hukukun üstünlüğü, etkin düzenleme, sınırlı hükümet ve piyasa açıklığıdır. Tablo 5’de endeks bileşenleri gösterilmektedir.

Tablo 6: Heritage Foundation Endeks Bileşenleri

Hukukun Üstünlüğü	Etkin düzenleme	Sınırlı Hükümet	Piyasa Açıklığı
Mülkiyet haklarının korunması	İş özgürlüğü	Kamu harcamalarının sınırlılığı	Ticaret özgürlüğü
Yolsuzlukların önüne geçilmesi	İşgücü özgürlüğü	Mali özgürlük	Yatırım özgürlüğü
	Parasal özgürlük		Finansal özgürlük

Kaynak: <http://www.heritage.org/index/about>

Bu çalışmada da yararlanılan Heritage Foundation Endeksi'nin bileşenleri tam olarak ekonomik özgürlüklere odaklanan verileri içermektedir. İlgili bileşenler aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

1. Hukukun üstünlüğü ana başlığı temel olarak bütün endekslerde yer alan kişisel bir hak olan kişisel mülkiyet haklarının korunmasını içerir. Bu ilke aslında kapitalist sistemin ve klasik ile neo-klasik iktisadi görüşün temel ilkesidir. Bu noktada önemli olan hukukun bireysel mülkiyet haklarını hangi ölçüde koruduğudur. Yolsuzlukların önüne geçilmesiyle sistemin işlevselliğinin yanı sıra yolsuzluklar yoluyla ortaya çıkacak adaletsizlik ve özgürlük kısıtlamalarının olmaması gerektiği anlamını taşır (<http://www.heritage.org/index/rule-of-law>).
2. Etkin düzenleme, üç bileşenden oluşmaktadır. İş özgürlüğü özetle bir işletmenin kuruluş, çalışma ve kapanış işlemlerindeki devlet kısıtlamalarının azlığını ifade eder. Bu anlamda işletmeler bu işlemleri ne kadar kolay yapabiliyorsa ve devlet müdahalesi ne denli azsa iş özgürlüğü o denli gerçekleşmiş olur. İşgücü özgürlüğü ise asgari ücretler, engelleyici işten çıkarmalar, çalışma saatleri gibi pek çok veri açısından devletin düzenleyici politikalarını ve kurumları inceler. Parasal özgürlükse parasal kontrolleri inceler. Enflasyon ve fiyat kontrolü piyasayı olumsuz etkiler bu nedenle fiyatların sabitliği ve bunun mikro ekonomik müdahale olmadan gerçekleşmesi serbest piyasa için önemli bir veridir (<http://www.heritage.org/index/regulatory-efficiency>).
3. Sınırlı Hükümet, mali özgürlük ve hükümet harcamaları başlıklarından oluşur. Mali özgürlük ülkedeki vergi oranlarını inceler. Yüksek vergi yükünün olup

olmadığını ve vergilerin gerek bireyler gerek işletmeler üzerindeki yükünü inceler ayrıca vergilerin GSYİH'ya oranını da dikkate alır. Hükümet harcamalarıysa hükümetin harcamalarını ve transfer harcamalarını ve bu harcamaların GSYİH'ya oranını da değerlendirir (<http://www.heritage.org/index/limited-government>).

4. Piyasa açıklığı, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük başlıklarını içermektedir. Ticaret özgürlüğü dış ticaretteki tarifeleri ve tarife dışı engelleri inceler bu engeller ne kadar fazlaysa özgürlük o kadar sınırlı demektir. Yatırım özgürlüğü ise ülkeye giren sermayenin gerek bireysel gerek işletmeler açısından kısıtlanıp kısıtlanmadığını ya da ne ölçüde kısıtlandığını inceler. Heritage Foundation'a göre özgür bir ülkede yatırımlar önünde kısıtlayıcı engeller bulunmamalıdır. Finansal özgürlükse bankacılık kesimi ve finans sektöründeki hükümet müdahalesini konu alır. Özgür bir ülkede hükümetin finans sektörüne minimum düzeyde müdahil olması gerekir. Aynı zamanda finansal özgürlük açısından merkez bankasının bağımsızlığı da oldukça önemli bir kriterdir (<http://www.heritage.org/index/open-markets>).

Heritage Foundation bu kriterler doğrultusunda her bir kriter açısından 0-100 arasında bir endeks değeri belirler. Bu değer ayrıca ana başlıkların ve son olarak da genel değerlendirmede ülkelerdeki ekonomik özgürlüklerin belirlenmesinde kullanılır. Buradaki hassas noktaysa bazı ülkelerin bazı verilerine belli dönemlerde ulaşılamamasıdır. Dolayısıyla yapılan pek çok akademik çalışmada uzun dönemli analizlerde bu ülkelere ait veriler, sağlıklı birer veri seti olarak kullanılamazlar. Çalışmalarda özellikle Heritage Foundation özgürlük endeksinin 10 alt başlığını temsil eden bazı özgürlük endeksleri bu nedenle uzun dönemli analizler için kullanılamamaktadır. Pek çok çalışmada bu yüzden Heritage Foundation özgürlük endeksi genel değerlendirme olarak ele alınmaktadır veya sadece bazı alt endeksleri kullanılmaktadır.

2.4. İktisadi Kalkınma, Büyüme ve Ekonomik Özgürlükler Üzerine Literatür

Ekonomik özgürlükler ve gelişme arasındaki ilişki ilk olarak ekonomik özgürlüklerin kurumsal kalite olarak tanımlanarak büyüme ile arasındaki ilişkinin incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Scully (1988), 1960-1980 arasındaki verilerle

115 ülkeyi kapsayan bir çalışma yapmıştır. Çalışmasında ekonomik büyüme ile kurumsal kalite (ekonomik özgürlük) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Siyasi açıklık, hukukun ve mülkiyet haklarının üstünlüğü kriterlerinde ileride olan ülkelerin büyüme oranlarının diğer ülkelere göre ampirik olarak daha yüksek olduğunu kanıtlamıştır (Scully, 1988).

Spindler (1994), ise 1985-1988 arasındaki verilerle 100 ülke için ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye olan etkilerini çalışmasında ele almıştır. Panel veri analizi ile yaptığı çalışmada iktisadi kaynakların özgürlüklerin oluşturulması için kullanılmasının ekonomik büyüme üzerine hızlandırıcı ve pozitif bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur (Spindler, 1994).

Mauro (1995), 1960-1985 arasındaki dönemdeki verileri 70 ülke için ele almıştır. Çalışma yolsuzlukların, yatırımlar ve ekonomik büyüme üzerine etkisini açıklamak üzerinedir. Bu bağlamda sonuç olarak yolsuzluklarla büyüme ve yatırımlar arasında ters yönlü bir ilişki ortaya koymuştur (Mauro, 1995).

Islam (1996), 1980-1992 dönemine ait veriler yardımıyla ekonomik özgürlüklerle ekonomik büyüme ve kişi başına gelir arasındaki ilişkiyi toplamda 94 ülke için incelemiştir. Ekonomik özgürlük endeksini Easton ve Walker'ın çalışmasından almıştır. Çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüğün sınırlandırılmasının AGÜ'lerde gelir kaybına neden olduğunu ancak GOÜ'ler ve GÜ'ler açısından bir gelir kaybının ve kazancının yaşanmadığını ortaya koymuştur (Islam, 1996).

Dawson (1998), 1975-1990 arasındaki verileri kullanarak önemli olan üç sonuç elde etmiştir. Bu sonuçlar; serbest piyasa kurumlarının büyümeyi olumlu etkilediği, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi toplam faktör verimliliği yoluyla doğrudan etkilerken yatırım kanalıyla dolaylı olarak etkilediği ve siyasi özgürlüklerle sivil özgürlüklerin yatırımları teşvik ettikleridir (Dawson, 1998).

Farr vd. (1998), 1975-1995 arasındaki verileri baz alarak 78 ülke açısından ele aldığı çalışmasında ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme kavramlarını incelemiştir. Çalışmasında yatay kesit veri analizi çalışırken aynı zamanda zaman serisini de içeren panel veri analizini de kullanmıştır. Panel nedensellik analizi ile ulaştığı sonuçlara göre

ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki vardır. Bununla birlikte söz konusu iki kavram arasında çift yönlü bir ilişkinin de olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Farr vd. 1998).

Abrams ve Lewis (1998), 1968-1987 dönemi için 90 ülkeyi kapsayan çalışmalarında insan hakları, politik ve ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ekonomik özgürlükler endeksini Scully ve Slotje'nin çalışmasından, insan hakları endeksini Humana'nın çalışmasından alan ve politik özgürlükler endeksini de Freedom House'dan alan Abrams ve Lewis çalışmanın sonucunda ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve önemli bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır (Abrams ve Lewis, 1998).

Haan ve Strum (2000), 1975-1990 verileriyle 80 ülkeyi kapsayan çalışmalarında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeye etkilerini incelemiştir. Bu çalışma ile özgürlüklerin artmasının ekonomik büyüme açısından hızlandırıcı ve olumlu bir etkiye neden olduğu sonucuna varmışlardır (Haan ve Sturm, 2000).

Heckelman (2000), 1991-1997 arasındaki verilerle 147 ülke için yaptığı çalışması ile ekonomik özgürlükler ekonomik büyüme üzerine olası etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre ise ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme için öncelikli bir öneme sahip olduğu sonucu ortaya çıkmıştır (Heckelman, 2000).

Adkins vd. (2002), 73 ve 76 ülkeden oluşan iki grup ülke ile 1975-1990 yılları arasındaki veriler yardımıyla ülkelerin büyüme potansiyellerini analiz ederek ile üretim sınırlarını tahmin etmişlerdir. Ekonomik özgürlükler için Fraser Institution endeksinden faydalanmış ve politik özgürlükler için de Freedom House endeksini kullanmışlardır. Analizlerinin sonucundaysa ekonomik özgürlüklerin ekonomik performans ile ilişkisinin olduğunu saptamışlardır (Adkins vd. 2002).

Carlsson ve Lundström (2002) ise çalışmalarında 74 ülkeyi kapsayan ve 1975-1995 dönemi için ekonomik özgürlük endeksinin bileşenlerini kullanmış ve farklı bir çalışma ortaya koymuşlardır. Buna göre ekonomik yapı, alternatif para birimi kullanma özgürlüğü hukuksal yapı, mülkiyet hakkı ile sermaye piyasalarındaki değişim özgürlüğünü ekonomik

büyüme ile karşılaştırmışlardır. Çalışmalarının sonucunda ise bu değişkenler ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve olumlu sayılabilecek bir ilişki saptamışlardır. Kamu kesiminin büyüklüğünün ve uluslararası ticaret özgürlüğünün ise ekonomik büyüme üzerinde negatif yönlü yani olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucu çıkmıştır (Carlsson ve Lundström, 2002).

Scully (2002), çalışmasında 1975-1985 dönemine ait 26 ülke için ekonomik özgürlükler, hükümet politikaları ile eşitsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasında pek çok gelişmiş ülke ile yeni sanayileşen Asya ülkelerini incelemiştir. Çalışmasının sonuçları ise ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği şeklindedir. Öte yandan ekonomik özgürlüklerin ekonomik eşitsizlikleri de azalttığını saptamıştır (Scully, 2002).

Bengoa ve Sanchez (2002), çalışmalarında Latin Amerika ülkeleri için 1970-1999 arasındaki dönemi incelemiştir. Ekonomik özgürlükler ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında bir ilişki bulunup bulunmadığını araştırmışlar ve sonuç olarak böyle bir ilişki saptamışlardır. Bengoa ve Sanchez veri olarak Fraser Institution'ın veritabanını kullanmışlardır. Onlara göre büyümenin artması için finanse edilmesi ve bunun içinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artması gerekmektedir. Ekonomik özgürlükler ise bu anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını teşvik rolü üstlenmektedir (Bengoa ve Sanchez, 2002).

Karabegovic (2003), 1973-1993 arasındaki dönemi kapsayan ve ABD ile Kanada'daki eyaletler üzerinde yaptığı çalışmayla ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Panel veri analizini kullandığı çalışmasında sonuç olarak ekonomik özgürlüklerin hem GSYİH hem de kişi başına milli geliri olumlu yönde etkilediği saptanmıştır (Karabegovic, 2003).

Cole (2003), 106 ülke için 1980-1999 dönemini kapsayan çalışmasında ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmasının sonucu olarak Cole da ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur (Cole, 2003).

Ray (2006), doktora tezinde 1998-2003 yılları arasında 172 ülkeyi kapsayan çalışmasında insani gelişme ile ticari serbestleşme ilişkisini incelemiştir. Panel regresyon yöntemini kullandığı çalışmasında GOÜ'ler için eşitsiz olduğu sonucuna varmıştır (Ray, 2006).

Gündüz ve Esengün (2007), çalışmalarında Türkiye'nin AB ile gümrük birliğine girmesinin tarımsal ürünlerin ticareti üzerindeki olası etkilerini 1987-2003 yılları arasındaki dönemi zaman serileri yoluyla incelemiştir. Çalışmanın sonucunda ise gümrük birliğinin Türkiye'nin tarımsal ürün ihracatını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir (Gündüz ve Esengün,2007).

Emsen ve Değer (2007), çalışmalarında 27 ülke için 1990-2003 yılları arasında ticari serbestleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini panel veri yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre ticari serbestleşmenin ülkelerin belirli bir siyasal, ekonomik olgunluk ya da gelişmişlik düzeyine ulaşmadan uygulanmasının etkilerinin olumsuz olacağı belirtilmiştir (Emsen ve Değer, 2007).

Yıldırım (2009), 96 ülke için 1970-2005 dönemini kapsayan çalışmasında ekonomik özgürlükler ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmasında panel veri analizi kullanmış ve Aghion-Howitt büyüme modeli yardımıyla ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasında olumlu yönde bir ilişkinin var olduğunu saptamıştır (Yıldırım, 2009).

Beşkaya (2009), 1970-2005 arasındaki dönemi kapsayacak şekilde Türkiye örneği üzerinden ekonomik özgürlükler ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışmasında büyüme hızı, ihracat büyüme hızı, bin kişi başına düşen telefon hattı, yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısının toplam nüfusa oranı, lise mezunu kadın oranı, enflasyon oranındaki değişim ile ticaret açıklığı verilerini kullanmıştır. Çalışmasında zaman seri analizini kullanmıştır ve ekonomik özgürlükler ile ekonomik performans arasında olumlu yönde bir ilişki bulmuştur. Ancak siyasi özgürlükler kapsamına giren demokrasinin ekonomik performans üzerindeki etkisine dair kesin bir sonuca ulaşamamıştır (Beşkaya, 2009).

Vlastou (2010), çalışmasında 1960-2003 dönemi için 34 Afrika ülkesini incelemiştir. Çalışmada dışa açıklık ve büyüme arasındaki ilişki panel yöntemiyle incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre ticari serbestlik ile büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Vlastou, 2010).

Harvey vd. (2010), çalışmalarında Prebisch-Singer tezinin ilksel ürünlerin fiyatları ile sanayi ürünlerinin fiyatları arasında oluşacak olan farka dayalı olan önermesini incelemiştir. 25 emtia ürününün fiyatlarını 1650-2005 yılları arasında farklı dört dönemde incelemiştir. Çalışma zaman serilerine göre yapılmış olup sonuç olarak farklı emtialar için farklı fiyatlar ortaya çıkmakla birlikte yeni ürünler ve 11 ana emtia ürününde fiyat değişimlerinin Prebisch-Singer tezini desteklediği sonucuna varılmıştır (Harvey vd., 2010).

Williamson ve Mathers (2011), ise ekonomik özgürlüklerin ve kültürün ekonomik performans üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Çalışmalarında 1970-2004 dönemini beşer yıllık dönemler olarak 41 ülkeyi incelemişler ve bunu da panel veri analizi ve OLS sınamalarını kullanarak yapmışlardır. Çalışmalarının sonucunda ise ekonomik özgürlüklerin ekonomik performansı olumlu yönde etkilediğini ve hatta ekonomik özgürlüklerin kültüre göre ekonomik büyümeyi daha fazla etkilediğini saptamışlardır (Williamson ve Mathers, 2011).

Fabro ve Aixala (2012), çalışmalarında ekonomik özgürlüklerin, sivil özgürlüklerin ve siyasi özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmaları 1976-2005 döneminde altı dönem olarak 79 ülkeyi kapsamaktadır. Panel veri analizi ile yapılan çalışmanın sonucuna göre söz konusu üç bağımsız değişken ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahiptir (Fabro ve Aixala, 2012).

Erdem ve Tuğcu (2012), 1995-2009 arasındaki dönemde OECD ülkelerini inceledikleri çalışmalarında ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmalarında panel veri analizi uygulamışlardır. Çalışmanın sonucunda ise uzun dönemde ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilmiştir ancak olasılık olarak yazarlar bu ilişkinin negatif yönlü olduğunu belirtmişlerdir (Erdem ve Tuğcu, 2012).

Cebula ve Clark (2012), çalışmalarında kişi başına milli gelir, reel büyüme ve ekonomik özgürlüklerin on değişkeni arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmişlerdir. Panel veri analizi yardımıyla yaptıkları çalışmada özgürlük endekslerini Heritage Foundation'dan elde etmişler ve 2004-2008 aralığında OECD ülkelerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerine kritik bir rol oynadığı sonucuna ulaşmışlardır (Cebula ve Clark, 2012).

Piatek (2013), de ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak Piatek bu ilişkiyi geçiş ekonomilerinde analiz etmiştir. Bu anlamda 25 post-sosyalist ülkeyi 1990-2008 döneminde incelemiştir. Çalışmasında kullandığı verileri WB, Polity IV endeksi ve Heritage Foundation veri tabanlarından elde etmiştir. Çalışmanın sonucuna göreyse ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği vurgulanmıştır (Piatek, 2013).

Ata ve Şahbaz (2013), çalışmalarında mülkiyet hakları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 27 AB ülkesi 2010 verileri baz alınarak analiz edilmiştir. Kişi başına milli gelir, ticaret hacmi, işgücü, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve mülkiyet hakları verileri kullanılarak yatay kesit veri analizi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda ise mülkiyet haklarındaki iyileşmenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Ata ve Şahbaz, 2013).

Arzeki vd. (2013), yılında Harvey vd. ile aynı veriler üzerinde çalışmışlar ve 1650-2005 döneminde 25 emtia fiyatlarını inceleyerek Prebisch-Singer tezini panel veri analizi ile test etmişlerdir. Çalışmanın sonucundaysa elde ettikleri verilere göre ilksel emtialar için fiyatların keskin bir şekilde düşüş gösterdiğini saptamışlardır. Bu sonuç da Prebisch-Singer tezini destekler niteliktedir (Arzeki vd., 2013).

Herwartz ve Wale (2014), çalışmalarında 73 ülkeyi kapsayan ve 1975-2011 dönemini inceleyen çalışmalarında finansal gelişme ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucuna göre finansal etkiler GÜ'ler için olumlu bir etkiye sahiptir ve bunun serbest ticaretle ilişkisi vardır. Öte yandan gelişmekte olan ve

AGÜ'ler için fazla ticari serbestlik negatif etki ortaya çıkarmaktadır (Herwartz ve Wale, 2014).

Akıncı vd. (2014), çalışmalarında ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1995-2012 dönemini kapsayan çalışmada 50 gelişmiş, 71 gelişmekte olan ve 23 AGÜ yani toplamda 144 ülke analize dahil edilmiştir. Çalışmada veriler IMF ve Heritage Foundation'dan elde edilmiştir. Çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre ekonomik özgürlükler ekonomik büyüme için bir neden olabilecek derecede önemli oranda olumlu bir etkiye sahiptir (Akıncı vd., 2014).

Oral (2014), çalışmasında demokratikleşme ve ekonomik özgürlüklerin temel makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkisini 1995-2012 arasındaki dönem için 38 gelişmiş, 43 gelişmekte olan ve 25 AGÜ'yi gruplara ayırarak incelemiştir. Çalışmasında panel veri analizi kullanmıştır. Oral, çalışmasında DB, IMF ve Heritage Foundation veritabanlarından yararlanmıştır. Çalışmasının sonucuna göre GÜ'ler için değişkenler arasında olumlu yönde bir ilişki saptamıştır. GOÜ'ler açısından ise ekonomik büyüme, demokrasi ve ekonomik özgürlükler arasında olumsuz yönlü bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Üçüncü grup olan AGÜ'ler açısından ise ekonomik büyüme demokratikleşme arasında olumlu yönde bir ilişkinin olduğunu vurgulamıştır (Oral, 2014).

Alataş (2014), 1995-2012 arasındaki dönem için toplamda 122 ülkeyi analizine dahil etmiştir. Kurumsal kalite ile kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kurumsal kalite için ilgili endeksleri Heritage Foundation resmi internet sitesinden ve kalkınma için de kişi başına milli geliri DB veritabanından elde etmiştir. Çalışmasında panel veri analizi yöntemini kullanmıştır. Heritage Foundation resmi internet sitesinden aldığı veriler ekonomik özgürlükleri kapsamaktadır. Çalışmanın sonucuna göre kurumsal kalite ve ekonomik özgürlüklerin iktisadi kalkınma ile olumlu yönde bir ilişkisinin olduğunu saptamıştır (Alataş, 2014).

Pattanaik ve Nayak (2014), ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Hindistan'ın 2004/2005, 2006/2007 ve 2009/2010 dönemleri özelinde

incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucuna göreyse ekonomik özgürlüklerin ve kurumsal kalitenin ekonomik büyümeyi beslediği sonucuna varmışlardır (Pattanaik ve Nayak, 2014).

Ortega vd. (2014), yolsuzlukların insani gelişme endeksine olan etkisini incelemişlerdir. Çalışmada 2000-2009 arasındaki dönem için 74 ülke incelenmiştir. Panel veri analizi yardımıyla yapılan çalışmanın sonucuna göre insani gelişmeye ve içindeki bileşenlerden büyümeye yolsuzlukların olumsuz etkisi saptanırken, insani gelişme endeksi içinde sağlık bileşenine etkinin sınırlı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte insani gelişmenin kendisinin, bileşeni olan eğitim ve büyümenin de eşitsizlikten etkilendiği vurgulanmıştır (Ortega vd. 2014).

Artan ve Halaycioğlu (2014), çalışmalarında kurumsal yapı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada 1972-2009 arasındaki dönem ele alınmış ve Türkiye örneği incelenmiştir. Çalışmada DB'den reel GSYİH verilerini ve Greedom House'dan da sivil ve siyasi özgürlük endekslerini elde etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda kurumsal yapının ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde bir etkisinin olduğu belirtilmiştir (Artan ve Halaycioğlu, 2014).

Tablo 7: Panel Veri Analizi ile Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Örneklem Grubu	Dönem	Değişkenler		Özgürlük Alanı	Sonuç	Açıklama
			Bağımsız	Bağımlı			
Spindler, (1994)	100 Ülke	1985-1988	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDP	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Dawson, (1998)	85 Ülke	1975-1995	Ekonomik Özgürlük, Sivil Özgürlük Ve Politik Özgürlük Endeksi	İşçi başına GDP	Ekonomik Özgürlükler ve Sivil ve Politik Özgürlükler	Olumlu	
Haan ve Sturm, (2000)	80 Ülke	1975-1990	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Heckelman, (2000)	147 Ülke	1991-1997	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDP	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Adkins vd. (2002)	76 Ülke	1975-1990	Ekonomik Özgürlük ve Politik Özgürlük Endeksi	Satınalma Gücü Paritesine göre GDPPC	Ekonomik ve Politik Özgürlükler	Olumlu	
Carlsson ve Lundström, (2002)	74 Ülke	1975-1995	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Scully, (2002)	26 Ülke	1975-1985	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Bengoa ve Sanchez, (2003)	18 ülke	1970-1999	Ekonomik Özgürlük Endeksi	FDI	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Cole, (2003)	106	1980-1999	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Ray, (2006)	172 ülke	1998-2003	Ticaret Hacmi	İnsani Gelişme Endeksi	Piyasa Açıklığı – Dış Ticaret Özgürlüğü	Olumlu - Olumsuz	Gü'ler için olumlu, GOÜ ve AGÜ'leri için olumsuz
Gündüz ve Esengün, (2007)	Türkiye ve 15 AB Ülkesi	1990-2003	Türkiye ve AB arasındaki Ticaret Hacmi	Gayri Safi Milli Hâsıla	Piyasa Açıklığı – Dış Ticaret Özgürlüğü	Olumsuz	Türkiye için
Emsen ve Değer, (2007)	27 Ülke	1990-2003	Ekonomik Özgürlük Endeksi	Dış Ticaret/GDP	Piyasa Açıklığı – Dış Ticaret Özgürlüğü	Olumlu - Olumsuz	Gü'ler için olumlu, GOÜ ve AGÜ'leri için olumsuz

Tablo 7 (Devamı)

Çalışma	Örneklem Grubu	Dönem	Değişkenler		Özgürlük Alanı	Sonuç	Açıklama
			Bağımsız	Bağımlı			
Yıldırım, (2009)	96 Ülke	1970-2005	Ekonomik Özgürlük Endeksi, Sivil ve Politik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik Özgürlükler ve Sivil ve Politik Özgürlükler	Olumlu	
Vlastou, (2010)	34 Afrika Ülkesi	1960-2003	Dış Ticaret Hacmi/GDP	GDP	Piyasa Açıklığı – Dış Ticaret Özgürlüğü	Olumsuz	
Williamson ve Mathers, (2011)	41 Ülke	1970-2004	Kültür Endeksi, Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Erdem ve Tuğcu, (2012)	34 OECD Ülkesi	1995-2009	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDPPC'daki Büyüme Oranı	Ekonomik Özgürlükler	Olumsuz	
Cebula ve Clark, (2012)	34 OECD Ülkesi	2004-2008	Ekonomik Özgürlük Endeksi	Satınalma Gücü Paritesine göre GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Arzeki vd., (2013)	25 Emtia Ürünü	1650-2005	Emtia Ürünlerinin Fiyatlarındaki Değişim	GDPPC	Piyasa Açıklığı – Dış Ticaret Özgürlüğü	Olumsuz	GOÜ ve AGÜ'ler için olumsuz
Piatek, (2013)	25 Post-Sosyalist Ülke	1990-2008	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Oral, (2014)	106 Ülke	1995-2012	Demokrasi Endeksi	GDP	Politik Özgürlükler	Olumlu - Olumsuz	GOÜ'ler için olumsuz, GÜ ve AGÜ'leri için olumlu
Alataş, (2014)	122 Ülke	1995-2012	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDP	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	

Tablo 8: Zaman Serileri ile Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Örneklem Grubu	Dönem	Değişkenler		Özgürlük Alanı	Sonuç	Açıklama
			Bağımsız	Bağımlı			
Scully, (1988)	115 Ülke	1960-1980	Politik ve Sivil Özgürlük Endeksi	GDPPC	Politik ve Sivil Özgürlükler	Olumlu	
Spindler, (1994)	100 Ülke	1985-1988	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GSDP	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Mauro, (1995)	70 Ülke	1960-1985	Kurumsal Etkinlik Endeksi	GDPPC	Hukukun Üstünlüğü	Olumlu	
Islam, (1996)	94 Ülke	1980-1992	Ekonomik ve Politik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Politik ve Ekonomik Özgürlükler	Olumsuz - İlişkisiz	AGÜ'ler için olumsuz ve GÜ'ler ile GOÜ'ler için ilişkisiz
Farr vd. (1998)	98 Ülke	1975-1995	Ekonomik ve Politik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Politik ve Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Abrams ve Lewis, (1998)	90 Ülke	1968-1987	Ekonomik ve Politik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Politik ve Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Karabegovic, (2003)	50 ABD eyaleti ve 10 Kanada Eyaleti	1973-1993	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GDP ve GDPPC	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	
Harvey vd., 2010	25 Emtia Ürünü	1650-2005	İlksel Mallar	İmalat Sanayi Malları	Piyasa Açıklığı – Dış Ticaret Özgürlüğü	Olumlu - Olumsuz	GÜ'ler için olumlu, GOÜ ve AGÜ'ler için olumsuz
Fabro ve Aixala, (2012)	79 Ülke	1976-2005	Ekonomik Özgürlük Endeksi, Sivil ve Politik Özgürlük Endeksi	GDPPC	Ekonomik, Sivil ve Politik Özgürlükler	Olumlu	
Ata ve Şahbaz, (2013)	27 Ülke	2010	Mülkiyet Hakları Endeksi	GDPPC	Hukukun Üstünlüğü	Olumlu	
Pattanaik ve Nayak (2014)	Hindistan	2004/2005, 2006/2007, 2009/2010	Ekonomik Özgürlük Endeksi	GSDP	Ekonomik Özgürlükler	Olumlu	

Tablo 8 (Devamı)

Çalışma	Örneklem Grubu	Dönem	Değişkenler		Özgürlük Alanı	Sonuç	Açıklama
			Bağımsız	Bağımlı			
Ortega, Carsquero ve Sanjuan (2014)	74 Ülke	2000-2009	Yolsuzluk Endeksi	İnsani Gelişme Endeksi	Hukukun Üstünlüğü	Olumsuz	
Artan ve Halaycioğlu (2014)	Türkiye	1972-2009	Politik Özgürlük Endeksi	GDP	Politik Özgürlükler	Olumlu	
Herwartz ve Wale, (2014)	73 Ülke	1975-2011	Finsansal Sektörden Reel Sektöre Verilen Kredi/GDP	GDPPC	Piyasa Açıklığı-Finansal Özgürlük	Olumlu - Olumsuz	GÜ'ler için olumlu, GOÜ ve AGÜ'ler için olumsuz
Beşkaya, (2009)	Türkiye	1970-2005	Demokrasi Endeksi ve Ekonomik Özgürlük Endeksi	İşgücü ve Yatırımlar/GDP	Politik ve Ekonomik Özgürlükler	Olumlu - İlişkisiz	Ekonomik özgürlükler olumlu, politik özgürlükler ilişkisiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN İKTİSADİ KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde ekonomik özgürlüklerin Kişi Başına gayri safi yurtiçi hâsıla (GDPPC) üzerindeki olası etkileri sınanmıştır. Bu amaçla ekonomik özgürlükler ve kontrol değişkenler olan sağlık harcamalarının GSYİH'e oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, ileri teknoloji ihracatı, işgücü ve kırsal nüfus, GDPPC ile 19 yıllık bir süreç için toplam 62 ülke için analize tabi tutulmuştur. Ülkeler 27 gelişmiş ülke (GÜ), 25 gelişmekte olan ülke (GOÜ) ve 10 azgelişmiş ülke (AGÜ) olarak gruplandırılmış ve ekonomik özgürlükler ve kontrol değişkenler her ülke grubu için ayrı ayrı analize tabi tutulmuştur. Daha sonra kontrol değişkenler olmadan baz model olarak ekonomik özgürlükler ve GDPPC ayrıca analize tabi tutulmuştur. Ülke grupları için yapılan analizler bütün ülkeler için de kontrol değişkenli ve kontrol değişkensiz baz model olarak tekrarlanmıştır. Bu şekilde ülke grupları için ekonomik özgürlüklerin kontrol değişkenlerle birlikte etkileri hem kontrol değişkenler olmadan etkileri görülmüştür. Bununla birlikte bütün ülkeler bir araya getirildiğinde ekonomik özgürlüklerin kontrol değişkenlerle ve kontrol değişkenler olmadan etkileri de görülmüştür.

1980 sonrası küreselleşen dünyada iktisadi entegrasyonun ve uluslararası ticaretin yaygınlaşması ile ülkelerin birbirlerinden bağımsız olmadıkları için bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı olduğu varsayımından hareket edilmiştir. Bu doğrultuda öncelikle yatay kesit bağımlılığını test eden Berusch Pagan (1980) *CDLM* testi ve Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) *CDLM_{adj}* testleri kullanılmıştır. Berusch Pagan (1980) *CDLM* testi sadece $T > N$ durumunda geçerli olduğundan AGÜ'ler için bu kriter sağlandığı için kullanılmıştır. Diğer ülke gruplarında ve bütün ülkeler için yapılan analizlerde $T < N$ söz konusu olduğundan Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) *CDLM_{adj}* testi kullanılmıştır.

Yatay kesit bağımlılık tespiti yapıldıktan sonra, bu duruma uygun olan ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran (2006) panel birim kök testi yapılmıştır.

Pesaran (2006) panel birim kök testi sonucunda en az birinci ve aynı mertebede farkında durağan olan seriler aralarındaki uzun dönemli ilişkinin ortaya konulması amacıyla Kao (1999) eşbütünleşme testi ve Pedroni (1999) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Son olarak Kao (1999) ve Pedroni (1999) eşbütünleşme testleri sonucunda, aralarında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilen değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü ve büyüklüğünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Pedroni (2000) Fully Modified Ordinary LeastSquares (Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler-FMOLS) ve Pedroni (2001) Dynamic Ordinary Least Squares (Dinamik En Küçük Kareler-DOLS) yöntemleri kullanılmıştır. Böylece uzun dönemli ilişkinin yönü ve gücü test edilmiştir.

3.1. Panel Veri Analizi

Panel verileri, zaman kesitleriyle yatay kesitlerin kesişmesiyle elde edilmektedir. Panel, veri setleri açısından ele alındığında ikiye ayrılmaktadır. Veri setleri arasında eksik yoksa yani gözlemlenen zamanlar arasında kayıp veri yoksa dengeli panel eğer gözlemlenen zaman dilimi içerisinde bazı dönemlere ait bazı veriler bulunamıyorsa dengesiz panel söz konusudur (Gujarati, 2004: 25 ve Tatoğlu, 2013:1). Bu çalışmada gözlemlenen seriler arasında boşluk olmadığından dengeli panel uygulanmıştır.

Panel verilerinin tercih edilme nedenleri şunlardır; Analize katılan birey, bölge veya ülke gibi birimlerin birbirleri arasında bulunan farklılıkların, panel verilerince dikkate alınması, gözlem sayısının fazlalığı ve buna bağlı olarak daha güvenilir ve daha az sınırlayıcı varsayım barındırması yani serbestlik derecesinin yüksek olması, çoklu bağlantı sorununun daha az ortaya çıkmasıdır (Baltagi vd., 2011:26).

Panel verileri aşağıdaki gibi basit bir şekilde gösterilebilir;

$$Y_{it} = \rho_i Y_{it-1} + \delta_i X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Yukarıdaki denklemde $i = 1 \dots N$ yatay kesit birimlerini göstermektedir ve $t = 1 \dots T$ de zamanı ifade etmektedir. N modeldeki birim sayısını ifade ederken gözlem sayısı T ile gösterilmektedir. ε_{it} , i 'inci ekonomik birimin t dönemindeki hata terimini göstermektedir. Varsayım olarak ε_{it} ile gösterilen hata terimi bütün zaman ve birimler açısından bağımsız şekilde dağılım göstermektedir (Maddala, 1999: 574-575). Bu durumda ρ_i , Y_{it-1} 'in, diğer değişkenler sabitken, Y_{it} üstündeki kısmi etkisini göstermektedir. $|\rho_i| < 1$ söz konusu olursa Y_i serisinde birim kök yoktur ancak $|\rho_i| = 1$ olursa Y_i serisinde birim kök vardır sonucuna ulaşılmaktadır.

3.1.1. Panele Katılan Ülkeler Arasındaki Yatay Kesit Bağımlılığı

Yatay kesit bağımlılığı seriler arasında otokorelasyon olması durumunu ifade eder. Paneli oluşturan ülkeler diğer bir ifadeyle yatay kesitlerin arasında bağımlılık olmaması durumunda bir yatay kesit bağımlılığından söz edilemez. Öte yandan özellikle 1980 sonrası iktisadi entegrasyonun oldukça yaygın olduğu ve küreselleşme sürecindeki dünyada ülkelerin birbirlerinin şoklarından etkilenmemeleri oldukça zordur. Bu anlamda yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması özellikle 1980'li yıllardan sonraki dönemi kapsayan çalışmalarda oldukça önemlidir. Seriler arasında eğer böyle bir durum varsa, bu durumun dikkate alınması ya da alınmaması elde edilecek sonuçları önemli derecede etkilemektedir (Breusch ve Pagan, 1980). Yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmadan ya da dikkate alınmasına rağmen doğru birim kök ve eşbütünleşme testlerinin seçilmemesi hatalı sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir (Pesaran, 2004: 14). Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmış ve test edilmiştir. Buna göre birim kök testleri ve eşbütünleşme testleri seçilmiştir.

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığına yönelik olarak ilk Berusch Pagan (1980) $CDLM$ testi yapılmıştır. Berusch Pagan (1980) $CDLM$ testi, grup ortalamasının sıfır ancak bireysel olarak ortalamaların sıfırdan farklı olması durumunda sapmalı olmaktadır. Bu test sadece $T > N$ olduğu durumda çalışmaktadır. Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), bu sapmayı $CDLM$ ($CDLM_{adj}$) olarak tanımamaktadırlar. Bu test ilk şekliyle şu şekildedir;

$$CDLM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \sim \frac{\chi_{N(N-1)}^2}{2} \quad (2)$$

Bu istatistik daha sonra sapma test istatistiğine varyans ve ortalamayı eklenerek düzeltilmiş ve aşağıdaki halini almıştır (Pesaran vd. 2008);

$$CDLM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \hat{\mu}_{Tij}}{\nu_{Tij}} \sim N(0,1) \quad (3)$$

Bu denklemde $\hat{\mu}_{Tij}$ ve ν_{Tij} sırasıyla ortalamayı ve varyansı ifade etmektedir. Bu denklemden elde edilecek olan test istatistiği, asimtotik olarak standart dağılım göstermektedir. Testin hipotezleri şu şekildedir;

H_0 : Yatay kesit bağımlılığı yoktur

H_1 : Yatay kesit bağımlılığı vardır

Test sonuçlarına göre olasılık değeri %5'den küçük olduğunda H_0 hipotezi reddedilmektedir ve yatay kesit bağımlılığı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Pesaran vd. 2008). Pesaran vd. (2008) tarafından düzeltilen istatistik ($CDLM_{adj}$) ise hem $T > N$ hem de $N > T$ durumunda kullanılabilir.

3.1.2. Pesaran (2006) Birim Kök Testi

Yatay kesit bağımlılık testlerinin ardından seriler arasında yatay kesit bağımlılığı sonucu çıkıyorsa ikinci nesil birim kök testleri uygulanmalıdır. Bu testler Moon ve Perron (2004) panel birim kök testi, Philips ve Sul (2002) panel birim kök testi, Bai ve Ng (2004) panel birim kök testi ve Pesaran (2006) panel birim kök testleridir. Bu çalışmada Pesaran (2006) panel birim kök testi kullanılmıştır. Pesaran (2006) tarafından geliştirilen *CADF* (Crosssectionally Augmented Dickey Fuller) testi temel olarak paneli meydana getiren zaman serilerinin ortak bir bileşene sahip olduklarını varsaymaktadır. Pesaran (2006) birim kök testinin denkleminin hata terimi, ortak ve bireysel etkilerin bir bileşkesi olarak şu şekilde gösterilebilir (Güloğlu ve İvrendi, 2010:3);

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + b_i y_{it-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=1}^{p_i} d_{ij} \Delta \bar{y}_{it-j} + e_{it} \quad (4)$$

Yukarıdaki denklemde $\bar{y}_t$, bütün N gözlemlerinin zamana göre ortalamasını ifade etmektedir. Denklemden elde edilen Pesaran (2006) *CADF* istatistikleri, tablodaki kritik değerlerle karşılaştırılarak ülkeler için birim kök testi sonuçları değerlendirilmektedir. Hipotezler şu şekilde kurulur;

$$H_0 : b_i = 0, \text{ bütün } i = 1, 2, 3, \dots, N$$

$$H_1 : b_i < 0, i = 1, 2, 3, \dots, N_1, b_i = 0, i = N_1 + 1, N_1 + 2, \dots, N$$

Pesaran (2006) *CADF* testi hem $N > T$ hem $N < T$ durumunda kullanılabilir (Pesaran, 2007). Pesaran (2006) *CADF* testinin t istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$t_i(N, T) = \left(\frac{\Delta y_i' \bar{M}_w Y_{i-1}}{\hat{\sigma}(Y_{i-1}' \bar{M}_w Y_{i-1})^{\frac{1}{2}}} \right) \quad (5)$$

Panelin geneli için birim kök test istatistiği olan Cross-Sectionally Augmented IPS (*CIPS*) istatistiği, bütün yatay kesitler için hesaplanan t istatistik değerlerinin bir ortalamasıdır ve aşağıdaki gibi gösterilir (Pesaran, 2006);

$$\bar{t} = N^{-1} \sum_{i=1}^N t_i(N, T) \quad (6)$$

3.1.3. Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme Testi

Pedroni (1999) dört panel ve üç test istatistiği olmak üzere yedi farklı panel eşbütünleşme testi önermiştir (Pedroni, 1999:660). Temel hipotez olarak “eşbütünleşme yoktur” şeklinde kurulmuştur ve alternatif hipotez ile de heterojenliğe izin vermektedir. Öncelikle bütün birimlere ait zaman serileri için ayrı olarak hesaplanan eşbütünleşme

testlerinin ortalaması kullanılmaktadır. Bu ilk kategoridir. İkinci kategorideyse ortalamalar parçalardan oluşturulmuştur. Bu yüzden limit dağılımları parçalı pay ve payda terimlerinin limitlerinin üzerine kurulmuştur. Birinci kategoride Philips ve Ouliris istatistiğinin (1990) ortalamasının yardımıyla test istatistiği oluşturulmaktadır (Tatoğlu, 2013:235).

$$\tilde{Z}_\rho = \sum_{i=1}^N \frac{\sum_{t=1}^T (\hat{u}_{it-1} \Delta \hat{u}_{it} - \hat{\lambda}_i)}{\sum_{t=1}^T (\hat{u}_{it}^2)} \quad (7)$$

$$1. \text{ Grup } \rho \text{ istatistiği: } TN^{-1/2} \hat{Z}_{\hat{\rho}N, T-1} \equiv TN^{-1/2} \sum_{i=1}^N \frac{\sum_{t=1}^T (\hat{u}_{it-1} \Delta \hat{u}_{it} - \hat{\lambda}_i)}{\left(\sum_{t=1}^T \hat{u}_{it-1}^2 \right)^{-1}}$$

$$2. \text{ Grup t istatistiği (parametrik değil): } N^{-1/2} \tilde{Z}_{tN, T} \equiv N^{-1/2} \sum_{i=1}^N \frac{\sum_{t=1}^T (\hat{u}_{it-1} \Delta \hat{u}_{it} - \hat{\lambda}_i)}{\left(\hat{\sigma}_i^2 \sum_{t=1}^T \hat{u}_{it-1}^2 \right)^{-1/2}}$$

$$3. \text{ Grup t istatistiği (parametrik): } N^{-1/2} \hat{Z}_{tN, T}^* \equiv N^{-1/2} \sum_{i=1}^N \frac{\sum_{t=1}^T (\hat{u}_{it-1}^* \Delta \hat{u}_{it}^*)}{\left(\sum_{t=1}^T \hat{s}_i^{*2} \hat{u}_{it-1}^{*2} \right)^{-1/2}}$$

Burada $\hat{\sigma}_i^2$ ve $\hat{s}_i^2$ sırasıyla birim kök $\hat{e}_{it}$ nin ($\hat{e}_{it} = \hat{u}_{it} - \gamma_i \hat{u}_{it-1}$) bireysel uzun dönem varyansı ve eşzamanlı varyansı olarak;

$$\hat{\lambda}_i = 1/2(\hat{\sigma}_i^2 - \hat{s}_i^2) \quad (8)$$

eşitliği söz konusu olmaktadır. $\hat{s}_i^*$, ADF regresyonundan elde edilen birim kökün standart eşzamanlı varyansıdır ve $\tilde{s}_{NT}^{*2}$, eşzamanlı panel varyans tahmincisidir.

Pedroni ikinci kategoride ise dört adet panel varyans oranı istatistiği önermiştir. Bunlar şöyledir;

$$4. \text{ Panel } v \text{ istatistiği: } T^2 N^3 Z_{\hat{\rho}_{NT}} \equiv T^2 N^{3/2} \frac{1}{\left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{1li}^{-2} \hat{u}_{it-1}^2 \right)}$$

$$5. \text{ Panel } \rho \text{ istatistiği } T \sqrt{N} Z_{\hat{\rho}_{NT-1}} \equiv T \sqrt{N} \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{1li}^{-2} (\hat{u}_{it-1} \Delta \hat{u}_{it} - \hat{\lambda}_i)}{\left(\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{1li}^{-2} \hat{u}_{it-1}^2 \right)}$$

$$6. \text{ Panel } t \text{ istatistiği (parametrik değil) } Z_{tNT} \equiv \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{1li}^{-2} (\hat{u}_{it-1} \Delta \hat{u}_{it} - \hat{\lambda}_i)}{\sqrt{\left(\hat{\sigma}_{NT}^2 \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{1li}^{-2} \hat{u}_{it-1}^2 \right)}}$$

$$7. \text{ Panel } t \text{ istatistiği (parametrik) } Z_{tNT}^* \equiv \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{1li}^{-2} (\hat{u}_{it-1}^* \Delta \hat{u}_{it}^*)}{\sqrt{\left(\hat{\sigma}_{NT}^{*2} \sum_{i=1}^N \sum_{t=1}^T \hat{L}_{1li}^{-2} \hat{u}_{it-1}^{*2} \right)}}$$

$\hat{\Omega}_i$ farkı alınmış birim köklü serilerin vektörü için uzun dönem varyans kovaryans matrisinin tutarlı tahmincisidir $\Omega_i = \lim_{t \rightarrow \infty} \left[T^{-1} \left(\sum_{t=1}^T \Delta Z_{it} \right) \left(\sum_{t=1}^T \Delta Z_{it} \right)' \right]$.

$\hat{L}_i$, $\hat{\Omega}_i$ nin alt üçgensel Cholesky ayrıştırması olarak tanımlanmaktadır, böylece

$\hat{L}_{1li}^2 = \hat{\Omega}_{1li} - \hat{\Omega}_{2li} \hat{\Omega}_{22i}^{-1} \hat{\Omega}'_{2li}$ dir. Ayrıca,

$\hat{\sigma}_{NT}^2 = \sum_{i=1}^N \frac{\hat{\sigma}_i^2}{\hat{L}_{1li}^2}$ şeklindedir.

Pedroni testleri genel olarak şu aşamalardan geçmektedir;

- 1) $Y_{it} = \mu_i + \delta_i t + \beta_{1i} \Delta X_{1it} + \beta_{2i} \Delta X_{2it} + \dots + \beta_{Mi} \Delta X_{Mit} + u_{it}$ şeklinde kurulan panel eşbütünleşme regresyonu sabit, trend veya genel zaman gölge değişkenleri dahil edilip edilmeyeceği kararına göre düzenlenip tahmin edilmekte ve hata terimleri elde edilmektedir. ($\hat{\epsilon}_{it}$)
- 2) $\Delta Y_{it} = b_{1i} \Delta X_{1it} + b_{2i} \Delta X_{2it} + \dots + b_{Mi} \Delta X_{Mit} + \eta_{it}$ ise panel birinci fark regresyonu tahmin edilmekte ve hata terimleri elde edilmektedir. ($\hat{\eta}_{it}$)

- 3) Newey-West Tahmincisi gibi herhangi bir çekirdek tahmincisi kullanılarak $\hat{\eta}_{it}$ 'nin uzun dönem varyansı ($\hat{L}_{1it}$) hesaplanmaktadır.
- 4) Eşbütünleşme regresyonundan elde edilen $\hat{\mu}_{it}$ hata terimleri kullanarak, aşağıdaki seçeneklerden uygun form seçilip uygun entegrasyon tahmin edilmektedir:
- İkinci ve altıncı istatistikler dışında parametrik olmayan istatistikler için $\hat{u}_{it} = \hat{\eta}_{it-1} + \hat{e}_{it}$ tahmin edilmektedir. Aynı zamanda hata terimleri $\hat{e}_{it}$ uzun dönem varyansını $\hat{\sigma}_i^2$ elde etmek için kullanılmaktadır. $\hat{\lambda}_i = 1/2(\hat{\sigma}_i^2 - \hat{s}_i^2)$ eşitliği söz konusudur. (burada $\hat{s}_i^2$, $\hat{e}_{it}$ 'nin varyansını göstermektedir.)
  - Parametrik istatistikler söz konusu olduğunda yani ikinci ve altıncı istatistikler $\hat{u}_{it} = \hat{\eta}_{it-1} + \sum_{k=1}^{K_i} \hat{\gamma}_{ik} \Delta \hat{u}_{it-k} + \hat{e}_{it}^*$ tahmin edilmekte ve hata terimleri $\hat{u}_{it}^*$ 'nin varyansını $\hat{s}_i^{*2}$ elde etmek üzere kullanılmaktadır.

Grup istatistiklerinin hesaplanması için birinci ve üçüncü adımlar kullanılmalıdır. Bunun nedeni de $\hat{L}_{1it}$ 'nin bu istatistiklerde kullanılmamasıdır. Temel hipotezin reddi, yeterli sayıda birimin bireysel olarak ortalamasından uzaklaşan istatistiğe sahip olması olarak açıklanabilir. Panel veri modelleri söz konusu olduğunda “eşbütünleşme yoktur” biçiminde olan temel hipotezi sınamak için geliştirilmiş olan bu yedi birim kök bazlı testlerin asimptotik dağılımları ve kritik değerleri, Pedroni'nin (1999) makalesinde verilmiştir (Tatoğlu, 2013:238).

3.1.4. Kao Eşbütünleşme Testi

Kao (1999) eşbütünleşme testleri, Dickey Fuller (DF 1979) ve Augmented Dickey Fuller (Genelleştirilmiş Dickey Fuller-ADF 1984) testlerini temel alan testlerdir (Kao, 1999:8). Kao (1999) panel eşbütünleşme testi aşağıdaki şekilde modellenir;

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta X_{it} + e_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad t = 1, \dots, T \quad (9)$$

3.3 numaralı denklemde Y_{it} ve X_{it} serileri birim kök içeren panel serileri olarak tanımlanır ve e_{it} de burada hata terimini ifade eder. Kao (1999) eşbütünleşme testi için sıfır hipotezi ve alternatif hipotez şu şekildedir;

$$H_0 : \rho = 0$$

$$H_1 : \rho < 0$$

Otoregresif parametre (ρ) en küçük kareler yöntemi tahmincisi aşağıdaki şekildedir;

$$\hat{\rho} = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it} \hat{e}_{it-1}}{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{i,t-1}^2} \quad (10)$$

Otoregresif parametre bire eşit olduğu durumda ($\rho = 1$), t istatistiği aşağıdaki gibi olmaktadır;

$$t_{\rho} = \frac{(\hat{\rho} - 1) \sqrt{\sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T \hat{e}_{it-1}^2}}{S_e} \quad (11)$$

$$S_e^2 = \frac{1}{NT} \sum_{i=1}^N \sum_{t=2}^T (\hat{e}_{it} - \hat{\rho} \hat{e}_{it-1})^2 \quad (12)$$

Kao (1999) panel eşbütünleşme testinde, geliştirilmiş olan istatistiklerden DF_{ρ} ve DF_t testleri, hataların ve regresörlerin güçlü dışsallığına dayandırılırken DF_{ρ}^* ve DF_t^* istatistikleri, hataların ve regresörlerin arasındaki içsel ilişkiyi barındıran eşbütünleşme için geliştirilmiştir (Tatoğlu, 2013:234).

$$1. DF_{\rho} \text{ istatistiği: } DF_{\rho} = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho} - 1) + 3\sqrt{N}}{\sqrt{10.2}}$$

2. DF_t istatistiği: $DF_t = \sqrt{1.25}t_\rho + \sqrt{1.785N}$

3. DF_ρ^* istatistiği: $DF_\rho^* = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho} - 1) + \frac{3\sqrt{N}\hat{\sigma}_e^2}{\sqrt{3 + \frac{36\hat{\sigma}_e^4}{5\hat{\sigma}_{0e}^4}}}}{\sqrt{3 + \frac{36\hat{\sigma}_e^4}{5\hat{\sigma}_{0e}^4}}}$

4. DF_t^* istatistiği: $DF_t^* = \frac{t_\rho + \frac{\sqrt{6N}\hat{\sigma}_e}{2\hat{\sigma}_{0e}}}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_{0e}^2}{2\hat{\sigma}_e^2} + \frac{3\hat{\sigma}_e^2}{10\hat{\sigma}_{0e}^2}}}$

Hataların ve regresörlerin arasındaki içsel ilişkiyi barındıran eşbütünleşme için geliştirilen DF_ρ^* ve DF_t^* istatistiklerinde bulunan standart sapmanın karesi yani varyansı (σ_v^2 ve σ_{0v}^2) ise aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır (İnal, 2009: 56);

$$\hat{\sigma}_v^2 = \sum_u \hat{\sigma}_u - \sum_{u\varepsilon} \sum_\varepsilon \hat{\sigma}_\varepsilon^{-1} \quad (13)$$

$$\hat{\sigma}_{0v}^2 = \hat{\Omega}_u - \hat{\Omega}_{v\varepsilon} \hat{\Omega}_\varepsilon^{-1} \quad (14)$$

Kao (1999) regresyon denklemi aşağıdaki gibidir ve ADF test buradan tahmin edilmektedir;

$$\hat{e}_{it} = \rho \hat{e}_{it-1} + \sum_{i=1}^p \varphi_j \Delta \hat{e}_{it-j} + v_{itp} \quad (15)$$

15 numaralı regresyonda v_{itp} seri korelasyonsuz hata terimlerini ifade etmektedir. Bununla birlikte gecikme düzeyini gösteren p bu hata terimlerine (v_{itp}) göre belirlenmektedir (Kao, 1999: 9).“Eşbütünleşme yoktur” şeklinde kurulan sıfır hipotezi ADF grup test istatistiği aşağıdaki gibidir;

$$ADF = \frac{t_{ADF} + \frac{\sqrt{6N}\hat{\sigma}_v}{2\hat{\sigma}_{0v}}}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_{0v}^2}{2\hat{\sigma}_v^2} + \frac{3\hat{\sigma}_v^2}{10\hat{\sigma}_{0v}^2}}} \quad (16)$$

16 numaralı denklemdeki gecikme uzunluğunu belirten p , t istatistiğidir. ADF test istatistiği $N(0,1)$ sıfır ortalama ve 1 varyans değeriyle normal dağılıma yaklaşmaktadır.

3.1.5. Pedroni (2000) FMOLS ve Pedroni (2001) DOLS Panel Eşbütünleşme Yöntemleri

Panel veri analizi yönteminde birim kök testleri ve eşbütünleşme analizinden sonra var olan ilişkinin son olarak sapmasız katsayılarının tahmin edilmesi ve tahmincilerin tutarlılıklarının beklentilerimizle uyumluluğunun test edilmesi amacıyla Pedroni (2000 ve 2001) tarafından geliştirilmiş olan DOLS yöntemi ve FMOLS yöntemi kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle bu yöntemler eşbütünleşme testlerinden sonra uzun dönemli olası ilişkinin yönü ve büyüklüğünü tahmin etmek amacıyla kullanılır. Pedroni (2000) FMOLS yöntemi, standart sabit etkili tahminciler olan otokorelasyon, değişen varyans vb. sorunların neden olduğu sapmaları düzeltmektedir. Pedroni (2001) DOLS yöntemi ise burada da belirtildiği gibi modele dinamik faktörleri de eklemekte ve özellikle içsellik sorunlarının neden olduğu statik regresyondaki sapmaları gidermektedir (Mark ve Sul 2003:657). Pedroni (2000) FMOLS yöntemi, bireysel kesitler arasında ciddi ölçüde heterojenliğe serbestlik tanımakta olup, sabit terimin, hata teriminin ve bağımsız değişkenlerin farkları arasındaki olası korelasyonu dikkate almaktadır (Pedroni, 2000:117-118). Pedroni (2000) FMOLS yönteminin gücü ve performansı, Pedroni (2000) tarafından araştırılmıştır ve t istatistiğinin küçük örneklerdeki performansının Monte Carlo simülasyonları yardımıyla iyi olduğunu hesaplamıştır (Kök ve diğ., 2010:7-8).

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_i + \mu_{it} \quad (17)$$

$$x_{it} = x_{it-1} + e_{it} \quad (18)$$

Pedroni (2000) FMOLS yönteminin dayandığı regresyon yöntemi yukarıdaki 17 ve 18 numaralı denklemlerdeki gibidir. Modelde paneli oluşturan kesitler arasında bağımlılığın olmadığı varsayımı vardır. Denklemlerde y_{it} bağımlı ve x_{it} bağımsız değişkeni ifade etmektedir. 17 numaralı denklemdeki α_i sabit etkileri göstermektedir. 18’de hata terimleri durağan bir süreç olmasından dolayı, y_{it} birinci dereceden bütünleşik olduğu durumda y_{it} ve x_{it} ’nin arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu göstermektedir. β bu durumda tahmin edilmesi gereken uzun dönem eşbütünleşme vektörünü ifade etmektedir (Yardımcıoğlu, 2013:154). Eşbütünleşme vektörü bulunurken Pedroni (2000) FMOLS tahmincisiyle öncelikle 17’deki model tahmin edilmektedir. Daha sonra ise bütün yatay kesitlere ait olan Pedroni (2000) FMOLS tahmininden elde edilmiş olan eşbütünleşme katsayılarının ortalaması alınmış ve böylece panel için eşbütünleşme vektörü hesaplanmıştır.

DOLS yöntemiye Pedroni (2001) tarafından önerilmiştir. Regresyon modeli olarak aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \sum_{k=-K_i}^{K_i} \gamma_{ik} \Delta x_{it} + \mu_{it} \quad (19)$$

K_i ve $-K_i$ öncü ve gecikme sayılarını vermektedir. Paneldeki yatay kesitler arasında bağımlılık durumunun söz konusu olmadığı varsayımı altındaki modelde panel eşbütünleşme vektörü elde edilirken öncelikle 19’daki model bütün yatay kesitler için tahmin edilmelidir. DOLS yönteminde de FMOLS yönteminde olduğu gibi Newey-West yöntemi kullanılabilir (Yardımcıoğlu, 2013:154). İkinci aşamada bütün yatay kesitlere ait bu DOLS tahmininden elde edilen eşbütünleşme katsayılarının aritmetik ortalaması alınarak panel eşbütünleşme katsayısı şu şekilde hesaplanmaktadır;

$$\hat{\beta}_{GD}^* = N^{-1} \sum_{i=0}^N \beta^*_{D,i} \quad (20)$$

Her bir yatay kesit için DOLS yöntemiyle tahmin edilen eşbütünleşme katsayısını $\hat{\beta}_{GD}^*$ göstermektedir. DOLS tahmincilerine ait olan t-istatistikleri ise aşağıda gösterilen denklem yardımıyla hesaplanmaktadır (Pedroni 2001: 729);

$$t_{\hat{\beta}_D^*} = N^{-\frac{1}{2}} \sum_{i=1}^N t_{\hat{\beta}_{D,i}^*} \quad (21)$$

Her bir yatay kesit için DOLS tahmininden elde edilen eşbütünleşme katsayısına dair t-istatistiği $t_{\hat{\beta}_D^*}$ ile gösterilmektedir.

3.2. Çalışmanın Veri Seti ve Modeli

Çalışmanın amacı ekonomik özgürlüklerin ekonomik kalkınma ile olan ilişkisinin açıklanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda ekonomik özgürlük endeksi değerleri ile iktisadi kalkınma göstergesi olarak kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hâsıla (GDPPC) ekonometrik yöntemler kullanılarak karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırmanın daha sağlıklı ve gerçekçi bir sonuç ortaya koyabilmesi için analize 5 adet kontrol değişken dahil edilmiştir.

Kontrol değişkenler ülkelerin sağlık harcamalarının GDPPC'ya oranı, ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı, ülkelerin ileri teknoloji ihracatının sanayi ürünleri ihracatına oranı, ülkelerdeki toplam işgücü ve ülkelerdeki kırsal nüfusun miktarıdır. Çalışmada kullanılan kontrol değişkenler GDPPC'ye olan etkileri açısından önemli oldukları ve kalkınma anlamında etkili oldukları için analize dahil edilmişlerdir. Kısaca kontrol değişkenlerin bu anlamdaki etkileri şu şekildedir;

Sağlık harcamalarının kişi başına gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı bir ülkedeki sosyal refah artışını göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımların gayri safi yurtiçi hâsılaya oranı, ülkede ekonomik büyüme ve istihdam açısından önem taşımaktadır. İleri teknoloji ihracatı katma değeri yüksek ürünleri ve ülkeye yüksek gelir getiren ürünleri ifade etmektedir. Ülkedeki işgücü miktarı arttıkça üretim ve gelir artışı görülmektedir. Kırsal nüfus ise artış gösterdiğinde katma değeri nispeten daha az olan tarım ürünleri artışı

ve gelir kaybı görülmektedir. Bütün bu kontrol değişkenler GDPPC artışı veya azalışıyla doğrudan ilişkilidir. Bu değişkenlerdeki artış veya azalışların etkisi ekonomik özgürlüklerin etkisini gölgeleyebilmektedir. Bu nedenle hem kontrol değişkenlerle hem de onlar olmadan her ülke grubu için ikişer analiz yapılmıştır. Çalışma 1995-2013 yılları arasındaki 19 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu yolla GDPPC'daki değişimlerin ekonomik özgürlüklerden ne ölçüde etkilendiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Oluşturulan 4 ülke grubu için hem kontrol değişkenli hem de kontrol değişkensiz olmak üzere, 8 analiz yapılmıştır. Çalışmada öncelikle ülkelerin özgürlük endekslerinin, kontrol değişkenlerin ve GDPPC değişkenlerinin yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmıştır. Ayrıca büyük verilerin analizine başlamadan önce analize uygun hale getirilmeleri amacıyla logaritmaları alınmıştır.

Ülke sınıflandırmaları yapılırken, IMF'nin ülkelere dair sınıflandırması baz alınmıştır (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/pdf/text.pdf>).

Çalışmada kullanılan kontrol değişkenler ve bağımlı değişken olan GDPPC verileri WB'nin veri bankasından elde edilmiştir. Bağımlı değişken olan GDPPC reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla üzerinden ve 2010 yılı fiyatları baz alınarak WB tarafından hesaplanmıştır. Veri setine <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD> adresinden ulaşılmıştır.

Çalışmada kullanılan verilerin kısaltma ve açıklamaları tablo 9'da gösterilmiştir;
Analiz için kullanılan tanımlar;

Tablo 9: Değişkenler ve Açıklamaları

GDPPC:	Kişi Başına Düşen Reel Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
EFI:	Ekonomik Özgürlük Endeksi
FDI/GDP:	Doğrudan Yabancı Yatırımlar/GDP
HE/GDP:	Sağlık Harcamalarının/GSYİH
HTE/MX:	İleri Teknoloji İhracatı/Sanayi Ürünleri İhracatı
LF:	İşgücü
RP:	Kırsal Nüfus

Çalışmada kullanılan her bir değişkenin elde edildiği adresler aşağıda verilmiştir;

FDI/GDP: <http://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS>

HE/GDP: <http://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.TOTL.ZS>

HTE/MX: <http://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>

LF: <http://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN>

RP: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL>

Bu çalışmada ülkelere dair özgürlük endeksi verileri (ekonomik özgürlük konusunda pek çok çalışmada kullanılan ve bu alandaki en geçerli veri tabanlarından olan) The Heritage Foundation'ın veri tabanından elde edilmiştir (ilgili verilere ulaşmak için <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year> adresi kullanılmıştır).

Çalışmada incelenen ülkelerin hem birlikte hem de ülke gruplarına ayrılmasının nedeni ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin farklılığının da baz alınarak analize tabi tutulmalarının hedeflenmesidir. Bu şekilde ekonomik özgürlüklerin etkisinin, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık gösterip göstermediğinin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda ülkeler gelişmişlik seviyelerine göre 4 üç farklı grup olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte analize katılan ülkeler birlikte tüm ülkelerin de dahil edildiği ayrı bir grup ile de analize dahil edilmiştir. Bu şekilde hem gelişmişlik seviyelerine göre ekonomik özgürlüklerin etkilerini görmenin mümkün olması hem de bütün ülkelerin dahil edildiği “Tüm Ülkeler” grubu ile genel olarak ekonomik özgürlüklerin kalkınma göstergesi olan GDPPC'ye etkisinin tahmin edilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma toplam 62 ülkeyi kapsamıştır. Çalışmaya 27 Gelişmiş Ülke, 25 Gelişmekte Olan Ülke ve 10 Azgelişmiş Ülke katılmıştır. Ülke grupları oluşturulurken ülkelere ait verilerin ulaşılabilirliği göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmaya katılan ülke grupları gelişmişlik seviyelerine göre ayrılarak ve tüm ülkeler olarak ayrı bir grup olacak şekilde aşağıda gösterilmiştir.

Analize Katılan Ülkeler;

Ülke Grupları	Ülke Sayısı	Ülke Adları
Tüm Ülkeler	62	Avustralya, Avusturya, Kanada, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Norveç, Portekiz, Slovakya, Güney Kore, İspanya İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Kosta Rika, Hırvatistan, Mısır, Macaristan, Endonezya, Hindistan, Malezya, Meksika, Moldova, Pakistan, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Ukrayna, Uruguay, Venezüella, Bangladeş, Etiyopya, Malavi, Mali, Mozambik, Nijer, Senegal, Madagaskar, Uganda, Zambiya
GÜ'ler	27	Avustralya, Avusturya, Kanada, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Norveç, Portekiz, Slovakya, Güney Kore, İspanya İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri
GOÜ'ler	25	Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Kosta Rika, Hırvatistan, Mısır, Macaristan, Endonezya, Hindistan, Malezya, Meksika, Moldova, Pakistan, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Güney Afrika, Tayland, Türkiye, Ukrayna, Uruguay, Venezüella
AGÜ'ler	10	Bangladeş, Etiyopya, Malavi, Mali, Mozambik, Nijer, Senegal, Madagaskar, Uganda, Zambiya

Çalışmada E-Views 8 paket programı ve Gauss 10 paket programları kullanılmıştır. Gauss programlama modülünde sabitli ile sabitli ve trendli olmak üzere iki model

bulduğundan bu iki model üzerinden çalışılmıştır. Serilerde trend söz konusu olduğundan analizde sabitli ve trendli model ile sabitli model çelişkili sonuçlar verdiğinde sabitli ve trendli model dikkate alınmıştır.

Çalışmada öncelikle ekonomik özgürlük endeksi ile kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hâsıla arasındaki uzun dönem ilişkisini sınamak amacıyla aşağıdaki baz model (kontrol değişkensiz model) oluşturulmuştur. Bununla birlikte ekonomik kalkınmanın bir göstergesi olan kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hâsıla değişkenini etkilediği düşünülen FDI/GDP, HE/GDP, HTE/MX, LF, RP değişkenleri de modele kontrol değişkeni olarak ilave edilmiş ve ikinci bir model oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan modeller şu şekildedir;

$$LGDPPC_{it} = \alpha_i + \beta EFI_{it} + \varepsilon_{it} \quad (22)$$

(Kontrol Değişkensiz Model)

$$LGDPPC_{it} = \alpha_i + \beta_1 EFI_{it} + \beta_2 FDI/GDP_{it} + \beta_3 HE/GDP_{it} + \beta_4 HTE/MX_{it} + \beta_5 LLF_{it} + \beta_6 LRP_{it} + u_{it} \quad (23)$$

(Kontrol Değişkenli Model)

Çalışmada kullanılan bu modeller yardımıyla her ülke grubu (i) için, hem Pedroni (1999) hem de Kao (1999) panel eşbütünleşme testleri ile uzun dönem ilişkinin varlığı sınanmıştır. Dört ülke grubu için kontrol değişkenli ve kontrol değişkensiz olmak üzere toplam 8 ayrı model tahmin edilmiştir. Ayrıca Pedroni (1999) ve Kao (1999) panel eşbütünleşme testleri sonucunda söz konusu değişkenler arasında uzun dönem ilişki olduğu tespit edilen ülke grupları için, uzun dönemli ilişkinin yönü ve büyüklüğü Pedroni (2000) Tam Uyarlanmış En Küçük Kareler (FMOLS) ve Pedroni (2001) Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemleriyle ortaya konulmuştur.

3.3. Panel Veri Analizi Sonuçları

3.3.1. Yatay Kesit Bağımlılık ve Birim Kök Testi Sonuçları

Tablo 10: Tüm Ülkeler Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Sabitli					
Seriler	cd LM2	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM2	p-değeri
LGDP	40.2173	0.0000	Δ LGDP	43.3969	0.0000
EFI	15.0921	0.0000	Δ EFI	14.7368	0.0000
FDI/GDP	8.4161	0.0000	Δ FDI/GDP	9.9735	0.0000
HE/GDP	13.1551	0.0000	Δ HE/GDP	11.9976	0.0000
HTE/MX	20.2785	0.0000	Δ HTE/MX	21.6173	0.0000
LLF	11.4524	0.0000	Δ LLF	12.9647	0.0000
LRP	25.4543	0.0000	Δ LRP	7.9020	0.0000
Sabitli ve trendli					
Seriler	cd LM2	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM2	p-değeri
LGDP	32.6931	0.0000	Δ LGDP	52.1883	0.0000
EFI	18.0216	0.0000	Δ EFI	16.2639	0.0000
FDI/GDP	11.8877	0.0000	Δ FDI/GDP	12.8431	0.0000
HE/GDP	17.7992	0.0000	Δ HE/GDP	14.9062	0.0000
HTE/MX	21.5866	0.0000	Δ HTE/MX	26.0700	0.0000
LLF	14.8382	0.0000	Δ LLF	18.1047	0.0000
LRP	22.7685	0.0000	Δ LRP	11.6945	0.0000

N=62, T=19

Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına bakıldığında, tüm ülkeler ile oluşturulan panel için her iki modelde de tüm değişkenlerin hem düzeylerinde hem de farklarında %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmektedir. Bu durum 1980 sonrası Neoliberal ya da bir başka ifadeyle Neo-Klasik kökenli ekonomi politikaları sonuçlarıyla iktisadi olarak tutarlılık göstermektedir. 1980’li yıllardan günümüze küreselleşme süreci dünya üzerindeki pek çok ülkenin etkileşimini arttırmıştır. Coğrafi bakımdan yakın ülkelerin çeşitli iktisadi entegrasyonlar içinde yer almalarının yanı sıra, bu birliklerin birbirleriyle yaptıkları ekonomik işbirliği anlaşmaları veya ülkelerin coğrafi uzaklıktan bağımsız olarak birbirleriyle olan ticari ya da finansal ilişkilerinin gelişmesi sonucu ülkeler arasında etkileşim artmıştır. Bu durum bir ülkedeki olumlu ya da olumsuz herhangi bir gelişmeden diğerinin de etkilenmesine olanak tanımıştır. Söz konusu iktisadi birlikler vasıtasıyla bu etki, tekil olarak bir ülkeyi değil zaman zaman ülke gruplarını da etkilemiştir. Bir ülkede artan GDPPC başka bir ülkenin ileri teknoloji ihracatını

arttırabilmektedir. Ya da bir ülkedeki sermaye fazlası bir başka ülkeye doğrudan yabancı sermaye yatırımı olarak yansımaktadır. Bu durum ülkelerdeki ücret düzeylerini dolayısıyla kırdan kente göç ve kırsal nüfusu da etkilemektedir. Dolayısıyla ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığının özellikle 1980 sonrası dönemde dikkate alınması elde edilecek bulguların gerçeğe daha yakın olmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada da yatay kesit bağımlılığı iktisadi gerçeklikle tutarlı bulunmuştur.

Tablo 11: Tüm Ülkeler İçin CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Sabitli		<i>H₀: Panel birim kök içerir</i>	
		<i>H_A: Panel durağandır</i>	
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDPPC	-2.2798**	Δ LGDPPC	-2.6339***
LEFİ	-1.8410	Δ EFİ	-2.3927***
LFDİ	-2.0588	Δ FDİ/GDP	-2.8494***
HE/GDP	-1.9972	Δ HE/GDP	-2.6880***
HTE/MX	-2.1854*	Δ HTE/MX	-2.6079***
LLF	-1.7157	Δ LLF	-2.2514**
LRP	-0.6706	Δ LRP	-2.3857***
Kritik değerler; N=62 T=19			
%10; -2.11, %5; -2.20, %1; -2.36			
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seilmiştir.			
Sabitli ve trendli			
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDPPC	-2.0675	Δ LGDPPC	-2.9350***
EFİ	-1.9838	Δ EFİ	-2.9006***
FDİ/GDP	-2.1391	Δ FDİ/GDP	-2.8833***
HE/GDP	-1.8798	Δ HE/GDP	-2.9385***
HTE/MX	-2.2996	Δ HTE/MX	-2.9257***
LLF	-1.8565	Δ LLF	-2.6500*
LRP	-1.9436	Δ LRP	-2.7591**
Kritik değerler; N=62 T=19			
%10; -2.62, %5; -2.70, %1; -2.85			
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seilmiştir.			

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel birim kök testi Pesaran (2006), kesit açısından genelleştirilmiş ADF testi (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller), Sabitli ve Sabitli ve trendli model için tüm ülkeler ile oluşturulan panele uygulanmıştır. Aşağıdaki tablolarda her bir panel için hesaplanan CIPS (CADF) istatistikleri ve Pesaran (2006) hesaplanan kritik değerleri karşılaştırıldığında, LGDPPC ve HTE/MX dışındaki tüm değişkenlerin Sabitli model için birim köke sahip olduğu anlaşılmaktadır. LGDPPC

değişkeninin ise %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu, HTE/MX değişkeninin ise %10 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Sabitli model için serilerin farkları alındığında LLF değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. LLF değişkeni ise %5 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağandır. Sabitli ve trendli model için ise tüm değişkenlerin düzeylerinde birim köke sahip olduğu, farklarında ise LLF değişkeni dışındaki değişkenler için %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. LLF değişkeni ise %10 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan olarak belirlenmiştir.

Tablo 12: GÜ'ler İçin Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Sabitli					
Seriler	cd LM2	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM2	p-değeri
LGDPCC	37.8391	0.0000	Δ LGDPCC	36.0942	0.0000
EFI	6.6237	0.0000	Δ EFI	8.8119	0.0000
FDI/GDP	4.3786	0.0000	Δ FDI/GDP	6.2110	0.0000
HE/GDP	5.8913	0.0000	Δ HE/GDP	6.9698	0.0000
HTE/MX	7.8336	0.0000	Δ HTE/MX	8.5068	0.0000
LLF	3.6692	0.0000	Δ LLF	5.3360	0.0000
LRP	14.1179	0.0000	Δ LRP	10.4001	0.0000
Sabitli ve trendli					
Seriler	cd LM2	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM2	p-değeri
LGDPCC	25.5437	0.0000	Δ LGDPCC	45.0578	0.0000
EFI	9.5338	0.0000	Δ EFI	8.8287	0.0000
FDI/GDP	5.7162	0.0000	Δ FDI/GDP	9.2540	0.0000
HE/GDP	8.6663	0.0000	Δ HE/GDP	9.3751	0.0000
HTE/MX	9.3356	0.0000	Δ HTE/MX	11.0454	0.0000
LLF	5.0403	0.0000	Δ LLF	8.1771	0.0000
LRP	11.6828	0.0000	Δ LRP	12.7932	0.0000
N=27, T=19					

Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına bakıldığında GÜ'ler ile oluşturulan panel için tüm değişkenlerin her iki modelde de hem düzeylerinde hem de birinci farklarında %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmektedir. Bu durum özellikle GÜ'lerin (GÜ) iktisadi entegrasyona daha çok gitmesi ile açıklık kazanabilir. Avrupa Birliği (AB), Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) vb. birlikler ve anlaşmalar yoluyla GÜ'ler bugün dünyanın en fazla entegre ekonomileridir. Bu durum da birbirleriyle olan ekonomik ilişki gücünü arttırmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının olması bu nedenle iktisadi olarak da oldukça anlamlı ve tutarlı bir sonuçtur.

Tablo 13: GÜ'ler için CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Sabitli		H_0 : Panel birim kök içerir H_A : Panel durağandır	
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDPCC	-1.9033	Δ LGDPCC	-2.9570***
EFI	-1.9875	Δ EFI	-2.5319***
FDI/GDP	-1.9314	Δ FDI/GDP	-3.3005***
HE/GDP	-1.8832	Δ HE/GDP	-2.4579***
HTE/MX	-1.9700	Δ HTE/MX	-2.5368***
LLF	-1.7205	Δ LLF	-2.6649***
LRP	-1.4114	Δ LRP	-2.1661*

Kritik değerler: N=27 T=19
%10; -2.10, %5; -2.21, %1; -2.40
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Sabitli ve trendli			
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDPCC	-2.1981	Δ LGDPCC	-3.2065***
EFI	-2.3421	Δ EFI	-3.0320***
FDI/GDP	-2.0594	Δ FDI/GDP	-3.5204***
HE/GDP	-1.6569	Δ HE/GDP	-2.7266**
HTE/MX	-2.3997	Δ HTE/MX	-2.6854**
LLF	-2.0476	Δ LLF	-2.7180**
LRP	-1.5261	Δ LRP	-2.6764**

Kritik değerler; N=25 T=19
%10; -2.58, %5; -2.67, %1; -2.83
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel birim kök testi Pesaran (2006) kesit açısından genelleştirilmiş ADF testi (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller), Sabitli ve Sabitli ve trendli model için GÜ'ler ile oluşturulan panele uygulanmıştır. Yukarıdaki tablolarda her bir panel için hesaplanan CIPS (CADF) istatistikleri ve Pesaran (2006) hesaplanan kritik değerleri karşılaştırıldığında, GÜ'ler ile oluşturulan paneldeki tüm değişkenlerin (LRP hariç) Sabitli model için %1 anlamlılık seviyesinde I(1) olduğu sonucu çıkmaktadır. LRP değişkeni ise %10 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan olarak belirlenmiştir. Sabitli ve trendli model için ise tüm değişkenlerin düzeylerinde birim köke sahip olduğu, farklarında ise FDI/GDP, EFI ve LGDPCC değişkenlerinin %1 anlamlılık düzeyinde diğer değişkenlerin ise %5 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 14: GOÜ'ler için Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Sabitli					
Seriler	cd LM2	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM2	p-değeri
LGDPPC	9.2387	0.0000	Δ LGDPPC	7.6854	0.0000
EFI	5.4958	0.0000	Δ EFI	7.4728	0.0000
FDI/GDP	11.5468	0.0000	Δ FDI/GDP	5.9623	0.0000
HE/GDP	3.9684	0.0000	Δ HE/GDP	4.9529	0.0000
HTE/MX	10.0256	0.0000	Δ HTE/MX	8.4904	0.0000
LLF	5.1340	0.0000	Δ LLF	7.8784	0.0000
LRP	12.4648	0.0000	Δ LRP	14.0329	0.0000
Sabitli ve trendli					
Seriler	cd LM2	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM2	p-değeri
LGDPPC	10.6741	0.0000	Δ LGDPPC	10.7604	0.0000
EFI	3.9178	0.0000	Δ EFI	5.8477	0.0000
FDI/GDP	11.7310	0.0000	Δ FDI/GDP	4.6009	0.0000
HE/GDP	7.2680	0.0000	Δ HE/GDP	5.0524	0.0000
HTE/MX	10.6598	0.0000	Δ HTE/MX	9.5613	0.0000
LLF	4.2593	0.0000	Δ LLF	6.6410	0.0000
LRP	14.0873	0.0000	Δ LRP	17.4258	0.0000
N=25, T=19					

Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına bakıldığında GOÜ'ler ile oluşturulan panel için her iki modelde de tüm değişkenlerin hem düzeylerinde hem de farklarında %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmektedir. Bu sonuç da 1980 sonrası etkin olan küreselleşme sonucunda GOÜ'lerin de birbirleriyle etkileşimleri artmıştır. Ayrıca GÜ'ler ile olan ilişkileri de WTO, IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşların da etkisiyle benzer şekilde gelişmiştir. Bu bağlamda GÜ'ler gibi uluslararası piyasalar için hem ticari hem finansal açıdan serbestleşme ve dolayısıyla da uluslararası etkileşime açık hale gelmişlerdir. Bu nedenle iktisadi olarak da ülkeler arası ilişkilerin yoğunlaşması sonucu yatay kesit bağımlılığı sonucu tutarlıdır.

Tablo 15: GOÜ'ler için CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Sabitli		H_0 : Panel birim kök içerir H_A : Panel durağandır	
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDPCC	-2.0832	Δ LGDPCC	-2.6201***
EFI	-1.7434	Δ EFI	-2.8879***
FDI/GDP	-1.8172	Δ FDI/GDP	-2.5859***
HE/GDP	-1.7668	Δ HE/GDP	-2.8381***
HTE/MX	-2.1183*	Δ HTE/MX	-2.5715***
LLF	-1.5665	Δ LLF	-2.4622***
LRP	-1.2150	Δ LRP	-10.332***

Kritik değerler: N=25 T=19
%10; -2.10, %5; -2.21, %1; -2.40
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seilmiştir.

Sabitli ve trendli			
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDPCC	-2.2384	Δ LGDPCC	-2.8571***
EFI	-1.8533	Δ EFI	-2.8318***
FDI/GDP	-1.6896	Δ FDI/GDP	-2.9438***
HE/GDP	-1.7094	Δ HE/GDP	-2.9544***
HTE/MX	-2.1503	Δ HTE/MX	-2.8890***
LLF	-1.4233	Δ LLF	-2.8509***
LRP	-1.6392	Δ LRP	-2.6756**

Kritik değerler; N=25 T=19
%10; -2.58, %5; -2.67, %1; -2.83
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seilmiştir.

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan panel birim kök testi Pesaran (2006) kesit açısından geliştirilmiş ADF testi (Cross Sectionally Augmented Dickey Fuller), Sabitli ve Sabitli ve trendli model için GOÜ'ler ile oluşturulan panele uygulanmıştır. Aşağıdaki tablolarda her bir panel için hesaplanan CIPS (CADF) istatistikleri ve Pesaran (2006) hesaplanan kritik değerleri karşılaştırıldığında GOÜ'ler ile oluşturulan paneldeki tüm değişkenlerin Sabitli model için %1 anlamlılık seviyesinde I(1) olduğu sonucu çıkartılmaktadır. Sadece HTE/MX değişkeninin %10 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Sabitli ve trendli model için ise tüm değişkenlerin düzeylerinde birim köke sahip olduğu, farklarında ise LRP değişkeni dışındaki değişkenler için %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. LRP değişkeni ise %10 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan olarak belirlenmiştir.

Tablo 16: AGÜ'ler için Yatay Kesit Bağımlılık Testi Sonuçları

Sabitli					
Seriler	cd LM1	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM1	p-değeri
LGDPPC	66.8388	0.0189	Δ LGDPPC	75.6037	0.0029
EFI	99.2634	0.0000	Δ EFI	105.7136	0.0005
FDI/GDP	61.4553	0.0518	Δ FDI/GDP	83.4131	0.0004
HE/GDP	100.6167	0.0000	Δ HE/GDP	104.1176	0.0000
HTE/MX	75.0437	0.0033	Δ HTE/MX	80.5571	0.0009
LLF	75.7793	0.0028	Δ LLF	59.6638	0.0704
LRP	69.2284	0.0116	Δ LRP	59.6708	0.0704
Sabitli ve trendli					
Seriler	cd LM1	p-değeri	Seriler (Fark)	cd LM1	p-değeri
LGDPPC	80.2374	0.0010	Δ LGDPPC	80.9338	0.0008
EFI	106.1786	0.0000	Δ EFI	110.2983	0.0000
FDI/GDP	61.7818	0.0489	Δ FDI/GDP	85.9572	0.0002
HE/GDP	107.8867	0.0000	Δ HE/GDP	98.0052	0.0000
HTE/MX	87.6119	0.0001	Δ HTE/MX	80.9064	0.0008
LLF	85.1720	0.0003	Δ LLF	63.3436	0.0369
LRP	90.3479	0.0001	Δ LRP	115.3121	0.0000

N=10, T=19

Yatay kesit bağımlılığı testi sonuçlarına bakıldığında AGÜ'ler ile oluşturulan panel için Sabitli modelde LGDPPC, FDI/GDP ve LRP değişkenleri dışında tüm değişkenlerin düzeylerinde %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmektedir. LGDPPC ve LRP değişkenlerinde ise %5 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı vardır, FDI/GDP değişkeninde ise %10 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı vardır. Sabitli model için serilerin farkında LLF ve LRP değişkenlerinde %10 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı varken, diğer değişkenlerin tümünde %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı vardır. Sabitli ve trendli model için serilerin düzey değerlerinde test sonuçlarına bakıldığında FDI/GDP değişkeninde yatay kesit bağımlılığı %5 anlamlılık düzeyinde, diğer değişkenlerde ise %1 anlamlılık düzeyinde vardır. Serilerin farkında ise LLF değişkeninde %5 anlamlılık düzeyinde, diğer değişkenlerde ise %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığı vardır. AGÜ'ler arasında iktisadi entegrasyonlar görünmekle birlikte bu entegrasyonlar GÜ ve GOÜ'ler kadar güçlü değildir. Ancak bu ülkeler de 1980'li yıllardan sonraki küreselleşme sürecinden etkilenmişlerdir. Uluslararası finans için gelişmiş piyasaları olmamakla birlikte uluslararası ticaretten etkilenmişlerdir. Üstelik AGÜ'ler de WTO, IMF ve DB gibi uluslararası

kuruluşların çoğunluğuna tabidir. Bu açıdan AGÜ'ler için yatay kesit bağımlılığının olması sonucu iktisadi olarak da tutarlıdır.

Tablo 17: AGÜ'ler İçin CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Sabitli		H_0 : Panel birim kök içerir	
		H_A : Panel durağandır	
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDP	-2.0159	Δ LGDP	-4.5027***
EFI	-2.1708	Δ EFI	-2.6179***
FDI/GDP	-2.4696**	Δ FDI/GDP	-3.2052***
HE/GDP	-1.9057	Δ HE/GDP	-3.3754***
HTE/MX	-1.9695	Δ HTE/MX	-3.3283***
LLF	-1.8742	Δ LLF	-3.3066***
LRP	-1.6697	Δ LRP	-2.7937***
Kritik değerler; N=10 T=19			
%10; -2.21, %5; -2.34, %1; -2.60			
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seilmiştir.			
Sabitli ve trendli			
Seriler	CIPS-Stat	Seriler (Fark)	CIPS-Stat
LGDP	-2.6090	Δ LGDP	-3.7321***
EFI	-1.8667	Δ EFI	-3.1882***
FDI/GDP	-2.6662	Δ FDI/GDP	-3.1188**
HE/GDP	-1.7991	Δ HE/GDP	-3.5526***
HTE/MX	-2.5700	Δ HTE/MX	-3.5030***
LLF	-2.0118	Δ LLF	-3.4117***
LRP	-3.1165**	Δ LRP	-3.3044***
Kritik değerler; N=10 T=19			
%10; -2.74, %5; -2.88, %1; -3.15			
Gecikme değerleri Schwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir.			

Yukarıdaki tablolarda her bir panel için hesaplanan CIPS (CADF) istatistikleri ve Pesaran (2006) hesaplanan kritik değerleri karşılaştırıldığında AGÜ'ler ile oluşturulan paneldeki FDI/GDP değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin Sabitli model için birim köke sahip olduğu anlaşılmaktadır. FDI/GDP değişkeninin ise %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Sabitli model için serilerin farkları alındığında tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Sabitli ve trendli model için bakıldığında LRP dışındaki tüm değişkenlerin birim köke sahip olduğu anlaşılmaktadır. LRP değişkeninin ise %5 anlamlılık seviyesinde düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Sabitli ve trendli model için serilerin farkları alındığında FDI/GDP dışındaki tüm değişkenlerin %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir.

FDI/GDP değişkeninin ise %5 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan olduğu görülmektedir.

3.3.2. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

3.3.2.1. Kontrol Değişkenli Model için Eşbütünleşme Sonuçları

Tablo 18: Tüm Ülkeler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>		
	İstatistiği	P-değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	P-değeri
Panel v	-1.9747	0.9759	-4.641169	1.0000
Panel rho	9.4081	1.0000	10.36509	1.0000
Panel PP	-2.0210	0.0216	-4.763663	0.0000
Panel ADF	-3.0757	0.0010	-4.898061	0.0000
Group rho	12.9079	1.0000		
Group PP	-12.9133	0.0000		
Group ADF	-6.8708	0.0000		
Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				
Kao Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>		
	t-İstatistiği	P-değeri		
ADF	-3.0471	0.0012		
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				

Pedroni (1999) Panel eşbütünleşme testi sonucuna göre, Panel v ve Panel rho istatistikleri ve ağırlıklandırılmış Panel v ve Panel rho istatistikleri ile birlikte grup rho istatistiği değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur boş hipotezi kabul edilmiştir. Panel ADF istatistiği ve Panel PP, Panel ADF ağırlıklandırılmış istatistikleri ile birlikte Grup PP ve Grup ADF istatistikleri değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur boş hipotezini %1 anlamlılık seviyesinde, Panel PP istatistiği ise %5 anlamlılık seviyesinde red etmiş, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu ortaya koymuştur. Kao (1999) panel eşbütünleşme testine göre % 1 anlamlılık düzeyinde temel hipotez (seriler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilmiş ve değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik

olduğu tespit edilmiştir. İki testin sonucuna göre uzun dönemde LGDPPC değişkeni ile FDI/GDP, HTE/MX, LLF, LRP, HE/GDP ve EFI değişkenleri arasında eşbütünlüşme olduğu sonucu ortaya çıkartılmıştır.

Tablo 19: GÜ'ler İçin Panel Eşbütünlüşme Testi Sonuçları

Pedroni Test			<i>H₀: Eşbütünlüşme yoktur</i>	
	İstatistiği	P-değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	P-değeri
Panel v	0.1450	0.4423	-2.798887	0.9974
Panel rho	7.2775	1.0000	7.751979	1.0000
Panel PP	0.3602	0.6407	-1.538632	0.0619
Panel ADF	-2.4195	0.0078	-3.991272	0.0000
Group rho	9.1514	1.0000		
Group PP	-5.8581	0.0000		
Group ADF	-4.7296	0.0000		
Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				
Kao Test			<i>H₀: Eşbütünlüşme yoktur</i>	
	t-İstatistiği	P-değeri		
ADF	-3.64	0.0001		
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				

Pedroni (1999) panel eşbütünlüşme testi sonucuna göre Panel v, Panel rho, Panel PP, ağırlıklandırılmış Panel v, ağırlıklandırılmış Panel rho ve Group rho istatistikleri (değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini kabul etmiştir. Panel ADF, Grup PP, Grup ADF ve ağırlıklandırılmış Panel ADF istatistikleri (değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini %1 anlamlılık seviyesinde, ağırlıklandırılmış Panel PP istatistiği ise %10 anlamlılık seviyesinde red etmiş, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin var olduğunu tespit etmiştir. Kao (1999) panel eşbütünlüşme testine göre % 1 anlamlılık düzeyinde temel hipotez (seriler arasında eşbütünlüşme yoktur) reddedilmiş ve değişkenlerin uzun dönemde eşbütünlüşük olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Pedroni (1999) panel eşbütünlüşme sonucuna göre bir eşbütünlüşme ilişkisi olmadığı kabul edilebilir. Seriler trend içerdiği için ve Pedroni (1999) panel eşbütünlüşme testi sabitli ve trendli modeli de baz aldığı için Pedroni (1999) panel

eşbütünleşme testi ve Kao (1999) panel eşbütünleşme testleri arasında çelişki olması durumunda Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testini dikkate alınmıştır. Ancak burada Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testinin sıfır hipotezini kabul etme gücü ile reddetme gücü arasında büyük bir fark olmadığından, iki test birlikte dikkate alınmıştır. İki testin sonucuna göre de uzun dönemde LGDPPC değişkeni ile FDI/GDP, HTE/MX, LLF, LRP, HE/GDP ve EFI değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 20: GOÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni Test	<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>			
	İstatistiği	P-değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	P-değeri
Panel v	-0.7284	0.7668	-2.969136	0.9985
Panel rho	5.6583	1.0000	6.286863	1.0000
Panel PP	-2.4560	0.0070	-2.593055	0.0048
Panel ADF	-2.5317	0.0057	-2.467370	0.0068
Group rho	8.0623	1.0000		
Group PP	-8.6682	0.0000		
Group ADF	-4.1027	0.0000		
Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				
Kao Test	<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>			
	t-İstatistiği	P-değeri		
ADF	-4.0637	0.0002		
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				

Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi sonucuna göre Panel v ve panel rho istatistikleri ve ağırlıklandırılmış panel v ve panel rho istatistikleri ile birlikte grup rho istatistiği (değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini kabul etmiştir. Panel PP, panel ADF istatistikleri ve panel PP, panel ADF ağırlıklandırılmış istatistikleri ile birlikte grup PP ve grup ADF istatistikleri (değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini %1 anlamlılık seviyesinde red etmiş, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu tespit etmiştir. Kao (1999) panel eşbütünleşme testine göre % 1 anlamlılık düzeyinde temel hipotez (seriler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilmiş ve değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. İki testin

sonucuna göre de uzun dönemde LGDPPC değişkeni ile FDI/GDP, HTE/MX, LLF, LRP, HE/GDP ve EFI değişkenleri arasında eşbütünleşme olduğu sonucu çıkartılmıştır.

Tablo 21: AGÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Pedroni Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>		
	İstatistiği	P-değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	P-değeri
Panel v	-1.2631	0.8967	-0.1957	0.5776
Panel rho	2.8289	0.9977	2.6859	0.9964
Panel PP	0.2650	0.6045	-0.9524	0.1704
Panel ADF	0.1786	0.5709	-1.1756	0.1199
Group rho	3.6372	0.9999		
Group PP	-2.9389	0.0016		
Group ADF	-2.4672	0.0068		
Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				
Kao Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>		
	t-İstatistiği	P-değeri		
ADF	-2.5310	0.0057		
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				

Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi sonucuna göre, Grup PP ve Grup ADF istatistikleri (değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini %1 anlamlılık seviyesinde red etmiş ancak Panel v, Panel rho, Panel PP, Panel ADF, ağırlıklandırılmış Panel v, ağırlıklandırılmış Panel rho, ağırlıklandırılmış Panel PP ve ağırlıklandırılmış Panel ADF istatistikleri sıfır hipotezini kabul etmiş ve bir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Kao (1999) panel eşbütünleşme testine göre % 1 anlamlılık düzeyinde temel hipotez (seriler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilmiş ve değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğunu tespit etmiştir.

Eşbütünleşme testleri açısından bir çelişki söz konusudur. Seriler arasında hem sabit hem de trend olması nedeniyle böyle bir çelişki durumunda Pedroni (1999) panel

eşbütünleşme testi dikkate alınacaktır. Üstelik Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi güçlü bir şekilde sıfır hipotezini kabul etmiş ve seriler arasında güçlü bir şekilde eşbütünleşme olmadığı sonucuna ulaşmıştır. İki eşbütünleşme testi sonucu birlikte değerlendirildiğinde seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna varılmıştır.

3.3.3.2. Kontrol Değişkensiz Model için Eşbütünleşme Sonuçları

Analize konu olan tüm ülkeler için; Pedroni (1999) Panel eşbütünleşme testi sonucuna göre, Panel rho ve Panel PP istatistikleri ve ağırlıklandırılmış Panel rho ve Panel PP istatistikleri ile birlikte Grup rho ve Grup PP istatistiklerinin değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını göstermektedir. Ağırlıklandırılmış Panel v istatistiğine göre ise boş hipotez %5 anlamlılık düzeyinde red edilmiştir. %95 güven düzeyinde değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi vardır. Panel ADF, ağırlıklandırılmış panel ADF ve grup ADF test istatistikleri, (değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini %1 anlamlılık düzeyinde red etmiştir.

Kao (1999) Panel Eşbütünleşme testine göre ise % 5 anlamlılık düzeyinde temel hipotez (seriler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilmiş ve değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 22: Tüm Ülkeler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Baz Model)

Pedroni Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>		
	İstatistiği	P-değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	P-değeri
Panel v	1.4948	0.0675	2.113378	0.0173
Panel rho	3.8562	0.9999	3.787987	0.9999
Panel PP	1.0058	0.8428	0.867912	0.8073
Panel ADF	-2.4120	0.0079	-2.705821	0.0034
Group rho	6.0821	1.0000		
Group PP	2.3327	0.9902		
Group ADF	-2.9093	0.0018		
Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				
Kao Test		<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>		
	t-İstatistiği	P-değeri		
ADF	-2.2898	0.0110		
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				

Bu sonuçlara göre Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme testi sonucuna göre bir Eşbütünleşme ilişkisi yok gibi kabul edilebilir. Seriler trend içerdiği için ve Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme testi sabitli ve trendli modeli de baz aldığı için Pedroni (1999) Panel Eşbütünleşme testi ve Kao (1999) Panel Eşbütünleşme testleri arasında çelişki olması durumunda, Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testini dikkate almamız gerekiyor. Ancak burada Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testinin sıfır hipotezini kabul etme gücü ile reddetme gücü arasında büyük bir fark olmadığından, Kao (1999) Panel Eşbütünleşme testi ile birlikte dikkate alınmıştır. Kao (1999) Panel Eşbütünleşme testine göre seriler arasin uzun dönemde eşbütünleşme olduğu sonucuna varılmıştır.

Tüm sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, analize konu olan tüm ülkeler için kişi başına düşen GDPPC ile ekonomik özgürlükler arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Pedroni (1999) ve Kao (1999) Panel Eşbütünleşme testleri sonuçları birlikte, GÜ'ler için uzun dönemli bir ilişki olduğu için söz konusu ilişkinin yönünün ve gücünün tespit edilmesi için Pedroni (2000) FMOLS ve Pedroni (2001) DOLS yöntemleri ile test edilmeleri anlamlı olacaktır.

Tablo 23: GÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Baz Model)

Pedroni Test	<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>			
	İstatistiği	<i>P</i> -değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	<i>P</i> -değeri
Panel v	2.0046	0.0225	1.2375	0.1079
Panel rho	3.1444	0.9992	2.7747	0.9972
Panel PP	1.8345	0.9667	1.0971	0.8637
Panel ADF	-3.0454	0.0012	-2.6760	0.0037
Group rho	4.6274	1.0000		
Group PP	2.4273	0.9924		
Group ADF	-3.0122	0.0013		
Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				
Kao Test	<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>			
	t-İstatistiği	<i>P</i> -değeri		
ADF	-0.7419	0.2291		
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				

Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi sonucuna göre Panel v %5 anlamlılık seviyesinde, Panel ADF, Grup ADF ve ağırlıklandırılmış Panel ADF istatistikleri ise %1 anlamlılık seviyesinde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur boş hipotezini red etmiştir. Panel rho, Panel PP, Grup rho, Grup PP istatistikleri değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur boş hipotezini kabul etmiştir. Kao (1999) panel eşbütünleşme testine göre ise eşbütünleşme yoktur boş hipotezi kabul edilmiştir. Kontrol değişkensiz baz model için bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Uzun dönemde seriler arasında bir ilişkinin tespit edilemediği bu durumda uzun dönemli ilişkinin yönü ve gücünü test etmek anlamsız olacaktır.

Tablo 24: GOÜ'ler İçin Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları (Baz Model)

Pedroni Test	<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>			
	İstatistiği	<i>P</i> -değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	<i>P</i> -değeri
Panel v	0.362231	0.3586	1.282977	0.0998
Panel rho	2.465647	0.9932	2.486656	0.9936
Panel PP	0.634622	0.7372	0.735045	0.7688
Panel ADF	-1.37153	0.0851	-1.363221	0.0864
Group rho	3.829166	0.9999		
Group PP	1.778756	0.9624		
Group ADF	-1.36363	0.0863		

Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir
Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.

Kao Test	<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>	
	t-İstatistiği	<i>P</i> -değeri
ADF	-1.93593	0.0264

Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir
Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.

Kontrol değişkenleri olmadan tahmin edilen modelin eşbütünleşme testi sonuçlarına tablodan bakıldığında, Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi sonucuna göre, Panel v, panel rho ve Panel PP istatistikleri ve ağırlıklandırılmış Panel v, Panel rho ve Panel PP istatistikleri ile birlikte Grup rho ve Grup PP istatistiklerinin (değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini kabul ettiği görülmektedir. Panel ADF, ve ağırlıklandırılmış Panel ADF istatistikleri ile birlikte Grup ADF istatistiğinin (değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur) boş hipotezini %10 anlamlılık seviyesinde red etmiş, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu alternatif hipotezi kabul etmiştir. Bu istatistiklere göre %10 anlamlılık düzeyinde LGDPPC ve EFI değişkenleri arasında uzun dönem eşbütünleşme ilişkisi vardır. Kao (1999) panel eşbütünleşme testine göre ise % 5 anlamlılık düzeyinde temel hipotez (seriler arasında eşbütünleşme yoktur) reddedilmiş ve değişkenlerin uzun dönemde eşbütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi ve. Kao (1999) panel eşbütünleşme testi sonuçları çelişkili çıkmıştır. Seriler incelendiğinde serilerde bir trend olduğu görülmektedir bu durumda Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi sabitli ve trendli modeli de dikkate aldığı için kabul edilecektir. Pedroni (1999) panel eşbütünleşme

testi sıfır hipotezini güçlü bir şekilde kabul etmiştir. Bu durumda seriler arasında bir eşbütünlüşme ilişkisinin olmadığı sonucuna varılabilir.

Tablo 25: AGÜ'ler İçin Panel Eşbütünlüşme Testi sonuçları (Baz Model)

Pedroni Test	<i>H₀: Eşbütünlüşme yoktur</i>			
	İstatistiği	P-değeri	Ağırlıklandırılmış İstatistiği	P-değeri
Panel v	0.9868	0.1619	1.2253	0.1102
Panel rho	0.8976	0.8153	0.899	0.8157
Panel PP	-0.7264	0.2338	-0.8573	0.1956
Panel ADF	-0.2200	0.4129	-0.3134	0.3770
Group rho	1.4862	0.9314		
Group PP	-0.9924	0.1605		
Group ADF	-0.1384	0.4450		
Trend varsayımı: Deterministik sabit katsayı ve trend Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				
Kao Test	<i>H₀: Eşbütünlüşme yoktur</i>			
	t-İstatistiği	P-değeri		
ADF	1.2741	0.1013		
Gecikme uzunluğu Shwarz bilgi kriterine göre seçilmiştir Barlett kernel metodu kullanılmış ve Bandwith genişliği Newey-West yöntemi ile belirlenmiştir.				

Pedroni (1999) ve Kao (1999) panel eşbütünlüşme testi sonuçlarına %5 anlamlılık düzeyinde LGDPPC ve EFI değişkenleri arasında uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisi vardır. Kao (1999) panel eşbütünlüşme testine göre ise % 10 anlamlılık düzeyinde temel hipotez (seriler arasında eşbütünlüşme yoktur) kabul edilmiş ve değişkenler arasında uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

3.3.3. FMOLS ve DOLS Sonuçları

3.3.3.1. Kontrol Değişkenli Model için FMOLS ve DOLS Sonuçları

Tüm ülkeler için FMOLS ve DOLS yöntemleri ile tahmin edilen katsayıların tamamı iktisadi olarak beklentileri karşılamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, ileri teknoloji ihracatı, işgücü, sağlık harcamalarını GDPPC'deki payı ve ekonomik özgürlükler uzun dönemde kalkınmayı pozitif yönde etkilerken, kırsal nüfus kalkınmayı negatif

etkileyen faktör olarak göze çarpmaktadır. FMOLS tahmincisi, tüm değişkenlerin katsayılarını %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak tespit etmiştir. DOLS tahmincisi ise kırsal nüfus değişkeni dışındaki değişkenlerin tamamını %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak hesaplamıştır. Kırsal nüfus değişkenini ise %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak tespit edilmiştir.

Tablo 26: Tüm Ülkeler İçin FMOLS ve DOLS tahmincileri

Bağımlı değişken	FMOLS		DOLS	
	Katsayılar	t-ist	Katsayılar	z-ist
LGDPCC				
FDI/GDP	0.1634	16.28***	0.1888	12.56***
HTE/MX	0.0445	6.63***	0.0337	3.36***
LLF	0.8098	6.45***	0.5184	3.46***
HE/GDP	0.1161	7.58***	0.1121	7.12***
LRP	-0.1686	-3.39***	-0.1028	-2.43**
EFI	0.9112	5.03***	0.8484	3.67***

*, %10'da anlamlı, **, %5'te anlamlı, ***, %1'de anlamlı

Analize konu olan tüm ülkelerde uzun dönemde değişkenlerin kalkınmaya etkileri;

Ekonomik özgürlük endeksinde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.91-%0.84 oranında artıracaktır.

Doğrudan yabancı yatırımların gayri safi milli hâsılaya oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.16-%0.18 oranında artıracaktır.

İleri teknoloji ihracatının sanayi ihracatına oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.04-%0.03 oranında artıracaktır.

Kırsal nüfuslarında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.16-%0.10 oranında azaltacaktır.

İşüçünde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.80-%0.51 oranında artıracaktır.

Sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.11 oranında artıracaktır.

Değişkenlerin uzun dönemli etkileri incelendiğinde bütün değişkenlerin GDPPC'yi arttıracığı görülmektedir. Bu anlamda sadece ekonomik özgürlüklerin etkisinin görülmesi için sadece bağımlı ve bapımsız değişkeni, baz model olarak ele almak gerekmektedir.

Tablo 27: GÜ'ler İçin FMOLS ve DOLS Tahmincileri Sonuçları

Bağımlı Değişken	FMOLS		DOLS	
	Katsayılar	t-ist	Katsayılar	t-ist
FDI/GDP	0.0376	8.63***	0.0285	1.92*
HTE/MX	0.3440	43.53***	0.1881	5.41***
LLF	0.6252	8.88***	2.7883	4.07***
HE/GDP	0.0916	16.02***	0.0926	3.07***
LRP	-0.0288	-3.25***	0.0063	0.25
EFI	1.5010	15.16***	0.8779	2.64***

*; %10'da anlamlı, **; %5'te anlamlı, ***; %1'de anlamlı

Gelişmiş ülke grubu için FMOLS ve DOLS yöntemleri ile tahmin edilen katsayılar iktisadi olarak beklentileri karşılamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, ileri teknoloji ihracatı, işgücü, sağlık harcamalarını GDPPC'deki payı ve ekonomik özgürlükler uzun dönemde kalkınmayı pozitif yönde etkilerken, kırsal nüfus kalkınmayı negatif yönde etkileyen faktör olarak bulunmaktadır. FMOLS tahmincisi ile elde edilen tüm değişkenlerin katsayıları %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulunmuştur. DOLS tahmincisi sonuçlarına istatistiksel olarak bakıldığında, kırsal nüfus değişkeninin katsayısının anlamsız, doğrudan yabancı yatırım değişkeninin %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu ve diğer değişkenlerin ise %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmüştür. GÜ'lerde uzun dönemde değişkenlerin kalkınmaya etkileri;

Ekonomik özgürlük endeksinde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %1.50-%0.87 oranında artıracaktır.

Doğrudan yabancı yatırımların gayri safi milli hâsılaya oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.04-%0.03 oranında artıracaktır.

İleri teknoloji ihracatının sanayi ihracatına oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.34-%0.19 oranında artıracaktır.

Kırsal nüfuslarında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini yaklaşık olarak %0.029 oranında azaltacaktır.

İşgücünde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.63-%2.79 oranında artıracaktır.

Sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %9 oranında artıracaktır.

Tablo 28: GOÜ'ler İçin FMOLS ve DOLS Tahminleri Sonuçları

Bağımlı değişken	FMOLS		DOLS	
	Katsayılar	t-ist	Katsayılar	z-ist
LGDP	0.1216	15.02***	0.3488	13.22***
HTE/MX	0.2273	8.32***	0.1189	6.44***
LLF	0.9652	4.91***	0.2573	2.68***
HE/GDP	0.0275	1.67*	0.0479	2.61***
LRP	-0.9171	-4.86***	-0.4834	-5.42***
EFI	0.3470	2.29**	0.4075	2.51**

*; %10'da anlamlı, **; %5'te anlamlı, ***; %1'de anlamlı

Gelişmekte olan ülke grubu ülkeleri için FMOLS ve DOLS yöntemleri ile tahmin edilen katsayıların tamamı iktisadi olarak beklentileri karşılamıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar, ileri teknoloji ihracatı, işgücü, sağlık harcamalarını GDPPC'deki payı ve ekonomik özgürlükler uzun dönemde kalkınmayı pozitif yönde etkilerken, kırsal nüfus kalkınmayı negatif etkileyen faktör olarak göze çarpmaktadır. FMOLS tahmincisi Sağlık harcamalarının GDPPC oranı değişkeni ve ekonomik özgürlükler endeksi değişkeni dışındaki tüm değişkenlerin katsayılarını %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı bulmuştur. Sağlık harcamalarının GDPPC'deki payı %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak hesaplanmış, ekonomik özgürlük endeksi ise %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak hesaplanmıştır. DOLS tahmincisi ise ekonomik özgürlükler endeksi değişkeni dışındaki değişkenlerin hepsini %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak hesaplamıştır. Ekonomik

özgürlükler değişkenini ise %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olarak hesaplamıştır. GOÜ'lerde uzun dönemde değişkenlerin kalkınmaya etkileri;

Ekonomik özgürlük endeksinde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.34-%0.40 oranında artıracaktır.

Doğrudan yabancı yatırımların gayri safi milli hâsılaya oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.12-%0.34 oranında artıracaktır.

İleri teknoloji ihracatının sanayi ihracatına oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.22-%0.11 oranında artıracaktır.

Kırsal nüfuslarında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.91-%0.48 oranında azaltacaktır.

İşgücünde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.96-%0.25 oranında artıracaktır.

Sağlık harcamalarının gayri safi yurtiçi hâsılaya oranında meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde GDPPC değerini ortalama %0.0275-%0.479 oranında artıracaktır.

3.3.3.2. Kontrol Değişkensiz Model İçin FMOLS ve DOLS Sonuçları

Tablo 29: Tüm Ülkeler İçin FMOLS ve DOLS Tahminçileri Sonuçları (Baz Model)

Bağımlı değişken	FMOLS		DOLS	
	Katsayı	t-ist	Katsayı	t-ist
LGDPPC				
EFI	2.4355	10.42***	2.0985	6.02***

*, %10'da anlamlı, **, %5'te anlamlı, ***, %1'de anlamlı

Analize konu olan tüm ülkeler için FMOLS ve DOLS yöntemleri ile elde edilen ekonomik özgürlük katsayısı tahminin her iki yöntemde de %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. FMOLS yöntemine göre analize konu olan tüm ülkelerde ekonomik özgürlükler endeksinde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde kişi başına

düşen GDPPC değerini ortalama %2.43 oranında arttırmaktadır. DOLS yöntemine göre analize konu olan tüm ülkelerde ekonomik özgürlükler endeksinde meydana gelen %1'lik artış uzun dönemde kişi başına düşen GDPPC değerini ortalama %2.09 oranında arttıracaktır.

3.3.4. Analiz Sonuçları: Özet Tablolar

Çalışmada elde edilen sonuçlar daha açık ve anlaşılır bir şekilde özet tablolarda verilmiştir. Ülke gruplarına dair varılan sonuçlar doğrultusunda tüm ülkelerin dahil olduğu grup, GÜ'ler ve GOÜ'ler açısından kontrol değişkenli modelde, değişkenler arasında ilişki saptanmıştır. Tüm ülkeler grubunda kontrol değişkensiz modelde de bağımsız değişken olan EFI ve bağımlı değişken olan GDPPC arasında olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak diğer tüm ülke grupları için kontrol değişkensiz modelde herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. AGÜ'ler için hem kontrol değişkenli hem de kontrol değişkensiz modelde değişkenler arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Sonuç olarak ekonomik özgürlükler ve kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hâsıla arasında AGÜ'ler hariç tüm ülk gruplarında kontrol değişkenli modelde uzun dönemli ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kontrol değişkensiz modelde ise sadece tüm ülkeler grubunda EFI ve GDPPC arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin yönünün pozitif olduğu tespit edilmiştir. Özet tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 30: Tüm Ülkeler Özet Tablo

Kontrol Değişkenli Model				
LGDPCC=f(EFI, FDI/GDP, HTE/MX, LLF, LRP, HE/GDP)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Var	Olumlu	%0.91	%0.84
FDI/GDP	Var	Olumlu	%0.16	%0.18
HTE/MX	Var	Olumlu	%0.04	%0.03
LRP	Var	Olumsuz	%0.16	%0.10
LLF	Var	Olumlu	%0.80	%0.51
HE/GDP	Var	Olumlu	%0.11	%0.11
Kontrol Değişkensiz Model				
LGDPCC=f(EFI)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Var	Olumlu	%2.43	%2.09

Tablo 31: GÜ'ler Özet Tablo

Kontrol Değişkenli Model				
LGDPCC= f(EFI, FDI/GDP, HTE/MX, LLF, LRP, HE/GDP)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Var	Olumlu	%1.50	%0.87
FDI/GDP	Var	Olumlu	%0.04	%0.03
HTE/MX	Var	Olumlu	%0.34	%0.19
LRP	Var	Olumsuz	%0.029	%0.029
LLF	Var	Olumlu	%0.63	%2.79
HE/GDP	Var	Olumlu	0.09	0.09
Kontrol Değişkensiz Model				
LGDPCC=f(EFI)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Yok	-	-	-

Tablo 32: GOÜ'ler Özet Tablo

Kontrol Değişkenli Model				
LGDPCC= f(EFI, FDI/GDP, HTE/MX, LLF, LRP, HE/GDP)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Var	Olumlu	%0.34	%0.40
FDI/GDP	Var	Olumlu	%0.12	%0.34
HTE/MX	Var	Olumlu	%0.22	%0.11
LRP	Var	Olumsuz	%0.91	%0.48
LLF	Var	Olumlu	%0.96	%0.25
HE/GDP	Var	Olumlu	%0.027	%0.47
Kontrol Değişkensiz Model				
LGDPCC=f(EFI)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Yok	-	-	-

Tablo 33: AGÜ'ler Özet Tablo

Kontrol Değişkenli Model				
LGDPPC= f(EFI, FDI/GDP, HTE/MX, LLF, LRP, HE/GDP)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Yok	-	-	-
FDI/GDP	Yok	-	-	-
HTE/MX	Yok	-	-	-
LRP	-	-	-	-
LLF	Yok	-	-	-
HE/GDP	Yok	-	-	-
Kontrol Değişkensiz Model				
LGDPPC=f(EFI)				
Bağımsız Değişkenler	İlişki Yönü	Etki Yönü	Etki Oranı	
			FMOLS	DOLS
EFI	Yok	-	-	-

SONUÇ ve ÖNERİLER

Ekonomik özgürlüklerin kalkınma üzerine etkisinin araştırıldığı bu çalışmada panel veri analizi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişki test edilmiştir. Bu amaçla öncelikle özgürlük kavramı açıklanmış ve sınıflandırılmıştır. Ekonomik özgürlüklerin sivil ve siyasi özgürlüklerden farkı ortaya konmuştur. Daha sonra ekonomik özgürlükler için The Heritage Foundation'ın veri seti kullanılmıştır. Kullanılan veri seti dört ana başlık ve bunların altında toplam 10 alt başlıktan oluşan endekslerin bir ortalamasıdır. Hukukun üstünlüğü ana endeksinin altında mülkiyet hakları ve yolsuzluk alt endeksleri bulunmakta ve hukukun üstünlüğü endeksi bu iki alt endeksten oluşmaktadır. Aynı şekilde diğer bir ana başlık olan hükümet sınırlamaları endeksi de mali özgürlük ve hükümet harcamaları alt endekslerinden meydana gelmektedir. Diğer bir ana endeks de düzenleyici etkiler endeksidir ve iş özgürlüğü, işgücü özgürlüğü ve parasal özgürlük alt endekslerinden oluşmaktadır. Son ana endeks ise serbest piyasa endeksidir. Bu endeks de ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük alt endekslerinden meydana gelmektedir. Bu çalışmada toplamda 10 alt endeksin oluşturduğu dört ana endeksin toplam değeri üzerinden genel özgürlük endeksi veri olarak alınmıştır.

Kalkınma için parametre olarak WB verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmaya ayrıca yine DB verileri kullanılarak kontrol değişkenler ilave edilmiştir. Sağlık harcamalarının GSYİH'ya oranı, doğrudan yabancı yatırımlar, ileri teknoloji ihracatı, işgücü ve kırsal nüfus kontrol değişkenlerdir. Çalışma 1995-2013 yılları arasındaki 19 yıllık bir dönemi ve toplamda 62 ülkeyi kapsamaktadır. Ülkeler GÜ'ler, GOÜ'ler, AGÜ'ler olmak üzere IMF sınıflandırmasına göre hem ayrı ayrı; hem tüm ülkeler için de ayrıca analiz edilmiştir. Çalışmada, ekonomik özgürlüklerin kalkınmaya etkisinin netleştirilmesi amacıyla analizler her ülke grubuna hem kontrol değişkenli hem de kontrol değişkensiz baz model olarak yapılmıştır.

1980 sonrası küreselleşme ve iktisadi entegrasyonun oldukça etkili olduğu çalışmada göz önünde bulundurulmuş ve bu amaç doğrultusunda seriler arasında bir

otokoreslasyon bulunduğu varsayımından hareketle yatay kesit bağımlılığı dikkate alınmıştır. Bu bağlamda sadece AGÜ'ler için Berusch Pagan (1980) *CDLM* yatay kesit bağımlılığı testi yapılmıştır. Bunun nedeni, Berusch Pagan (1980) *CDLM* testinin uygulanabilmesi için $T > N$ koşulu olması yani zaman boyutunun fazla olması gerekmesi ve ülke grupları arasında sadece AGÜ'lerin bu koşulu sağlamasıdır. Diğer ülke grupları ve tüm ülkeler içinse Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008), *CDLM* (*CDLM_{adj}*) yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır. Seriler arasında bir yatay kesit bağımlılığı olduğunun anlaşılması üzerine, yatay kesit bağımlılığı durumunda uygulanan Pesaran (2006) panel birim kök testi yapılmıştır. Birim kök analizi sonrasında serilerin birinci farkında durağan çıkmaları sonucunda eşbütünleşme testlerine geçilmiştir. Eşbütünleşme testlerinde Pedroni (1999) ve Kao (1999) panel eşbütünleşme testleri tüm serilere uygulanmıştır. Bu noktada iki panel eşbütünleşme testi arasında çelişki olduğu durumlarda, serilerin hem sabit hem trend içermeleri nedeniyle, Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi dikkate alınmıştır. Ancak Pedroni (1999) panel eşbütünleşme testi güçsüz biçimde bir sonuca vardığında ve Kao (1999) panel eşbütünleşme testi tersi bir sonuca vardığında iki test birlikte yorumlanmıştır. Eşbütünleşme testleri sonucunda eşbütünleşik çıkan serilerin arasındaki ilişkinin uzun dönemdeki yönünün ve büyüklüğünün anlaşılabilmesi için son olarak Pedroni (2000) FMOLS ve Pedroni (2001) DOLS testleri uygulanmış ve eşbütünleşik serilerin ilişkilerinin yönü ve büyüklüğü tahmin edilmiştir.

Çalışmada yapılan ekonometrik analizlerin sonuçlarına göre tüm ülkeleri kapsayan testler haricinde, kontrol değişkensiz baz modellerde hiçbir seri eşbütünleşik çıkmamıştır. Bu anlamda ekonomik özgürlüklerin tek başlarına etkilerinin sınırlı kaldığı düşünülebilir. Öte yandan kontrol değişkenli modellerde tüm ülkeler, GÜ ve GOÜ'ler için anlamlı bir ilişki çıkmış ancak AGÜ'ler için anlamlı bir ilişki çıkmamıştır.

Yapılan analizler sonucunda ortaya çıkan bu tablonun iktisadi olarak anlamı aslında ekonomik özgürlüklerin GÜ'ler açısından çok daha olumlu bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Ekonomik özgürlüklerin, 27 GÜ'deki etkisinin diğer ülke gruplarına göre en büyük oranda pozitif etki sağlaması bunu göstermektedir. Baz modelde ilişki çıkmaması ise kontrol değişkenlerin etkisinin de GDPPC'yı arttırıcı bir etkiye sahip oldukları anlamını taşımaktadır. Bu etki analize konu olan 25 GOÜ açısından da olumlu olmakla birlikte etki

gücü daha zayıftır. GOÜ'ler açısından ekonomik özgürlüklerin ve diğer kontrol değişkenlerin olumlu etkileri zayıf olmuştur.

Varılan Sonuçlar:

1. Literatürdeki genel sonuca uygun bir şekilde ekonomik özgürlüklerin GDPPC'ya hem GÜ'ler hem de GOÜ'ler açısından olumlu etki ettiği bu çalışmanın sonuçlarından biri olarak söylenebilir.
2. 10 AGÜ için yapılan analizlerde ekonomik özgürlükler ve GDPPC arasında bir ilişki bulunamamıştır. Bu sonuç hem kontrol değişkenli model için hem de kontrol değişkensiz baz model için aynıdır. Bunun iktisadi anlamı, AGÜ'ler açısından ekonomik özgürlükler, GDPPC'yi etkileyecek bir güce sahip değildir.
3. Tüm ülkeler için hem kontrol değişkenli model hem de baz model açısından ilişki çıkmış ve uzun dönemde bu ilişkinin olumlu olduğu görülmüştür. Bunun iktisadi anlamı (ülke grupları ya da tek tek ülkeler açısından farklı sonuçlar çıksa da) genel olarak bütün ülkeler söz konusu olduğunda, dünyadaki kalkınmaya, ekonomik özgürlüklerin etkisi uzun dönemde olumludur. Elde edilen bulgular literatürle oldukça uyumludur.
4. Bu çalışmada elde edilen bulgular ve tahminler açısından ekonomik özgürlüklerin artmasının kalkınmaya uzun dönemde olumlu etki edeceğini söylenebilir.
5. Serbestleştirici politikaların GÜ'ler ve uluslararası kuruluşların önerdiği reçeteler açısından geçerli bir ön koşul teşkil etmediği görülmüştür. Bunun iktisadi yorumu (daha önce açıklanan) yapısalcı ve kurumsal iktisatçıların görüşleriyle paralellikler içermektedir. Neo-klasik iktisadi görüşün ifade ettiği şekilde ekonomik özgürlüklerin doğrudan kalkınmaya etkisi yoktur. Aksine 1980 sonrası dönemi kapsayan bu çalışmada GOÜ'lerin, GÜ'ler kadar ekonomik özgürlükten faydalanamamaları ve AGÜ'lerin analiz sonucunda hiçbir etki görmemeleri söz konusudur. Bu doğrultuda Washington Mutabakatı

gibi genel geçer reçetelerin bütün ülke grupları açısından en azından bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda geçerliliğinin olmadığı söylenebilir.

6. Bu çalışmada pek çok iktisadi kalkınma yaklaşımına değinilmiştir. Bu yaklaşımlardan bazıları serbestleştirici politikalara karşı bazıları ise taraftardır. Bununla birlikte kısmen karşı çıkan yaklaşımlar da söz konusudur. Çalışmadaki ekonometrik analiz sonucunda bu okullardan serbestleştirici politikalar ve ekonomik özgürlüklere kesin karşı olan yaklaşımların görüşleri doğrulanmamıştır. Diğer bir ifade ile ekonomik özgürlüklerin, kalkınmayı negatif yönde etkilediği ve hatta az gelişmişliğe neden olduğu görüşü geçerlilik kazanmamaktadır. Öte yandan daha önce de belirtildiği gibi yapısal iktisat ve kurumsal iktisat okullarının görüşleri çalışmanın sonucuyla paralellik göstermektedir. Yapısal iktisat okulu geliştirmekte olan ve AGÜ'lerin ekonomilerindeki yapısal sorunlar nedeniyle ekonomik özgürlüklerden ve bilhassa serbest ticaretten olumsuz etkileneceklerini ifade etmektedir. Bu açıdan bir olumsuz etkiden söz edilemese de bu görüş kısmen çalışmanın sonucuyla paralellikler içermektedir. Çalışma göstermektedir ki GOÜ'lerin olumlu fakat zayıf olarak etkilenmeleri ve AGÜ'lerin etkilenmemeleri, bu ülkelerin ekonomilerindeki yapısal sorunlar kaynaklı olarak yorumlanabilir. Ekonomilerinde yapısal sorunlar bulunmayan GÜ'lerin ise güçlü bir olumlu etki görmeleri ise yapısal iktisat okulunun söylemleriyle paralellik teşkil etmektedir.
7. Kurumsal iktisat okulunun yaklaşımı ise, çalışmanın sonucuna daha fazla uyumluluk göstermektedir. Kurumsal iktisat okulu, kurumlara vurgu yapmakta ve doğru kurumların kurulmasının kalkınmaya neden olacağını ifade etmektedir. Devlet müdahalesine taraftar olmakla birlikte etkin bir müdahaleye rağmen serbestleştirici politikalara bütünüyle karşı olmayan reformcu bir yaklaşım söz konusudur. Bu bağlamda düzenleyici kurumların daha yaygın ve etkin olduğu ülkeler olan GÜ'lerin ekonomik özgürlüklerden en fazla olumlu etkiyi görmeleri, düzenleyici kurumları olan fakat hem daha az sayıda hem de daha az etkinlikte olan GOÜ'lerin olumlu fakat zayıf bir etki hissetmeleri ve son olarak düzenleyici kurumlara sahip olmayan ya da çok az sahip olan

AGÜ'lerin ekonomik özgürlüklerden etkilenmemeleri, bu okulun görüşleriyle paralel bir sonuca işaret etmektedir.

8. GÜ'ler açısından bile baz modelde ekonomik özgürlüklerin kalkınmaya etkisinin olmaması bu sonucu göstermektedir. Aynı sonuç GOÜ'ler açısından da geçerlidir. Öte yandan bütün ülkelerin dahil edildiği analizde baz modelde olumlu bir etki söz konusudur. Buradan iktisadi olarak ekonomik özgürlükler tek başlarına etkili değildir ancak ekonomik özgürlükler genel anlamda etkilidir sonucunu çıkarmak mümkündür. Öte yandan kontrol değişkenli modellerde AGÜ'ler dışında bütün modeller için olumlu etki sonucu çıkmıştır. Buna göre kapsayıcı ve düzenleyici kurumları olan ya da yapısal sorunları olmayan/az olan ülkeler için ekonomik özgürlüklerin pozitif etkide bulunacağı sonucuna varılabilir. Bu sonuç da kurumsal iktisat okulunun görüşleriyle paralellik teşkil etmektedir.
9. Dünyadaki bütün ülkeler için ekonomik özgürlüklerin sağlanmasının veya Washington Mutabakatı çerçevesinde genel bir Neo-Klasik reçetenin, kalkınma için bir ön koşul teşkil etmediğini söylenebilir. Bununla birlikte ekonomik özgürlüklerin ve serbestleştirici politikaların ülkelerin az gelişmiş olmasına neden olmadıkları ve onlarda bir gelir kaybına yol açmadığı da söylenebilir.

Öneriler: Bu çalışmada elde edilen sonuçlar göz önüne alındığında şu öneriler sunulabilir:

1. Çalışmanın sonucuna göre kalkınma sorununun çözümü ve ekonomik özgürlüklerin olumlu etkilerinin daha yoğun bir şekilde hissedilebilmesi için ülkelerin gelir düzeylerini yükseltmeleri gerekmektedir. Bu amaç doğrultusunda kapsayıcı ve düzenleyici piyasa içi ve piyasa dışı kurumların etkin hale getirilmeleri gerekmektedir. Ekonomideki yapısal sorunların ekonomik özgürlükler çerçevesinde piyasaya bırakılması yani ekonomik özgürlükler yoluyla yapısal sorunların piyasa içindeki enstrümanlarla çözülmesi mümkün görünmemektedir. Diğer bir ifadeyle ekonomik özgürlükler bu sorunları çözülüp kalkınmaya neden olmamaktadır. Ekonomik özgürlükler kalkınma için

bir reçete anlamı taşımamaktadır. Bununla birlikte büyüme ve kalkınmanın hızlanması için ekonomik özgürlükler önem arz etmektedir. Belirli bir gelir seviyesinin üzerindeki ülkelerde ekonomik özgürlük artışı diğer kontrol değişkenlerle birlikte ele alındığında olumlu bir etkiye sahiptir.

2. GOÜ'lerin kurumsal ve yapısal sorunlarını çözmeleri ve var olan kurumsal altyapılarını güçlendirmeleri, gelir artışına ve ekonomik özgürlüklerin olumlu etkilerinin artışına neden olacaktır. AGÜ'ler açısından ekonomik özgürlükler çalışmanın sonucuna göre etkisiz olduğundan, olumlu etkileri hissedebilmeleri için gelir artışı gerekmektedir. Gelir artışının sağlanması için ekonomilerinin yapısal sorunlarını gidermeleri ve düzenleyici kurumlar geliştirmeleri gerekmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken kurumsal çeşitliliğe önem verilmesidir. Doğrudan bir kurumsal yapının ithal edilmesi veya doğru olduğu düşünülen bir yapı yerine yerel bilgiler doğrultusunda bir kurumsal yapının oluşturulması yanlış olacaktır. Doğru olduğu düşünülen kurumsal yapıların ithal edilmesinin yanı sıra bu kurumların her ülke ve toplum açısından yerel bilgiler doğrultusunda kurgulanması düzenleyici kurumların etkili olmasını sağlayacaktır.
3. Her toplumun ve ülkenin kendi dinamiklerine uygun bir yapılanmaya gitmesi yani dünyada kurumsal çeşitliliğin artması genel olarak ekonomik özgürlüklerin olumlu etkilerini bu ülkelere yansıtacaktır.
4. Çalışmada daha önce de belirtildiği üzere her iktisatçı ve iktisat okulu kendi perspektifinden, kendi sorunlarını çözme eğilimindedir. Ortaya çıkan reçeteler bu nedenle genel geçer olmamakta, IMF ve WB politikaları pek çok gelişmekte olan ülkede başarılı olamamaktadır. Bu nedenle ekonomik özgürlüklerin kalkınma için bir ön koşul değil, kalkınmakta olan bir ülke için hızlandırıcı bir etkisi olacaktır. GÜ'ler ve GOÜ'lerin kurumsal ve yapısal bazı sorunlarını kendi düzenleyici kurumları yoluyla çözdüğünü söylenebilir. Kıta Avrupa'sının özgürlüklerle birlikte geliştiği dönem ile bugün dünyadaki dönem oldukça farklıdır. Dolayısıyla o dönem ve Avrupa ülkeleri için geçerli olan reçeteler bugün gelişme çabasındaki GOÜ'ler ve AGÜ'le için geçerli olmayabilir.

5. GÜ'lerin sistemleri belli kurumlara dayanmaktadır. Bu kurumlar merkez bankaları, bağımsız hukuk sistemi, demokratik siyasal yapı, anti-tröst yasaları gibi kurumlardır. Bunlar olmadan piyasa mekanizmasındaki aksaklıkların giderilebilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak bu kurumlar ve bu kurumların yapıları GÜ'lerin kendi yapılarına göre şekillenmiştir. GOÜ'ler ve AGÜ'ler kendi yapılarına uygun bir şekilde bu kurumları oluşturmaldırlar. Kalkınmanın sağlanması ve ekonomik özgürlüklerin olumlu etkilerinin hissedilmesi bu şekilde mümkün olabilir.
6. Ekonomisinde yapısal sorunları bulunan ve düzenleyici kurumları olmayan veya düzenleyici kurumları doğru işlemeyen bir ekonomide ekonomik özgürlüklerin olumlu etkilerinin ya çok az ya da hiç hissedilmemesi olağandır. Uluslararası rekabet gücü olmayan bir ekonomi serbestleşme sonucunda gelir artışı sağlayamaz ve serbest dış ticaretten olumlu etkilenemez. Finansal düzenleyici kurumları olmayan bir ekonomi dolaylı yabancı yatırım imkanlarını kullanamaz. Hukukun üstünlüğünün sağlanmadığı bir ülkede yolsuzlukların önüne geçilemez ki yolsuzluklarla mücadele etkinliği bir ekonomik özgürlük kriteridir.
7. GOÜ'ler ve AGÜ'lerin yapısal reformlar yaparak, düzenleyici kurumlarını geliştirerek kalkınma yoluna girmeleri ve sonra ekonomik özgürlüklerin olumlu etkilerinden GOÜ'lerin daha fazla faydalanabileceğini ve AGÜ'lerin de bu etkileri pozitif olarak görebileceklerini söylemek mümkündür.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Abrams, A. Burton ve Lewis, A. Kenneth (1995), “ Cultural and institutional determinants of economic growth: A cross-section analysis”, **Kluwer Academic Publishers**, Public Choice S3: 273-289, 1995, Netherlands

Acar, Yalçın (2008), **İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri**, 5. Basım, Bursa, Dora Yayıncılık

Acemoğlu, Daron, Robinson, James A. (2012), **Ulusların Düşüşü**, (Çev. Faruk Rasim Velioğlu), 7. Basım, İstanbul, Doğan Kitap, İstanbul

Adkins, C. Lee ve Moomaw, L. Ronald ve Savvides, Andreas, Institutions, “Freedom and Technical Efficiency”, **Southern Economic Journal** 2002, 69(1), 92-108, USA

Akerlof, George A. ve Shiller (2010), Robert J. **Hayvansal Güdüler**, (Çev. Neşenur Domaniç ve Levent Konyar), 1. Basım, İstanbul, Scala Yayıncılık

Akıncı, Merter, Yüce, Gönül ve Yılmaz, Ömer (2013), “Ekonomik Özgürlüklerin İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.14 Sayı 2, Eskişehir

Alataş, Sedat (2014) **Ekonomik Kalkınmayı Belirleyen Faktörler: Ampirik Bir Analiz**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Altunbaş, Derya (2004),”Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Ekseninde Türkiye’deki Kurumsal Değişimlere Bir Bakış” **Yönetim Bilimleri Dergisi (1:1-2) Journal of Administrative Sciences**

Amin, Samir (1974), “Accumulation and Development: A Theoretical Model”, **Review of African Political Economy**, 1:1, 9-26

- _____ (1991), “The Ancient World-Systems versus the Modern Capitalist World System”, **Review (Fernand Braudel Center)**, Vol. 14, No. 3 (Summer, 1991), pp. 349-385
- _____ (1997), **Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme**, (Çev.Semih Lim), 2. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları
- Arezki, Rabbah ve diğerleri (2013), “Testing the Prebisch-Singer Hypothesis since 1650: Evidence from Panel Techniques that Allow for Multiple Break”, **IMF Working Paper**, Ağustos 2013,1-35
- Arısoy, İbrahim (2005), “Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 14, Sayı 2, S. 63-80
- Arslan, Ünal (2006) “Latin Amerika Ülkelerinde Bağımlılık”, Gazi Üniversitesi İİBF **Dergisi** 8/3
- Artan, Seyfettin ve Halaycıoğlu, Pınar(2014), “Kurumsal Yapı ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, **Sosyoekonomi** / 2014-2 / 140216, Ankara
- Asefa, Sisay (2005), “TheEconomics of Sustainable Development”, **W.E. Up john Institute for Employment Research**,1-21
- Ata, Ahmet Yılmaz ve Şahbaz, Ahmet (2013), “The Relationship between Property Rights and Economic Growth: An Empirical Analysis on EU Countries”, **Sosyoekonomi** / 2013-2, Ankara
- Ateş, Sanlı (1998), **Yeni İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamiklerinin Analizi**, Doktora Tezi, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Baltagi, Badi, ve diğerleri (2011), “Testing for sphericity in a fixed effects panel data model” **Econometrics Journal** volume 14, pp. 25–47. doi: 10.1111/j.1368-423X.2010.00331.x

- Baran, Paul A. (2007) **Büyümenin Ekonomi Politikası**, (Çev. Engin Günçe), 1. Basım, E-Kitap, Eriş Yayınları, 2007
- Basalla, George (2000), **Teknolojinin Evrimi**, (Çev. Cem Soydemir), 8. Basım Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları
- Basılğan, Müslim (2011) “Ekonomik Gelişmenin Yaratıcı Yıkımı: Schumpeteryan Girişimci”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 44, Sayı 3, s.27-56, Eylül 2011
- Bengoa, Marta ve Robles, Blanca-Sanchez (2002), “Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America”, **European Journal of Political Economy** Vol. 19 (2003) 529–545
- Berber, Metin (2011), **İktisadi Büyüme ve Kalkınma**, 4. Basım, Trabzon, Derya Kitabevi
- Beşkaya, Ahmet ve Manan, Ömer (2009), “Ekonomik Özgürlükler Ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 10, 2009, ss. 47–76
- Bocutoğlu, Ersan (2012), **İktisadi Düşünce Tarihi**, 1. Basım, Trabzon, Murathan Yayınları
- Boratv, Korkut (2009), “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, **Ankara Mülkiye**, sayı: 262, s:9
- Cafri, Reyhan (2009), **Adana İlinde Yoksulluğun Analizi: Sınırlı Bağımlı Değişkenli Modellerle Bir İnceleme**, Yüksek Lisans Tezi, T.C.Çukurova Üniversitesisosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı
- Carlsson, Fredrik, Lundström, Susanna (2002), “Economic freedom and growth: Decomposing the effects”, **Kluwer Academic Publishers Public Choice** 112: 335–344, 2002, Netherlands
- Cebula J. Richard ve. Clark J. R (2012), “Lessons from the experience of OECD nations on macroeconomic growth and economic freedom, 2004–2008”, **Springer-Verlag Int Rev Econ** (2012) 59:231–243

- Cole, H. Julio (2003), “The contribution of economic freedom to world economic growth, 1980–99”, **Cato Journal**, Vol. 23, No. 2, USA
- Dawson, W. John (1998), “Institutions investment and growth, new cross country a panel data evidence”, **Western Economic Association International**, Economic Inquiry Vol. XXXVI, October 1998, 603-619, USA
- Dikmen, Ahmet Alpay (2000), “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yenidünya Hiyerarşisi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, sayı: 86, s:287 Güz 2000
- Doğan, Eda (2014), **Türkiye’de Yoksulluğun Ölçülmesi**, Uzmanlık Tezi, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Müdürlüğü
- Dolanay, Sıtkı Selim (2009) “Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Cilt:1 Sayı:2
- Durkal, Elif ve Yöney, Pilpil, Gülşah (2013), “ Peru Cumhuriyeti Ülke Raporu”, **T.C. Ankara Üniversitesi Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi**, 1-19
- Dosi, Giovanni ve Nelson, R. Richard (1994), “ An Inroduction of Evolutionary Theories in Economics”, **Journal of Evolutionry Economics**, 4:153 172
- Eğilmez Mahfi ve Kumcu Erkan (2007), **Ekonomi Politikası**, 11. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi
- Emsen, Ö. Selçuk ve Değer, M. Kemal (2007), “Ticari Ve Siyasal Liberalizasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Geçiş Ekonomileri Deneyimi”, **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 21 Haziran 2007 Sayı: 2, 161-195
- Ercan, Fuat (2004), **Toplumlar ve Ekonomiler**, 3. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık
- _____ (2006), “Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika üzerinden Venezüella’ya Dair Düşünceler”, **Praksis sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 14, s. 67-108

- _____ (2009), **Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik**, 5. Basım, İstanbul, Bağlam Yayıncılık
- Ercan, Nihal Yener (2002) “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”, **Planlama Dergisi** Özel Sayı-DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, Ankara
- Erdem, Ekrem ve Tuğcu, Can Tansel (2012), “New Evidence on the Relationship Between Economic Freedom and Growth: A Panel Cointegration Analysis for The Case of OECD”, **Global Economy Journal** Volume 12, Issue 3, 2012, Article 5
- Eser, Eray Z.(2011), **Dünden Bugüne Teknoloji Transferi**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Fabro, Gema ve Aixalá, José (2012), “Direct and indirect Effects of Economic and Political Freedom on Economic Growth”,**Journal Of Economic Issues** Vol. Xlv I No. 4 December 2012
- Farr, W. Ken ve diğerleri (1998), “Economic freedom, political freedom, and economic well-being: A causality analysis”, **Cato Journal**, Vol. 18, No. 2, USA
- Foster, James, Greer, Joel ve Thorbecke, Erik (1984), “Notes And Comments A Class Of Decomposable Poverty Measures” **Econometrica**, Vol. 52, No. 3 (May, 1984), pp. 761-766
- Freeman, Chirs ve Soete, Luc (2004), **Yenilik İktisadı**, (Çev. Ergun Türkcan), 4. Baskı, Ankara, Tübitak Akademik Dizi
- Gökten, Kerem (2006), “İktisatta Evrim Düşüncesi ve Evrimci İktisadın Teknolojiye Yaklaşımı”, **Akdeniz i.i.B.F. Dergisi** (11) 2006,24-44
- Gönel, Feride Doğan (2013), **Kalkınma Ekonomisi**, 2. Basım, Ankara, Efil Yayınevi, 2013
- Gregorio, D. Jose ve Lee, Jong-Wha (2002), “Education and income inequality: new evidence from cross-country data”, **Review of Income and Wealth Series** 48, Number 3, September 2002

- Gujarati, Damodar, N.(2004), **Basic Econometrics, fourth Edition**, New York, McGraw-Hill
- Güler, Esra (2012), “Geçiş Ekonomileri ve Yeni Kurumsal İktisadın Yeniden Yükselişi, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 13 (1) 2012, 52-6S
- Güloğlu, Bülent ve İvrendi, Mehmet (2010), “Output fluctuations: transitory or permanent? The case of Latin America”, **Applied Economics Letters**, 2010, 17, 381-386
- Gündüz, Orhan ve Esengün, Kemal (2007), “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Avrupa Birliği (15) Ülke Dış Ticareti Üzerine Etkileri”, **Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi**, 2007, 24 (1), 43-49
- Güvel, Enver Alper (2011), **Ekonomik Büyüme Kuramları**, 1. Basım Adana, Karahan Kitabevi
- Haan, D. Jakob ve Sturm, Jan-Egbert (2000), “On the relationship between economic freedom and economic growth”, **European Journal of Political Economy** Vol. 16 2000. 215–241
- Harris, M. Johnattan (2000), (Çev. Emine Özmete) “Basic Principles of Sustainable Development”, **Global Development and Environment Institute Working Paper:00-04**, Tufts University, USA.
- Harvey I. David ve diğerleri (2010), “The Prebisch-Singer Hypothesis: Four Centuries Of Evidence” **The Review of Economics and Statistics**, May 2010, 92(2): 367–377
- Heckleman, C. Jac (2000), “Economic freedom and economic growth: a short-run causal investigation”, **Journal of Applied Economics**, Vol. III, No. 1 (May 2000), 71-9
- Herwartz, Helmut ve Walle M. Yabibal (2014), “Determinants of the link between financial and economic development: Evidence from a functional coefficient model” **Economic Modelling**, 37 (2014) 417–427
- Hoff, Karla (2001), “Beyond Rosenstein-Rodan:The Modern Theory of Coordination

Problems in Development”, **Proceedings of the Annual World Bank Conference on Development Economics**, pp. 145-188

Huberman, Leo (2003), **Feodal Toplumdan Yirmibirinci Yüzyıla**, (Çev. Murat Belge), 5. Basım, İletişim Yayınları

Im, K. S., Pesaran, M.H. ve Shin, Y. (2003). “Testing For Unit Roots in Heterogeneous Panels” **Journal of Econometrics**115 (2003), s.53-74, Elsevier

Im, So Kyung ve diğerleri (2013), “Testingfor unit roots in heterogeneous panels” **Journal of Econometrics** 115 (2003) 53 – 74

Islam, Sadequl (1995), “Economic freedom, per capita income and economic growth”, **Applied Economics Letters**,1996, 3, 595–597, UK

İnal, A. (2009), **Durağan Olmayan Paneller ve Bir Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana

İnançlı, Selim ve Kamacı, Ahmet (2010), “Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisi ve Türkiye ile Dış Ticaretin Yapısal ve Sektörel Analizi”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, sayı: 2

İnce, Özlem (2006), **Yeni büyüme Teorileri; Türkiye için Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Jones, Charles I. (2007), **İktisadi Büyümeye Giriş**,(Çev. Sanlı Ateş ve İsmail Tuncer), 2. Basım, İstanbul, Literatür Yayınları

Kama, Özge (2011), “Yeni Kurumsal İktisat Okulunun Temelleri” **Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 13/2 (2011). 183-204

Kao, Chihwa (1999), “Spurious regression and residual-based tests for cointegration in panel data” **Journal of Econometrics** 90 (1999) 1—44

Karabegovic Amela ve diğeri (2002), “North American economic freedom: an index of 10 Canadian provinces and 50 US states”, **European Journal of Political Economy** Vol. 19 (2003) 431–452

Karagöz, F. (2012) “Bir Kalkınma Reçetesi Olarak Dış Yardım: Türkiye'nin Verdiği Resmi Kalkınma Yardımlarının Değerlendirilmesi”, Emine Tahsin(Ed.), **Türkel Minibaş'a Armağan- Kriz, Kalkınma ve Türkiye Ekonomisi Seçme Yazılar**, 1. Basım içinde (311-347), İstanbul, Derin Yayınları, 2012

Karagöz, M. ve Albeni, Mesut (2003), “Ekonomik Kalkınma ve Modern Yenilik Teorisi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y.2003, C.8,S.3,s. 27-48

Kaynak, Muhteşem (2011), **Kalkınma İktisadı**, 4. Basım, Ankara, Gazi Kitabevi

Kazgan, Gülten (2005), **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, 4. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Keller, William W. Ve Pauly, Louis, W. (2000), “Crisis and Adaptation in East Asian Innovation Systems: The Case of the Semiconductor Industry in Taiwan and South Korea”, **Business and Politics**, Vol. 2, No. 3, 2000 327-352

Kızılkaya, Ertuğrul (2010), **Yaratıcı Girişimci Schumpeter'in İktisadi Değişim Modeli**, 1. Basım, İstanbul, Derin Yayınları

Kök R. ve diğeri (2006), “Zengin Ülkelerden AGÜ'lere Kaynak Aktarma Mekanizmasının Gerekliliği ve Evrensel Bölüşüm Parametresi Üzerine Bir Deneme” **Türkiye Ekonomi Kurumu, International Conference on Economics**, Ankara, 1-25

Keller, Brian (2015), **Income Inequality: The Gap between Rich and Poor**, OECD Insights, OECD Publishing, Paris

- Maddala, G.S. and Wu Shaowen (1999), “A Comparative Study Of Unit Root Tests With Panel Data And A New Simple Test” **Oxford Bulletin Of Economics And Statistics**, Special Issue (1999) 0305-9049
- Mark, C. Nelson ve Sul, Donggyu (2003), “Cointegration Vector Estimation by Panel DOLS and Long-run Money Demand”, **Oxford Bulletin Of Economics And Statistics**, 65,5 (2003) 0305-9049,655-680
- Marx, Karl (2003), **Kapital 1. Cilt**, (Çev. Alaaddin Bilgi), 3. Basım, E-Kitap, Eriş Yayınları
- _____ (2003), **Kapital 2. Cilt**, (Çev. Alaaddin Bilgi), 2. Basım, E-Kitap, Eriş Yayınları
- Marx, Karl ve Engels Friedrich (1976), **Nüfus Sorunu ve Malthus**, (Çev. Oya Yaylalı), 1. Basım, Ankara, Sol Yayınları
- Mauro, Paolo (1995), “Corruption and Growth”, **The Quarterly Journal of Economics**, USA
- McClellan III, James E. ve Dorn, Harold (2008), **Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji**, (Çev. Haydar Yalçın), 2. Basım, Ankara, Arkadaş Yayınevi
- Moon, Hyungsik R., Peron B. ve Phillips P.C.B. (2005), “Incidental Trends and The Power of Panel Unit Root Tests”, **IEPR Working Paper** 05.38, University of Southern California, October 2005.
- Mihçı, Hakan (1996), “Kalkınma: Bir Terim Neyi Anlatır?”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 7, Sayı 23, K1ş, 1996
- Nelson, Julie A. (2008), **Hayatımızdaki Ekonomi**, (Çev. Didem Kizen), 1. Basım, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- Nelson, R. Richard ve Winter Sidney G. (2002), “Evolutionary Theorizing in Economics”, **Journal of Economic Perspectives**—Volume 16, Number 2—Spring 2002—Pages 23–46

- Oğuztürk, Bekir Sami (2003), “Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Y.2003, C.8,S.2, s. 253-273
- Ongan, N. T. (2012) “Yoksulluk ve Sosyal Politika”, Emine Tahsin(Ed.), **Türkel Minibaş’a Armağan- Kriz, Kalkınma ve Türkiye Ekonomisi Seçme Yazılar**,1. Basım içinde (365-382) ,İstanbul, Derin Yayınları, 2012
- Oral, İ. Orkun (2014), **Demokratikleşme ve Ekonomik Özgürlüklerine Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkisi**, Doktora Tezi T.C. Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ortega, Bienvenido, Casquero, Antonio ve Sanjuán, Jesús(2014), “Growth In Human Development: The Role Of Corruption”, **Journal of International Development J. Int. Dev.** 26, 974–998
- Öztürk, Lütfü (2007), **Sürdürülebilir Kalkınma**, 1. Basım, Ankara, İmaj Yayınları
- _____ (2012), **Küresel Eşitsizlik Bir Yakınsama Analizi 1950-2011**, 1. Basım, Ankara, İmaj Yayınları
- Pagan, A.R. ve Breush, T. S. (1980), “ The Lagrange Multiplier Test and to Model Specification in Econometrics” **Review of Economic Studies** (1980) XVII, 239-253
- Parasız, İlker (2008), **Büyüme Teorileri**, 3. Basım, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları
- Pattanaik, Falguni ve Nayak Narayan Chandra (2014), “Economic freedom and economic growth in India: What is the empirical relationship?”, **Springer Science+Business Media Econ Change Restruct** (2014) 47:275–298 New York
- Pedroni, Peter (1999), “Critical Values For Cointegration Tests in Heterogeneous Panels With Multiple Regressors”, **Oxford Bulletin Of Economics And Statistics**, Special Issue (1999) 0305-9049

- _____ (2000). “Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panel” **Advances in Econometrics**, 15, 93-130.
- _____ (2001), “Purchasing Power Parity Tests in Cointegrated Panels”, The **Review of Economics and Statistics**, November 2001, 83(4): 727–731
- Pesaran, M. Hashem (2006), “A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Crosssection Dependency”, **Cambridge Working Papers in Economics**, 0346
- _____ (2007), “A Simple Panel Unit Root Test in The Presence Of Cross-Section Dependence”, **Journal Of Applied Econometrics J. Appl. Econ.** 22: 265–312 (2007)
- Pesaran, M. Hasem, Ullah, Aman, Yamagata, Takashi (2008), “ Abias-adjusted LM test of error cross-section independence” **Econometrics Journal** (2008), volume 11, pp. 105-2-127
- Piatek, Dawid ve Szarzec, Katarzyna ve Pilc Michal(2013), “Economic freedom, democracy and economic growth: a causal investigation in transition countries”, **Post-Communist Economies**, 2013 Vol. 25, No. 3, 267–288
- Ray, Elizabeth, Thompson (2006), **The Effects Of Trade Liberalization Policies On Human Development In Selected Least Developed Countries**, Doktora Tezi, University of North Texas
- Ricardo, David (2013), **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, (Çev. Barış Zeren), 2. Basım, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları
- Rodan, P.N. Rosenstein (1943), “Problems of Industirailisation of Eastern and South-Eastern Europe”, **The Economic Journal**, Volume 53,Issue 210/211 (Jun-Sep, 1943), 202-211
- Rodrik, Dani (2009), **Tek Ekonomi Çok Reçete**, (Çev. Neşenur Domaniç), 1. Basım, Ankara, Eflatun Yayınevi

Rostow, Walt Whitman (1970), **İktisadi Gelişmenin Merhaleleri**, (Çev. Erol Güngör), 1. Basım, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Kitapları

_____ **11 Haziran 1973 İ.Ü. İktisat Fakültesindeki konuşma metni.** <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/view/1023012520/1023011749> (15.01.2015)

Schumpeter, Joseph A. (2010), **Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi**, (Çev. Hasan İlhan), 3. Basım, Ankara, Alter Yayıncılık, 2010

_____ (2012), **The Theory of Economic Development**, (Çev. Redvers Opie), 1. Basım, Transaction Publishers, New Jersey-USA, 2012

Scully, Gerald, W. (1988), “The Institutional Framework and Economic Development”, **Journal of Political Economy** 1988, vol. 96, no. 3, Chicago

_____ (2002), “Economic freedom, government policy and the trade-off between equity and economic growth”, **Kluwer Academic Publishers Public Choice** 113: 77–96, 2002, Netherlands

Sen, Amartya (1976), “Poverty: An Ordinal Approach Of Measurement”, **Econometrica** (pre-1986); Mar 1976; 44, 2; Health Research Premium Collection pg. 219

Sen, Amartya (2004), **Özgürlükle Kalkınma**, (Çev. Yavuz Alogan), Birinci basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

Smith, Adam (2005), **Wealth of Nations**, Pennsylvania State University-USA, Electronic Classics Series, <http://www.rrojasatabank.info/Wealth-Nations.pdf> (12.05.2014)

Spindler, Z. A. ve Vanssay D. X. (1994), “Freedom and growth: Do constitutions matter?”, **Kluwer Academic Publishers** 78: 359-372, Netherlands

Stiglitz, Joseph E. (2006), **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, (Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural), 4. Basım, İstanbul, Plan Yayıncılık

Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2013), **İleri Panel Veri Analizi**, 2. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık

Todaro Michalel ve Smith Stephan (2009), **Economic Development**, 10. Basım, London, Pearson Education Limited

Tosompark, Chanikarn (2014), “FDI Development in Thailand: Past to Present”, **4th Annual International Conference on Qualitative and Quatitative Economics Research (QQE 2014)**, (62-77)

Tuncel, Cem Okan (2009), “Ar&Ge Tabanlı Büyüme Modelleri ve Geç Sanayileşen Ülkeler İçin Politika Önerileri: Neoklasik Ve Evrimci Büyüme Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi”, **Paperpresented at Econ Anadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics** (1-28), Eskişehir, June 17-19, 2009

Türkcan, Ergun (2009), **Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika**, 1. Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

URL, “Uluslararası Para Fonu” <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/pdf/text.pdf> (04.05.2015)

URL, “Dünya Bankası Veri Tabanı” <http://data.worldbank.org/indicator>

URL, Economic Freedom of the World Annual Report 2014, <http://www.freetheworld.com/2014/EFW2014-POST.pdf> (04.05.2015)

URL, Freedom in the World 2015, https://freedomhouse.org/sites/default/files/01152015_FIW_2015_final.pdf (06.05.2015)

URL, “T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Montreal Sözleşmesi” <http://iklim.cob.gov.tr/iklim/AnaSayfa/montrealptotokolu.aspx?sflang=tr> (21.11.2014)

URL, “Development Report 2013, Technical Notes: 2” http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_en_technotes.pdf (10.05.2014)

URL, “The Heritage Foundation”, <http://www.heritage.org/index/explore?view=by-region-country-year> (01.05.2015)

URL, United Nations Framework Convention on ClimateChange-Kyoto Protocol Refferance Manual, http://unfccc.int/resource/docs/publications/08_unfccc_kp_ref_manual.pdf, (22.04.2014)

URL, “World Development Indicators Database”, (<http://data.worldbank.org/data-catalog/GDP-PPP-based-table>) (15.09.2016)

URL, http://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp?title=2015, (16.09.2016)

URL, “Human Development Report, 2015”, (http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf), (12.09.2015)

URL, “Gallup, 2016 Global Emotions Report”, (<http://www.gallup.com/services/189968/gallup-2016-global-emotions-report.aspx>), (14.09.2016)

URL, “World Happiness Report, 2016”, (http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2016/03/HR-V1_web.pdf) (14.09.2016)

URL, “Global Footprint Network”, (<http://www.footprintnetwork.org/en/index.php/GFN/>) (14.09.2016)

URL, “Happy Planet Index Database” (<http://happyplanetindex.org/>) (15.09.2016)

URL, “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi”, (<http://hdr.undp.org/en/content/multidimensional-poverty-index-mpi>) (17.09.2016)

Ünsal, Erdal (2007), **İktisadi Büyüme**, 1. Basım, Ankara, İmaj Yayınları

Vithessonthi, Chaiporn (2013), “What explains the initial return of initial public offerings after the 1997 Asian financial crisis? Evidence from Thailand”, **Journal of Multi Financial Management** 27 (2014) 89–113

Vlastou, Ioanna (2010), “Forcing Africa to open up to trade: is it worth it?”, **The Journal of Developing Areas** ,Volume 44, Number 1, Fall 2010 pp. 25-3

- Williamson R. Claudia ve Mathers L. Rachel (2011), “Economic freedom, culture, and growth”, **Springer Science+Business Media**, Public Choice (2011) 148:313–335
- Witt, U. (2002), “How Evolutionary is Schumpeter’s Theoriy of Economic Development”, **Industry and Innovation**, Volume 9, Numbers 1/2, 7–22, April/August 2002
- Yalman, İlkay Noyan ve Sandalcılar, A.R. ve Demirkoparan F. (2011), “Özgürlükler ve Ekonomik Kalkınma: Latin Amerika ve Türkiye”, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, 10. **Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı**, 431-444
- Yardımcı, Pınar (2006), “İçsel Büyüme Teorileri ve Türkiye Ekonomisinde İçsel Büyümenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F Dergisi**, Sayı 10, Yıl 9, Haziran 2006, 96-115
- Yardımcıoğlu, Fatih ve Gülmez, Ahmet (2013), “Türk Cumhuriyetlerinde İhracat Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi** / 2013 Cilt: VIII Sayı: I
- Yeldan, Erinç (2011), **İktisadi Büyüme ve Bölüşüm Teorileri**, 2. Basım, Ankara, Efil Yayınevi
- Yılmaz, Feridün (2012), “İktisat, Kurumsal İktisat Ve İktisat Sosyolojisi” **Sosyoloji Konferansları**, No: 45 (2012-1) / 1-17
- Yıldırım, Selim ve Özer, Mustafa (2009), “Aghion-Howitt Büyüme Modeli Çerçevesinde Kurumsal Yapının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Panel Veri Analizi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(1), Eskişehir
- Yülek, Murat (1997), “İçsel Büyüme Teorileri GOÜ’ler ve Kamu Politikaları Üzerine”, **Ankara Hazine Dergisi**, Sayı 6, 1-15

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında İstanbul'da doğan Zekeriya Eray ESER, İlk ve Orta Öğrenimini yine aynı şehirde tamamlamıştır.

2003 yılında Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümünde Lisans Eğitimine başlamış, 2004 yılında Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümüne yatay geçiş yapmış ve lisans eğitimini, 2007 yılında Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır.

2007 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Bilim Dalı, Uluslararası İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamış, 2011 yılında yüksek lisansını tamamlamıştır.

2011 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında doktora eğitimine başlamıştır. 2012 yılından itibaren Artvin Çoruh Üniversitesi Artvin Meslek Yüksek Okulunda Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya başlamış ve görevini halen sürdürmektedir. ESER evli ve bir çocuk babası olup, iyi derecede İngilizce bilmektedir.